

2011
4. szám

Jog

történeti szemle

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC · SZEGED

A TARTALOMBÓL

Az állam és a közigazgatás gazdasági szerepét vizsgáló nézetek történeti fejlődése

A felvilágosodás öröksége és az alkotmány eszméje

A mai magyar csődjogi szabályozás jogtörténeti gyökerei

Francia és német hatások
Concha Győző
közigazgatás-tudományi munkásságában

Szent István Intelmei és az idegenek, avagy az „idegenek” értelmezése az Árpád-kori jogéletben

Jobbágypanaszok, ügyészi pártfogás

Magyary Zoltán

TARTALOM

TANULMÁNYOK

IMRE Miklós: Az állam és a közigazgatás gazdasági szerepét vizsgáló nézetek történeti fejlődése.....	1
LŐRINCZI Gyula: A mai magyar csődjogi szabályozás jogtörténeti gyökerei (Szomorújáték három felvonásban).....	15
TAKÁCS Albert: A felvilágosodás öröksége és az alkotmány eszméje.....	29
MŰHELY	
KOI Gyula: Francia és német hatások Concha Győző közigazgatás-tudományi munkásságában.....	40
SZÁDECZKY-KARDOSS Irma: Szent István Intelmei és az idegenek, avagy az „idegenek” értelmezése az Árpád-kori jogéletben.....	47
FORRÁS	
SZENDREI Géza: Jobbágypanaszok, ügyészi pártfogás.....	54
KÖNYVEKRŐL	
Ügyészségek a történelem sodrában – Nánási László ügyészségtörténete – MEZEY Barna.....	60
Történelem és jogtörténet. A Pécsi Egyetem Jogi Kara és a Szlovák Tudományos Akadémia közös tanulmánykötetéről – KARÁCSONY András–SASHALMI Endre.....	63
Az Alaptörvény első kommentárja. Gondolatok a nemzeti – és az EU-jogról – MÁTHÉ Gábor.....	67
Kié az ország és a hatalom és a dicsőség? – Horn Ildikó könyvéről – DOMANICZKY Endre.....	71
Új monográfia Bosznia-Hercegovina közjogtörténetéről – Szabó Szilárd könyvéről – KAJTÁR István.....	73
SZEMLE	
11. Német-magyar büntető jog-történeti szeminárium Rothenburg ob der Tauberban – FREY Dóra.....	76
Szekszárdi emlékülés Tárkány Szűcs Ernő születésének 90. évfordulóján és a Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport megalakulása – F. D.	76
Normaalkotás és normaszegés – A Duna-menti Svábok Történeti és Földrajzi Intézetének éves tudományos ülése Tübingenben – SZEPESI Anna.....	77
A Magyar Közigazgatástudományi Intézet alapításának 80. évfordulóján – Konferencia és kiállítás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán – É. L.....	80
225 éve született Fáy András – TÓTH Boldizsár.....	84
140 éve jelent meg Bozóky Alajos egyházi jogi tankönyve – HÁMORI Antal.....	86
HÍREK	87
E számunk szerzői.....	92

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:
Magyary Zoltán

(1888. június 10. Tata – 1945. március 24. Héreg): jogász, köztisztviselő, a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának egyetemi tanára, a Közjogi és Közigazgatásjogi Tanszék vezetője, a magyar közigazgatás-tudomány kiemelkedő, iskolateremtő tudósa, a Magyar Közigazgatási Intézet megalapítója.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István
Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

Az állam és a közigazgatás gazdasági szerepét számos tudományág képviselője vizsgálta az elmúlt évezredekben. Közöttük filozófusokat, jogászokat, hittudósokat éppúgy találhatunk, mint – a későbbi korban – közgazdászokat, szociológusokat, közigazgatási tudósokat, politológusokat.

Az ókori városállamok gazdasági szerepe

A városállam (polisz) struktúra görög-római vívmánynak tekinthető, annak ellenére, hogy más területeken is (pl. Karthágó) találkozhatunk hasonló megoldásokkal.¹

Az ókorban a görög gondolkodók az állam (városállam) gazdasággal összefüggő feladatairól eszméletörténeti szempontból átfogó és jelentős téziseket fejtettek ki, függetlenül attól, hogy a görög poliszok gazdasági fejlettsége messze nem érte el a rómaiakat.

Az athéni demokrácia válsága idején Platón (Kr. e. 427–347) kifejtett nézetei az eszményi állam jellemzőinek meghatározására irányultak. Az *Állam*, *Az államférfi* és a *Törvények* című műveiből megismerhető álláspontja szerint a lehető legjobb állam jellemzőit kell rögzíteni, amely mintaként szolgál a valóságos államok számára.

Platón úgy vélte, hogy az ideális államot vezető bölcsek és az általuk meghatározott elveket a gyakorlatban érvényesítő örök körében meg kell szüntetni a magántulajdont és a családi kötelékeket. Ez a legfontosabb biztosítéka annak, hogy tevékenységük kizárólag a köz érdekét szolgálja.

Platón álláspontja szerint a közösség egészét az anyagi javak előállításán keresztül fenntartó munkálkodók (kézművesek és földművesek) körében fennmaradhat a magántulajdon és a családi kötelék.

Arisztotelész (Kr. e. 384–322) *Politika* és *Nikomachoszi Etika* című értekezéseiben a gazdasági kérdéseket a politikai közösség (a városállam) és az egyén számára elérendő legfőbb jó szempontjából vizsgálta.

Imre Miklós

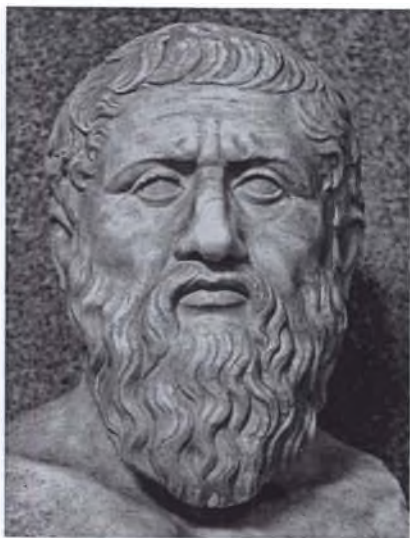
Az állam és a közigazgatás gazdasági szerepét vizsgáló nézetek történeti fejlődése

A *Politika* részletesen feldolgozza a szükséglet-kielégítés és a csere különböző formáit és fejlődési szakaszait, a teljes emberi lét céljának és feltételének tekintett városállam stabilitásának szempontjából. Arisztotelész élesen megkülönbözteti a szükséglet-kielégítés és a vagyonszerzés természetes formáit a politikai közösség stabilitását veszélyeztető, öncélú vagyonszerzéstől. Ez utóbbi – álláspontja szerint – a kamatot eredményező pénzkeresésben jelenik meg.

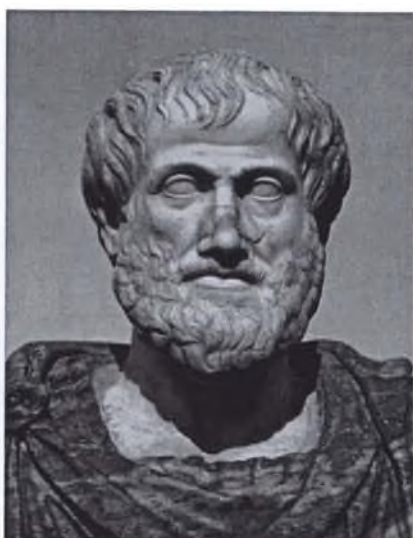
Hellén területeken nem a polisz, hanem mindig a polgárok közössége cselekszik, üzen hadat, köt békét stb. A római köztársaság korában már komoly akadályai vannak a hatalomgyakorlás közvetlen formáinak.

A római állambölcselet legnagyobb alakja *Marcus Tullius Cicero* (Kr. e. 106–43). Allambölcseleti munkái – így fő műve, *Az állam is* – elsősorban filozófiai megközelítésűek. A történeti és jogi szempontok ehhez képest kevésbé hangsúlyosak.

Cicero elsősorban az ideális állam és a jó polgár kérdéseit helyezte vizsgálódásai középpontjába. Álláspontja szerint az emberekben természettől fogva meglévő társulási ösztön termékeként kialakuló állam fennmaradásához tervszerű kormányzásra van szükség. Ez kiterjed az állam működéséhez elengedhetetlen javak biztosítására is.

Platón

Arisztotelész

Marcus Tullius Cicero

Cicero a római belpolitikai csatározások közepette mindvégig ellenezte a földreformokat. Cicerónál az állam jelentős *res publica* a következő három elemet foglalja magába:

- az emberek gyülekezését,
- a jogi köteléket jelentő megállapodást,
- az emberek társadalmi egyesülésének alapját képező közös elönyt.²

Cicero felfogásában az állammá alakulás döntő motívuma a tulajdon védelme, amely a család mint közösség feladata. Az állam összetartó ereje a tulajdon. A cicerói állambölcseletben megjelenő *communio utilitas* a különböző társadalmi csoportok, rétegek gazdasági motivált-ságára épülő érdekközösségekre utaló fogalom az állami együttlétben.³

A középkori skolasztikus gazdasági felfogás

A 13–14. században virágzó skolasztikus közgazdasági felfogás célja a keresztény hívők eligazítása volt a helyes és helytelen cselekedetek között, az örök üdvösség és a túlvilági jutalom érdekében. A gazdasággal összefüggő gondolatok nem jelentek meg önálló rendszerként, hanem a bölcselek esetlegesen fogalmazták meg nézeteiket a következő témakörökben: a kapzsiság, az adásvétellel összefüggésben felmerülő bűnök, az úzsora, a csalás stb. A skolasztikus közgazdasági felfogás képviselői elsősorban teológusok és jogászok, forrásuk elsősorban a Szentírás volt. Ezen kívül erőteljesen támaszkodtak az egyházatyák tanításaira, a teológiai hagyományokra, a különböző jogrendszerek (kánonjog, római jog) ismeretanyagára és Arisztotelész munkáira.

A skolasztika legjelentősebb képviselője *Aquinói Szent Tamás* (1225–1274). Munkáiban foglalkozott az értékénél drágábban eladott dolgok kérdéseivel, a kölcsönért elfogadott kamat problémájával, a birtoklás témakörével.

Aquinói Szent Tamás szerint az államhatalom isteni eredetű, és rendeltetése a közösségi élet rendezettségének megteremtése törvények segítségével.

A hatalomgyakorlás az ember természetéhez igazodik. Ennek legfontosabb jellemzői a társas jelleg, az értelem és a jóra való törekvés.

Az állam köteles segíteni az emberek erkölcsi tökélesítését. Az állam feladata azoknak a létfeltételeknek a biztosítása is, amelyek az azt alkotó egyének célját és így jólétét szolgálják. Ezeknek a feltételeknek az összessége a közjó. Az állam tevékenységének célja tehát a közjó szolgálata.⁴

A humanizmus és a reneszánsz hatása a gazdasági tevékenység megítélésére

Niccolò Machiavelli

A középkori keresztény kultúrából kifejlődő reneszánsz szellemi áramlata, a humanizmus kultúrájában a keresztény tanítások a korábbiaknál racionalizáltabb és individualizáltabb formában jelentek meg. A reneszánsz igen nagy mértékben fordult az antikvitás felé, amely a latin mellett más ókori nyelvek ismeretét is szükségessé tette.

A humanizmus és a reneszánsz az Arisztotelészre támaszkodó középkori skolasztikával szemben a platóni matematikai gondolkodást helyezte a középpontba. A humanista felfogás az emberi méltóság iránti tiszteletet, az ember kiteljesedését, a kedvező feltételeken alapuló társadalom megteremtését hirdette. A humanista és a reneszánsz individualizmus a fortuna, virtus, libertas és a dignitas fogalomrendszerében gondolkodott.⁵ Az ember életére elsősorban a szerencse (fortuna) hat, és kevésbé a középkori *gratia* (kegyelem). Az egyének tehát van mozgási lehetősége és képes a maga javára fordítani a szerencsét. A virtus (bátorság) az önmegvalósító ember fontosságát hangsúlyozta. A szabadság (libertas) felfogása ebben a korban nem a középkori ember privilégiumokat tartalmazó szabadságfogalma volt.

Aquinói Szent Tamás

Niccolò Machiavelli

Martin Luther

A libertas sokkal inkább egy általános, elvonatkoztatott tartalmat hordozott. A dignitas (emberi méltóság) is ebben az időszakban jelenik meg mint általános követelmény. A reneszánsz gondolkodás a skolasztikából egyedül az emberi szabad akarat elvét fogadta el. A középkori uralkodó jellemzője a rendíthetetlen optimizmus és a racionalitás volt, amely minden döntését, így a gazdasági természetűeket is áthatotta.

A korszaknak az uralkodással és a kormányzással foglalkozó legnagyobb hatású gondolkodója Niccolò Machiavelli (1469–1527). Machiavelli a firenzei köztársaság szolgálatában állt titkári minőségben. Különböző diplomáciai küldetéseket teljesített Itáliában, Franciaországban és Németországban. Tevékenysége elsősorban hadsereg-szervezési és újjászervezési feladatokra terjedt ki. A Mediciek 1512-ben megdöntötték a firenzei köztársaságot, és száműzték Machiavellit. Száműzetése idején, 1512–1520 között írta legtöbb művét, köztük legismertebb alkotását, amely *A fejedelem* (Il Principe) címet viseli. Machiavelli a görög politikai filozófiától eltérően arra keresi a választ, hogy „hogyan éljünk”, és nem arra, hogy „hogyan kellene élnünk”. Célja egy teljesen „új politikai rend kialakítása”, egy erkölcsös, szabad és világi rend létrehozása.

Machiavellinél a kormányzás nem más, mint az ember megjavítása, kiemelve őt önnön természet adta gonoszságából. A fejedelem célja, hogy kidolgozza a legerősebb és leghatékonyabb kormányzás alapjait és személyi (emberi) feltételeit.

Machiavelli szerint az erős uralkodó (állam) legfontosabb támasza az erős hadsereg és a nép megbecsülése. Ez utóbbi úgy érhető el, ha az uralkodó kegyesnek, hűségesnek, emberségesnek, őszintének és vallásosnak látszik, és a valóságban is ezekkel a tulajdonságokkal rendelkezik.⁶ A fejedelemnek mindenekelőtt el kell hitetnie minden cselekedetével, hogy nagy és kiváló személyiség.

Machiavelli ugyan nem foglalkozik részletesen az erős kormányzás gazdasági követelményeivel, de kétségtelenül tisztában van annak jelentőségével. *A fejedelem XXI. fejezetében*, amely a „Miképp cselekedjék az uralkodó, hogy becsüljék” címet viseli, a következőket írja: „A fejedelem még az erények barátjának is kell, hogy mutatkozzék, ki kell tüntetnie mindazokat, akik valamiben kiválóak. Polgárait arra kell buzdítani, hogy mindennapi munkájukat ne hanyagolják el, a kereskedést, a földművelést és minden más foglalatosságot; s hogy tulajdona csinosításától senki ne tekintsen attól való ijedelmében, hogy elveszítheti, s az adóktól való félelmében ne kezdjen kalmárkodni; ellenkezőleg, jutalomról kell gondoskodnia azok számára, akik ilyesfajta dolgokkal foglalkoznak, s mindazok számára, akik bármely módon városukat vagy országukat gyarapítják.”⁷

A reformáció gazdaságfelfogása⁸

A reformáció egy roppant széles társadalmi mozgalommal fejlődött, s eredeti célja az egyház megújítása volt. A reformáció eredményeképpen – egyebek mellett – három nagy új egyház is létrejött, amelyek a társadalom meghatározó erőinek a támogatását is élvezték. Az evangélikus (lutheránus), kálvinista és az anglikán egyház mellett jó néhány felekezet is megszerveződött.⁹

Az egyházi megújulási folyamat szorosan összefonódott a kora újkori államok kialakulásával, és jelentős hatást gyakorolt a társadalmi fejlődésre, beleértve a politikai és a gazdasági szférát is. A reformáció hatása a kultúrára is erőteljes volt. Két meghatározó jelentőségű személyisége Luther Márton (Martin Luther) és Kálvin János (Jean Calvin). Mindketten jelentős figyelmet fordítottak a gazdasági kérdésekre is. A protestáns etika – mint ahogy azt Max Weber is megállapította – lényeges szerepet játszott a kapitalizmus kialakulásában.¹⁰

Luther Márton (1483–1546) szerint Isten tetszését az ember egyetlen módon, az evilági köteleességek teljesítésével nyerheti el. Isten előtt minden hivatás egyenlő és egyformán kedves. Az ember akkor jár el helyesen, ha azt a hivatást gyakorolja, amelyet Isten rendelt számára. Mindenkinek törekednie kell szakmája minél teljesebb és tökéletesebb ellátására. Luther szakított azzal a középkori felfogással, amely a kizárólag a papi – egyházi – szolgálatot tartotta az Isten által szentesítettnek. Ez ellentétben állt azzal a nézettel, amely szerint a polgári foglalkozások alacsonyabb rendűek, mint az egyháziak, a világi tevékenységek tulajdonképpen nem is minősülnek hivatásnak.

Luther erősítette az evilági hivatás erkölcsi tartalmát és az ennek ellentételezését jelentő vallási jutalom (elismerés) értékét. Tanításainak következtében erkölcsileg felértékelődött az evilági munka, amely jelentősen elősegítette a gazdasági fejlődést. Megszűnt a különbség az egyházi és a világi (piaci) tevékenység között. Így az ember munkájának sikeres végzésével is dicsőíthette az Urat. Luther a kereskedelmi és a banki tevékenységet is hivatásnak tekintette. Később ezeken a területeken egyre

több visszaéléssel és ellentmondással találkozott. Ekkor különbséget tett a kereskedelem és a banki tevékenység törvényes és törvénytelen formái között. Végül megfogalmazta azt a véleményét, amely szerint a legüdvösebb gazdasági tevékenység a földművelés.

Luther az *Asztali beszélgetésekben* a kereskedelem két formáját különbözteti meg. A „jog szerinti polgári kereskedést” és az „istentelen” kereskedést. Álláspontja szerint a jognak megfelelő polgári kereskedés méltányos nyereséget eredményez. Luther erőteljesen elítélte a kapzsiság minden formáját. Véleménye szerint a nyereszedést két dolog akadályozhatja meg. Az egyik az uralkodó hatalmá-

Jean Calvin (Kálvin János)

nak piacot ellenőrző és szabályozó szerepe, a másik pedig a konkurencia.

Kálvin János (1509–1564) Luthernél is jobban hangsúlyozta a világi hivatás megszentelt mivoltát. Tanítása szerint a becsületes és szorgalmas munka maga is isten dicsőítésévé válik. Álláspontja szerint az ember munkára teremtett. A munkát mint kötelességet írta elő mindenki számára. A szorgalmas munkálkodókkal szemben kárhóztatta a semmittevőket, a haszontalanokat, akik más veritékéből élnek, de semmivel nem járulnak hozzá a közjóhoz. Kálvin hivatásszemlélete ösztönzőleg hatott a gazdasági fejlődésre. A fáradhatatlan munkálkodás és a fogyasztás visszafogására irányuló tanításai végeredményben a tőkegyarapodás és a tőkefelhalmozás irányába mutattak.

Kálvin a tőkegyarapodás megítélését illetően Luther tanításaiból indult ki, hiszen ő is megkülönböztette a törvényes haszon és az igazságtalan meggazdagodás fogalmát. Álláspontja szerint a törvényes haszon bizonyos foglalkozások szükségszerű következménye. Ugyanakkor igazságtalan meggazdagodásnak tartotta a felebarátunk rovására történő vagyonnövekedést. Kálvin a gazdagságot nem tartotta eredendően elítélendőnek. Véleménye szerint a gazdagság csak akkor káros, ha az nem az adakozást segíti elő, hanem sérti a másik embert, vagy elfordítja Istentől a gazdagságra törekvőt.

Kálvin felfogásában megtalálható a tőke magánkézben való felhalmozásának és a tőke karitatív alapon történő újraelosztásának a gondolata is.

Kálvin külön figyelmet fordított a pénz tőkeként való funkcionálásának a kérdéseire is. Írásaiban feloldotta a kamattilalmat, és meghirdette a kamatszedés szabadságát a méltányosság és a szeretet törvényének figyelembevételével. Munkáival jelentősen hozzájárult a kapitalista gazdaság kialakulásához. Nemcsak teoretikusan mozdította elő a piacgazdaság kibontakozását, hanem gyakorlati intézkedéseivel hozzájárult Genf városának felvirágzásához.

A merkantilista felfogás az állam gazdasági szerepéről

A merkantilizmus kialakulását a 16. század második felében és a 17. század kezdetén a kamatról szóló teológiai tanítás, valamint a pénz értéke és mennyisége közötti ok-sági összefüggéssel foglalkozó vitairatok, pamfletok megjelenése jelenti. Annak ellenére, hogy a merkantilizmus nem tekinthető egységes elméletnek, mégis, a 17–18. századi gazdasági etatista kor általános megjelölésére használják és a feudális abszolutizmus meghatározó gazdasági elméletének tekintik. A 18. századi kegyetlen vallás- és polgárháborúk, a hadviselés és a pénzügyek forradalma, a világkereskedelem kialakulása tették – David Hume megfogalmazása szerint – a kereskedelmet államérdekké.¹¹ Az állam és a hadsereg állandóan növekvő pénzügyi igényei miatt már nemcsak a hagyományos kereskedő köztársaságok, hanem a nagy területű monarchiák is a kereskedelemben látták a jövedelem és a katonai hatékonyság forrását. Úgy gondolták, hogy a kereskedelem területén sikeres

nemzet az olcsóbb árak és az alacsony bérek segítségével biztosíthatja fennmaradását.

A merkantilista felfogás szerint a hatalom és a gazdagság biztosítéka a nagy létszámú és gyarapodó népesség. Ez a népesség képes fizetni azokat az adókat, amelyek a tengerentúli terület-, valamint a nemesfém- és nyersanyag-szerző háborúk költségeit fedezték.

Az előző felfogástól eltérő feltételekkel rendelkező – kis lakosságszámú és kedvezőtlen természeti adottságú – Németalföld kereskedelmi sikerei követendő mintát is jelentettek, ugyanakkor vitát is gerjesztettek.

A nemzetállamok célja egyrészt az államot megerősítő gazdasági hatalom kiépítése volt, másrészt pedig az államhatalom felhasználása a gazdasági növekedés előmozdítására és a nemzet gazdagítására.¹² A helyi – elsősorban városi – hatóságok által gyakorolt gazdasági jogosítványokat az államok vették át. Ezek kiterjedtek a vámok szedésére, az árak és a bérek megállapítására is.

A merkantilista felfogás szerint a gazdaság gyors növekedése erőteljesebb állami beavatkozást igényel. Protekcionista módszerekkel, például védővámokkal és költségvetési támogatásokkal kell megvédeni a korai vállalkozásokat. A lehető legnagyobb mértékben korlátozni kell a külföldi áruk és szolgáltatások beáramlását és a tőke kiáramlását az adott országból. Vagyis többet kell eladni a külföldieknek, mint amennyit azoktól vesznek. Az így keletkezett többletet belföldön kell befektetni.

A feudális abszolutizmus időszakában az állam és a vállalkozások kapcsolatát a következők jellemezték.¹³

A kormányzat a gazdasági hatalom megerősítésére törekedett. Gyakran azonban eszközök hiányában nem tudott termelőként fellépni vagy a termelésben részt venni. Az államérdek szempontjából legfontosabb szektorok – pl. a fegyvergyártás – Angliában és Franciaországban állami monopóliumot képeztek. Az angol állam a kereskedelemstratégiai szempontból szintén jelentős gyapjúszövet gyártását is figyelemmel kísérte.

Az államok gyakran bérbe adták a monopóliumokat kereskedelmi társaságok számára. A kormányzatok a vállalkozókat is segítették áruik megrendelésével vagy hitel-felvétellel. Amennyiben az állam nem tudott eleget tenni fizetési kötelezettségének, akkor privilégiumok ideiglenes átengedésével, adók elzálogosításával vagy újabb kölcsönök felvételével rendezte adósságait.

A merkantilizmus – mint ahogy arra már utaltunk – a 16–18. században érvényesült. Legnevesebb támogatója a francia *Jean-Baptiste Colbert* (1619–1683), XIV. Lajos francia király főminisztere volt. Colbert egyik fő céljának Franciaország gazdasági önellátásának biztosítását tekintette. Ennek érdekében a külföldiek számára megfizethetetlen vámokat állapított meg. Privilegizált manufaktúrák létrehozásával és védővámok segítségével támogatta a francia ipari termelés kibontakozását.

Colbert a francia kereskedelem területi hatókörének tágítása érdekében ösztönözte a kereskedelmi flotta fejlesztését. A kereskedelmi hajók védelmére hadiflottát építtetett. A kereskedelem támogatására gyarmati királyi társaságokat alapított. Kevésbé volt sikeres az adórendszer megreformálásának területén. Célja a közvetlen adók

csökkentése és a pénzügyi helyzet javítása volt. Azonban a háborúk és a királyi udvar luxuskiadásai miatt népszerűtlen bevételnövelő intézkedések meghozatalára kényszerült. Sikertelen volt az ipar szabályozására irányuló tevékenysége is.

Colbert rendeletekben és parancsokban írta elő több száz termék előállításának technikai paramétereit. Ezek betartása akadályozta a technikai-technológiai fejlődést. Ugyancsak szabályozta a kereskedői viselkedés követelményeit is.¹⁴

Colbert gondolkodására nyilván hatott az Angliában 1563-ban megalkotott Kézműves Statútum, amely az ipari termelés szabályozását szolgálta. A kormányzat államosította a céheket és központilag meghatározott, pontos normákat állapított meg az ipari tevékenységre vonatkozóan. Azonban később ezeket a szabályokat Angliában egyre kevésbé alkalmazták a gyakorlatban.

A merkantilizmus hatással volt a 19. századi amerikai és német gazdaságpolitikára és nagy szerepet játszott a délkelet-ázsiai országok gazdasági fejlődésére. Napjainkban a globalizáció kritikájaként emlegetik.

Fizokratizmus

A felvilágosodás keretében a gazdaságról és az állam gazdasági szerepéről is újszerű gondolatok születtek. A fizokratizmus a gazdasági tevékenység természeti alapjait hangsúlyozta. A fizokraták álláspontja szerint a gazdaságban működő örök törvényszerűségeknek – mint a tulajdon, a vállalkozás és a verseny szabadsága – semmilyen gátat nem szabad állítani.¹⁵ Az állami beavatkozás nélküli, saját törvényei szerint működő gazdaság harmóniát eredményez. A politikai hatalom kísérlete a gazdaság növekedésének mesterséges ösztönzésére hátrányos következményekkel jár. A gazdasági szabadság eszményéből

származott a fizokratáknak tulajdonított híres jelmondat „Laissez faire, laissez passer” („Hagyjátok, hogy a dolgok menjenek a maguk rendje szerint”).

A fizokraták a merkantilizmussal szemben a gazdagság forrását nem a kereskedelemben, hanem a természetben folytatott mezőgazdasági tevékenységben keresték. A mezőgazdaságot tekintették az egyedüli értékteremtő munkának, és a földművelést tartották valódi produktív foglalkozásnak. Álláspontjuk szerint a természetes körforgás a mezőgazdaság termékeit áramoltatja a különböző társadalmi csoportok között. A beruházásoknak a mezőgazdaság fejlődését kell szolgálniuk és nem improduktív célokat, pl. a luxusjavak előállítását. A körforgás szabadsága minden speciális adó és vám eltörlését igényli, csak a tiszta többlet lehet az adó egyetlen forrása. A gazdasági kormányzásnak a természeti törvények alapján kell történnie. Így nem korlátozható – inségtől és drágaságtól tartva – a mezőgazdasági termékek kivitele és az értük kapott fényűzési cikkek behozatala. A fizokratizmus szerint a gazdasági egyensúlyt hosszú távon a külkereskedelem és az árnövekedés által biztosított ösztönzés teremti meg.¹⁶

A fizokratizmus előfutárának *Pierre Boisguilbert*-t tekintik. Az irányzat legnagyobb hatású képviselője *François Quesnay*, aki 1758–1759-ben közzétett, *Gazdasági táblázat* című munkájában fejtette ki a jövedelmek körforgásának elméletét. Quesnay körül tanítványok csoportja alakult ki (Mirabeau, Mercier de la Rivière, Du Pont de Nemours és részben Turgot). Quesnay követőit a kortársak fizokratáknak vagy közgazdászoknak nevezték. Ők alkották a gazdaságtan történetének első iskoláját, akik mesterüket követve a társadalom fizikai törvényeit keresték. Innen származik az irányzat elnevezése.¹⁷

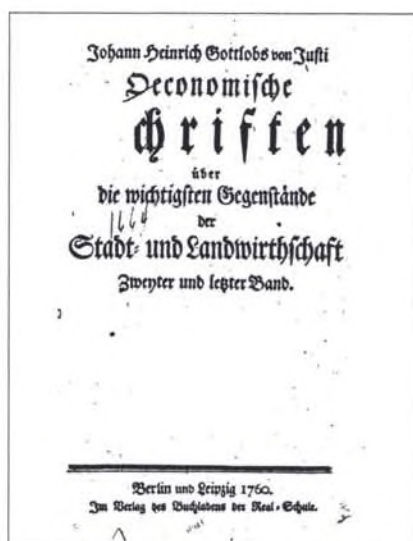
Quesnay és tanítványai szerint az abszolutista államhatalom feladata, hogy biztosítsa a tulajdon és a piac au-

Jean-Baptiste Colbert

François Quesnay

Johann Heinrich Gottlob von Justi
„Oeconomische Schriften” (1760) című
könyvnek címlapja

tonóm erőinek szabad kibontakoztatását. Ennek segítségével javítsa ki a merkantilista politika katasztrofális következményeit. E feladatok érdekében a fiziokraták nagy és erős kormánygépezet alkalmazását igényelték.¹⁸

A fiziokrata elveket az angol Adam Smith és David Ricardo fejlesztette tovább, megteremtve ezzel a klasszikus közgazdaságtant.

Kameralisztika

A kameralizmus a Közép-Európát névlegesen egyesítő Német-római Birodalom területén alakult ki a 17. században. A Birodalom keretei között a Habsburg Monarchia mellett számos fejedelemség működött. Az örökös uralkodónak tekintett Habsburg császárok hatalmával szemben erőteljes önállósodási törekvések jellemezték a világi és egyházi hercegségeket.¹⁹

A Német-római Birodalommal szembeni függetlenedési törekvések és az állam megerősítésének szándéka, az abszolút állammá történő átalakítás gazdasági kényszerei hívták életre a kameralista irányzatot. Ennek lényege az állami bevételek növekedése.

Az állami önállóság megerősítésére, a többi országtól való függés csökkentésére, háború esetén az önelátó képesség biztosítására számos intézkedés született. Az abszolút államok mindent megtettek bevételeik növelése érdekében. Korlátozták a külkereskedelmet, támogatták a hazai ipart, a parlagon maradt földek művelését stb.

A fejedelemségek hivatalnokai, a kameralisták – a gazdasággal összefüggő intézkedések előkészítése mellett – a közigazgatási tevékenység legcélszerűbb megszervezésére is javaslatokat készítettek. Tevékenységük során meghatározták és elhatárolták egymástól az abszolút állam igazgatási ágazatait.²⁰ Legjelentősebb képviselőjük *Johann Heinrich Gottlob von Justi*, aki megkülönböztette egymástól a közigazgatást (rendészettudományt – Polizey) és a pénzügyet (Camerawassen).

A szerződéselméletek az állam gazdasági szerepéről

Az állami tevékenységnek, mint az „emberek közötti megegyezés” eredményének a vizsgálata az európai gondolkodás állandó kísérőjelensége. A szerződéselméleti megközelítés egyes elemei már az ókorban kialakultak.

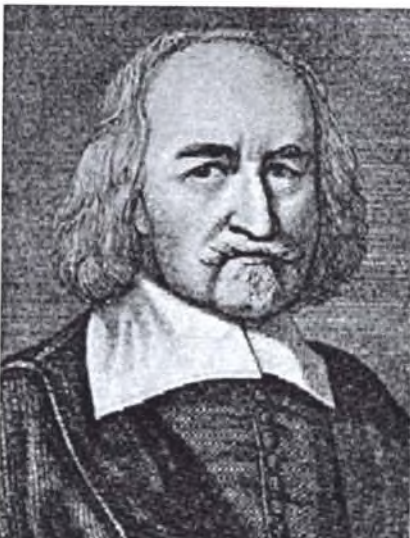
A szerződéselméletek klasszikus formában a 17. századra teljesedtek ki. Ennek az irányzatnak a legjelentősebb képviselői Thomas Hobbes és John Locke.

Thomas Hobbes (1588–1679) államelméleti munkásságának európai jelentőségű műve a *Leviathan vagy az egyházi és a világi állam anyaga, formája és hatalma* (1651).

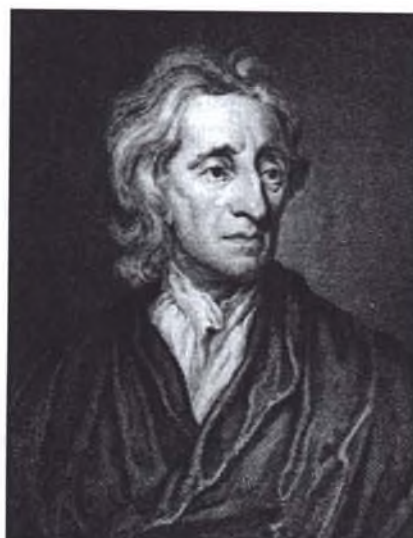
Hobbes álláspontja szerint az államok mesterséges testek, amelyekben az emberi akaratok egyesülnek. A társadalmi szerződés a jogszerű közhatalom megegyezéssel történő létrehozása. Az alattvalók az általuk – vagy őseik részéről – megkötött társadalmi szerződést kötelesek betartani, a szuverén hatalom parancsainak engedelmeskedni. Az engedelmisségi kötelezettség csak akkor szűnik meg, ha a szuverén nem teljesíti kötelességét, nem tudja megvédeni alattvalóit. Az alattvalók mindent megtehetnek, amelyet a szuverén részükre megenged, nem tilt, vagy amiről nem rendelkezik. A szuverén alanya lehet egy személy (monarchia), testület (arisztokrácia) vagy a szerződéskötők összessége (demokrácia).

John Locke (1632–1704) liberális szerződéselméletének meghatározó műve a *Két értekezés a polgári kormányzatról* (1689). Ennek második, *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról* című része tartalmazza szerződéselméletének lényegét. Locke szerint a kormányzat létrehozása nem joglemondással, hanem bizonyos jogok átruházásával, tehát megbízással történik.

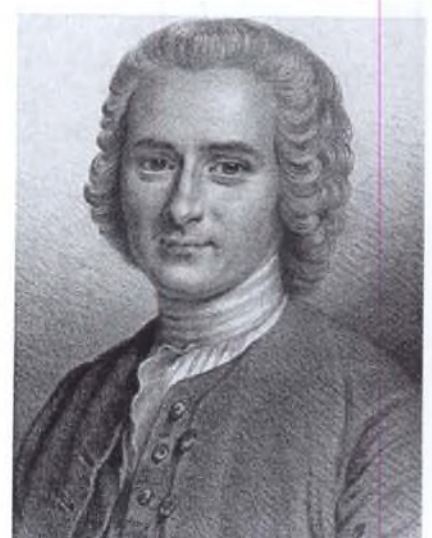
Locke álláspontja szerint a közhatalom – amely nem lehet abszolút hatalom – célja a közjó biztosítása. Ez az egyén életének, javainak és szabadságának garantálását jelenti. A megbízás bizalmon alapul és a megbízott (kormányzat) részéről szolgálatot feltételez. A közhatalom

Thomas Hobbes

John Locke

Jean-Jacques Rousseau

gyakorlója elmozdítható, ha a közjával ellentétesen cselekszik.²¹

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) munkássága – más területekhez hasonlóan – változásokat hozott a szerződéselméletben is. Álláspontja szerint a társadalmi szerződés célja a szabadságot és az egyenlőséget biztosító társadalmi rend megvalósítása. Ennek érdekében mindenki köteles természetes szabadságának: vagyonának, képességeinek, erőinek egy részét a közösség rendelkezésére bocsátani. Erre azért van szükség, hogy később az egyén részesülhessen a társadalmilag biztosított szabadságból, vagyonból, képességekből, erőkből. Rousseau eljutott – gazdasági szempontból is – a modern totalizmus gondolatvilágáig. „Minden polgárnak tökéletesen függetlennek kell lennie minden más polgártól és a végsőkig függni kell a közösségtől.”²²

A rousseau-i polgári szabadság csak az állam révén megvalósítható szabadság.

A modern közgazdaságtudomány kialakulása

Anglia és Skócia 1707-ben létrehozott uniójának keretei között a skótok – kereskedelmi szabadságukért cserébe – lemondtak önálló parlamentjükéről. Az ennek eredményeként bekövetkezett gazdasági fejlődés hatott az ún. skót felvilágosodás szellemi áramlatának képviselőire. Gondolataik középpontjában a fejlődés és a mértékletesség állt.

A skót felvilágosodás két legjelentősebb képviselője David Hume és Adam Smith volt.

David Hume (1711–1776) filozófus álláspontja szerint a kormányzat eredete az ember szükségszerű társas minőségéből következik. A kormányzat biztonságot ad az embereknek és hasznos a társadalom valamennyi tagja számára. A hatalmat a közösség egy része gyakorolja, a többiek engedelmességgel tartoznak. Az uralkodó zsarnoksága esetén azonban ez a kötelezettség megszűnik. Hume először foglalkozott a pártok szerepével.²³

Hume a szabad piac híve volt. Felfogása Adam Smith „láthatatlan kéz” elmélete közvetlen előzményének tekinthető. Hume egyértelműen támogatta a szabad kereskedelmet. Munkásságát merkantilizmus-ellenesség jellemzi. Elismerte az államadósság bizonyos mértékű gazdaságélénkítő hatását, ugyanakkor annak hátrányait jelentősebbnek tartotta, mint az előnyöket. Szükségessé vélte jelentős állami tartalékok képzését is.

Adam Smith (1723–1790) a modern közgazdaságtudomány megalapítója, egyben a klasszikus közgazdasági iskola első és mindmáig legismertebb képviselője. A klasszikus közgazdászok közé általában a következőket sorolják: David Ricardo (1772–1823), Thomas Robert Malthus (1766–1834),

James Mill (1773–1836), John Ramsey McCulloch (1789–1864), Robert Torrens (1780–1864), Jean-Baptiste Say (1767–1832), Nassau William Senior (1790–1864). Gyakran úgy hivatkoznak rájuk, mint angol iskolára. A valóságban a klasszikus közgazdaságtan a francia és a skót felvilágosodás eszmerendszerében született.²⁴

Adam Smith 1776-ban – az amerikai függetlenségi háború évében – jelentette meg *Vizsgálódás a nemzetek gazdagságának okairól és természetéről* (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) című művét.²⁵

„A nemzetek gazdagsága”-ként emlegetett, meghatározó jelentőségű munka nemcsak közgazdasági, hanem történeti, jogi, etikai kérdéseket is vizsgál. Ez a komplex megközelítés jellemezte Smith egész munkásságát. A nemzetek gazdagságában kifejtett álláspontja szerint a gazdagok és a szegények közötti viszony igazságossága kérdéses. Ennek ellenére a magas termelékenységű modern kereskedelmi társadalom mindenki számára előnyösebb, mint a létfenntartás jogára építő morális gazdasági szabályozás. Ez utóbbi ugyanis nem képes mindenki számára elegendő termelést produkálni.

Smith szerint a piac természetes működése mindig stabilitáshoz és gazdasági növekedéshez vezet. A piacgazdaság az emberek kereskedésre való hajlamát elégíti ki. A piacgazdaság természetes rendjében az egyének a saját érdekeiket követik. Ezeket a tevékenységeket egy „láthatatlan kéz” mégis az érdekek kiegyenlítéséhez, a közérdek érvényesítéséhez, a piaci egyensúly fennmaradásához vezeti. Ez a „láthatatlan kéz” nem más, mint a piaci verseny, vagyis a kereslet és a kínálat törvényszerűsége.

Adam Smith véleménye az volt, hogy az államnak nem szabad beavatkozni a gazdaság életébe. A kormányzatok ösztönző politikája csökkenti a gazdasági egyensúly elérésének esélyét, arra figyelemmel, hogy az mesterségesen növeli a bevételeket, így átmenetileg támogat egy fokozatosan erősödő instabil állapotot. Az állam beavatkozása csak az adófizetők terheit növeli, miközben halogatja a gazdasági gondok valódi megoldását. Smithnek a szabad piacot igénylő „láthatatlan kéz”-re vonatkozó megállapításai azonban nem jelentették azt, hogy mindent a piac törvényeinek kívánt alárendelni.

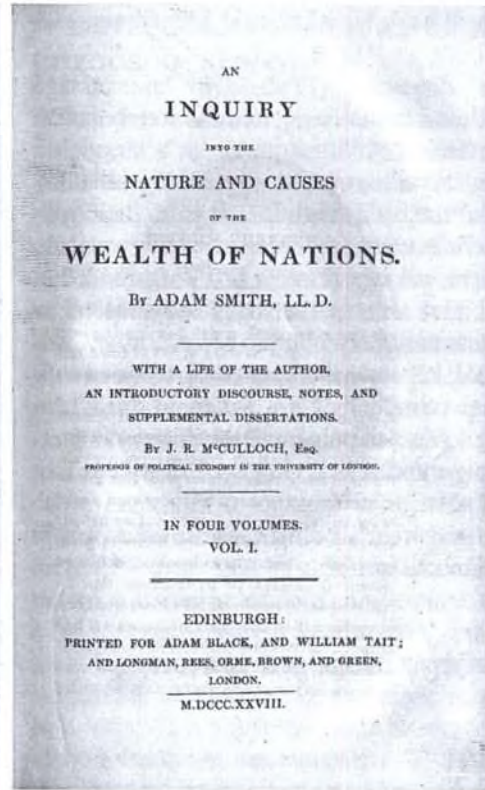
Adam Smith *A nemzetek gazdagságában* megfogalmazta az államhatalom (az uralkodó) feladatait:²⁶

1. Az állam köteles megvédeni a társadalmat más független társadalmak erőszakossága és betolakodása ellen.

2. Az uralkodónak meg kell védenie a társadalom minden tagját, valamelyik más tagjának igazságtalansága vagy elnyomása ellen. Kötelessége kifogástalan igazságszolgáltatás bevezetése. Ebbe a feladatkörbe tartozik a tulajdon védelme, a vállalkozás szabadsága és a jog érvényesítése.

David Hume

Adam Smith és az „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations” címlapja

3. Az állam kötelessége bizonyos közművek és közintézmények fenntartása, amelynek létesítése és működtetése sohasem állhat egy vagy több egyén érdekében, mert ezek nem nyereségesek. Ugyanakkor egy nagy társadalom javára a befektetett költségeknél sokkal többet nyújtanak (fontos és nélkülözhetetlen társadalmi célokot szolgálnak). Ez a feladatcsoport a szegényekről való felelős állami gondoskodást jelenti. Ugyancsak ide sorolandó olyan közfeladatok ellátása, mint a közegészségügy, közoktatás.

Az első két feladatkörre még alkalmazható az „éjjeli-őr”-állam hasonlat. A harmadik azonban már aktív állami

gazdasági szerepvállalást igényel.²⁷ Adam Smith munkássága napjainkban is a figyelem középpontjában áll. Számos közgazdasági iskola és az állam szerepét vizsgáló eszmerendszer őt tekinti szellemi atyjának.

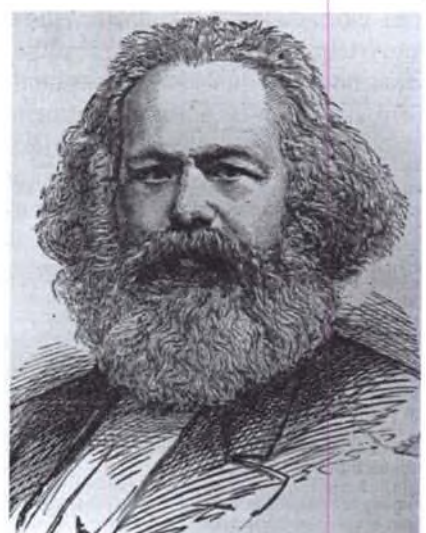
Smith munkásságát minden szellemi irányzat magáénak érzi. A konzervatív nézetek számára ő az állami beavatkozás-mentes szabad piac védelmezője. A baloldali gondolkodók úgy tartják számon, mint a munkaérték-elmélet megalkotóját és ezzel az egyik legfontosabb marxista tétel megalapozóját.

David Ricardo

Jeremy Bentham

Karl Marx

Az utilitarista felfogás az állam gazdasági szerepéről

Jeremy Bentham (1748–1832) volt az utilitarizmus (haszonelvűség) megalapítója. 1776-ban jelent meg első műve, a *Töredék a kormányról* (Fragment on Government). Ebben fogalmazta meg „a legnagyobb boldogság elve” és a „hasznosság elve” elnevezésű tételeit.

További munkáiban is e kérdéseket vizsgálta.

Bentham álláspontja szerint az állam feladata olyan törvények megalkotása, amelyek elősegítik a legnagyobb boldogságot biztosító emberi cselekvések érvényesülését. Ugyanis a szabályozó és a szankciórendszer keretei között történő emberi cselekvés egyéni és egyúttal összesített „legnagyobb boldogságot” is eredményez. Bentham ezt azzal indokolta, hogy az emberek cselekvéseik során mindig érdekeiket maximalizálva járnak el. Bentham nézetei jelentősen inspirálták a későbbi korok gondolkodóit. Munkásságán alapul a jóléti közgazdaságtan utilitarista irányzata is.

A marxizmus felfogása az állam gazdasági szerepéről

A 19. századi ipari forradalom hatására megerősödő kapitalizmus kritikája jellemzi Karl Marx (1818–1883) munkásságát. Marx politikai gazdaságtana holisztikus szemléletet tükröz. A társadalmi-gazdasági jelenségeket, az állam szerepét nem önmagukban vizsgálta, hanem ezeket az aktorokat kölcsönös összefüggéseikben, a rész és az egész viszonyában elemezte. Karl Marxot ennek alapján tekintik a rendszerparadigma úttörőjének.²⁸

Marx *A tőke* (1867) című művében egy létező rendszert, a kapitalizmust hasonlította össze saját utópiájával, a kommunizmussal. Elemzése során a kapitalista társadalmi-gazdasági rendszert átfogó módon vizsgálta. Marx David Ricardo munkaérték-elméletének követője volt. Eszerint egy munkás munkaerejének eladásáért kapott bére éppen elegendő életszükségleteinek kielégítésére, vagyis saját munkaerejének újratermelésére. Marx szerint a munkás munkája során azonban a bérénel nagyobb értékű értéktöbbletet állít elő, amit a tőkés kisajátít. Ennek egy része képezi a tőkés profitját. Közgazdasági értelemben az értéktöbblet kisajátítása jelenti

a kizsákmányolást. Az értéktöbblet, illetve a profit újbóli befektetése biztosítja a gazdasági-technikai fejlesztést. Marx álláspontja szerint a konkurenciaharc és a folyamatos beruházási kényszer a vállalkozások koncentrációját eredményezi. A társadalomban jelentősebb feszültségek alakulnak ki az egyes társadalmi osztályok között. A tőkés kis csoportja áll a bértőlcsúszók (proletárok) nagy tömegeivel szemben.

Marx és követői szerint a kapitalista állam a tőkés érdekeit szolgálja és a kizsákmányolás legfontosabb támogatója. A marxista érvelés szerint az uralkodó osztály teljesen befolyása alatt tartja az állami-közigazgatási döntéseket. Ennek oka egyrészt a gazdasági hatalom birtoklása, másrészt a gazdasági és a politikai elit tagjainak azonos osztályhoz való tartozása. Így az állam és a közigazgatás mindig az uralkodó elitnek kedvez.

A Karl Marx és a Friedrich Engels (1820–1895) által kimunkált történelmi materializmus szerint az állam és a jog kizárólag a gazdasági alap által meghatározott felépítmény elemeit jelentik. Marx úgy vélte, hogy

a kizsákmányolás és a vagyoni különbségek elviselhetetlenné válnak az elszegényedők számára, ami a kapitalizmus működésképtelenségét eredményezi. Az osztályharc keretében az elnyomott osztály (proletariátus) egy nagy forradalomban magához ragadja a hatalmat. A forradalmat követően a proletariátus köztulajdonba veszi a termelési eszközöket (gyárak, termőföld, vasút stb.). Így létrejön – az egyenlőtlenséget megszüntető – ideális társadalmi-gazdasági rendszer (szocializmus, kommunizmus). A marxizmus, mint a szocializmus, csak előkészítője az állam teljes elhalásának eredményező kommunizmusnak.

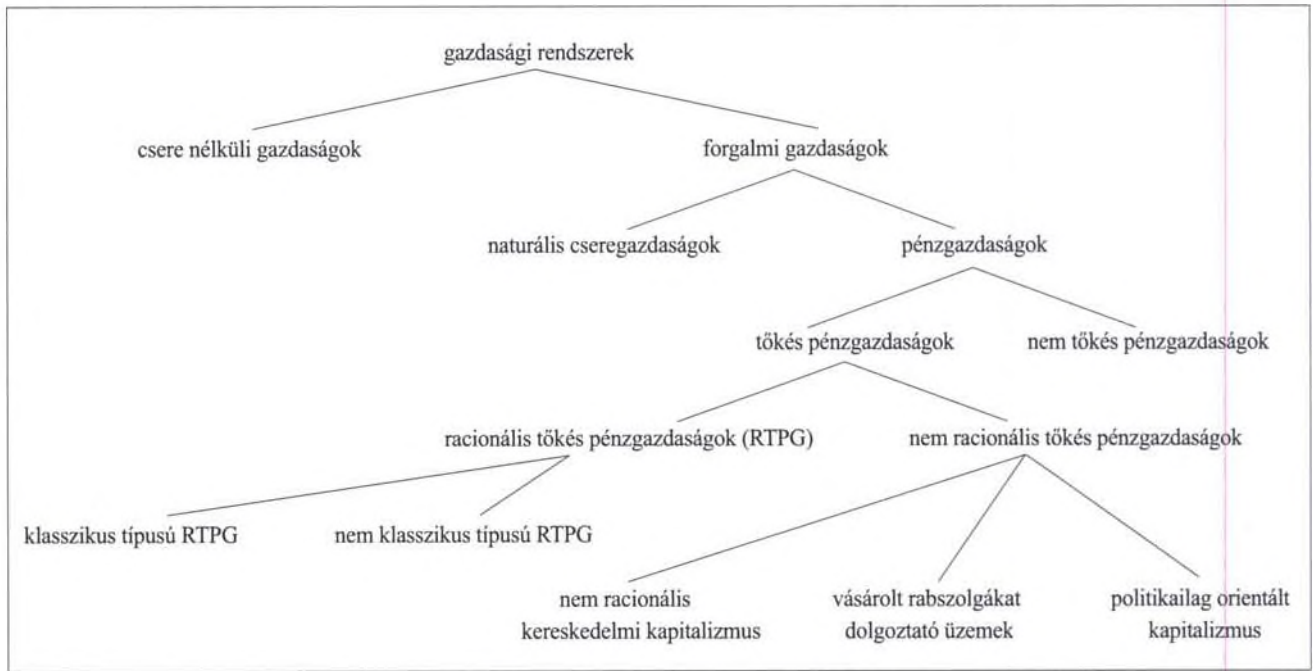
Marx teljesen elvetette a piacgazdaságot. Elképzelései szerint a „marxista” társadalom a köztulajdon és a kormányzati tervezés kombinációját jelenti.²⁹

Karl Marx munkássága meghatározó befolyást gyakorolt a kollektivisták társadalmi nézetekre, így a bolsevizmusra, leninizmusra és a sztálinizmusra is. Nézetei az ún. szocialista országok gazdasági és államfelfogásának alapját képezik.

A bolsevizmus ideológiája az állam teljes elhalását hirdette. Ebben a felfogásban az állam és a közigazgatás gazdasággal összefüggő feladatainak ellátását a proletariátus öngazdálkodása helyettesíti.

Marx: *Das Kapital* (A tőke) első kiadásának címlapja

A gazdasági rendszerek Max Weber-i ideáltípusai

Az állam gazdasági szerepével kapcsolatos weberianus felfogás³⁰

Max Weber (1864–1920) hatalmas életműve az állam, a jog és a gazdaság viszonyát illetően is újszerű, komplex megközelítést és számos releváns megállapítást tartalmaz. A szociológia egyik atyjaként számon tartott tudós több kérdésben kritizálta a marxizmus tanait. Weber a racionalizmusban látja a modern gazdasági, társadalmi és politikai változások lényegét. Ez a racionalitás a kapitalista gazdaság mozgatóereje és nem a marxi tőkés és bérmunkás osztály közötti viszony.

Weber álláspontja szerint tisztán forgalmi szempontból a gazdaságnak sehol nincs szüksége az államra. Ugyanakkor a gazdasági rend – különösen egy modern gazdaságban – nem hozható létre a kizárólag „állami rendként” működhető jog nélkül. Weber az állam, a jog és a gazdaság kapcsolatát történelmi és empirikus szempontok alapján is vizsgálta.

A gazdasági rendszerek weberi ideáltípusai a következők:

1. az adó-, a vám-, a hadügy nem RTPG alapon történő megszervezése,
2. hivatalvásárlás és hivatalbérlet,
3. állami tulajdonban lévő szerzést szolgáló eszközök bérbe vételén alapuló kapitalizmus (koncessziók),
4. állami megrendeléseken alapuló kapitalizmus,
5. államilag szavatolt monopóliumokon alapuló kapitalizmus,
6. politikai uzsorán alapuló kapitalizmus.

Max Weber a pénzgazdaságok jellemzőinek tartja, hogy a gazdasági szereplők csereeszközként (eladások vagy vásárlások) monetáris vagy jelzett pénzt használnak. Álláspontja szerint a pénzgazdaságok két csoportra oszthatók. Tőkés pénzgazdaságra és a nem tőkés pénzgazdaságra.

A tőkés pénzgazdaság (kapitalizmus) további ismérveit a következők szerint határozza meg:

- a) természetes személyek, gazdasági társaságok vagy családi szövetkezetek (nem politikai szervezetek);
- b) szabad tulajdonokban lévő;
- c) szerzést szolgáló eszközökkel;
- d) állótőkét és tőkeelszámolást alkalmazva;
- e) nyereség elérésére törekszenek.

Max Weber szerint a nem tőkés pénzgazdaságból hiányzik az előbb említett jellemzők valamelyike.

Ilyen – nem tőkés pénzgazdasági – szisztéma működött a hellenisztikus Egyiptomban vagy Európában, a 10–15. században, az ún. egyszerű árutermelés időszakában.

Weber különösen a racionalis és a nem racionalis kapitalizmus megkülönböztetését tartotta fontosnak. A racionalis tőkés pénzgazdaságok – a korábbiakban említettek kivételével – a következő jellemzőkkel rendelkeznek:

- teljesen elkülönülnek az államtól, a kereskedők árutermelők által előállított termékekkel kereskednek;
- két oldalról irányulnak a piacra;
- szabad munkaerőt foglalkoztatnak.

Max Weber

A klasszikus típusú racionális kapitalizmusnak ismérvei – az előzőeken kívül – az alábbiak:

- autokefális: gazdasági szervezetek közötti tisztán piaci munkamegosztás;
- üzemszerű, azaz folyamatos működés;
- részfunkciókra szakosodott munkavállalók foglalkoztatása.

Max Weber szerint az a gazdasági szisztéma, ahol az előző feltételek valamelyike hiányzik, a nem racionális tőkés pénzgazdaságba sorolható be. Ezen belül különíti el az ún. politikailag orientált kapitalizmust, ahová hatféle gazdasági tevékenységet sorol. A múltból és a jelenből egyaránt példákkal alátámasztható csoportok a következők:

- az adó-, a vám- és a hadügy nem racionális tőkés pénzgazdasági módon történő megszervezése (vám- és adóbérlet, hadügyi vállalkozások);
- a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a tisztikar tőkés módon történő megszervezése (hivatalok bérbeadása, elzálogosítása vagy eladása);
- az állami vagy önkormányzati tulajdonban lévő szerzést szolgáló eszközök bérbeadása (pl. koncesszió);
- az állami vagy önkormányzati megrendelésre történő termelés, kereskedelem, szolgáltatásnyújtás (pl. közbeszerzés, „outsourcing”);
- az államilag szavatolt egyéni vagy kollektív magánmonopóliumok;
- a politikai uzsorán alapuló kapitalizmus (pl. a pártfinanszírozás egyes formái).

Keynesiánus közgazdasági elmélet

Az I. világháború hatásának és az 1929-es gazdasági világválság következményeinek felszámolása iránti igény hívta életre az ún. jóléti államot. A számos szocialisztikus elemet is integráló jóléti állam alapjait a liberális közgazdász, *John Maynard Keynes* (1883–1946) dolgozta ki.

Keynes harcolt az 1930-as években Angliában uralkodó munkanélküliség okai ellen. Műveiben az állam fokozott gazdasági szerepvállalását, a fogyasztás fellendítését, a kamatlábak csökkentését támogatta. Tételei mind a mai napig erőteljesen hatnak az állam feladatait vizsgáló tudományos gondolkodásra.

A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete című, 1936-ban megjelentetett, gyakran csak „Általános elmélet”-ként emlegetett könyve a 20. század egyik legnagyobb hatású közgazdasági műve.

A keynesi forradalom alapvető változást hozott a gazdaságelméletben és az állami-kormányzati gazdaságpolitikai cselekvések területén. Keynes a makroökonomiai kérdéseket helyezte közgazdasági vizs-

gálódásának középpontjába. Kétségbe vonta a klasszikus közgazdasági gondolkodás másfél évszázados alapvetését, amely a „láthatatlan kéz” problémamentes gazdasági koordinációját feltételezte.³¹

Keynes nem értett egyet a klasszikus tételekkel, amelyek a piacgazdaság „tökéletes egyensúlya” állapotát hirdették. Álláspontja szerint a spontán, szabályozatlan piacgazdaság nem képes a „tökéletes egyensúly” állandó biztosítására. Természetes állapota ugyanis a „tökéletlen egyensúly”, vagyis a munkanélküliség és a tőkefelesleg mellett kialakult egyensúly. Keynes tehát megkérdőjelezte a piaci automatizmusok alapján működő gazdasági rendszerek a teljes foglalkoztatottság mellett érvényesülő egyensúlyteremtő szerepét.

Álláspontja szerint a rendszer részleges foglalkoztatottság mellett is egyensúlyba kerül. Ezzel a kényszerű munkanélküliséget, mint a rendszer jellemző vonását a közgazdasági gondolkodás részévé tette.

Keynes a piaci automatizmus teljes foglalkoztatottság mellett történő egyensúlyteremtő képességének tagadása mellett látta annak elméleti lehetőségét és eszközrendszerét, hogy a kormányzat emelje a gazdasági aktivitás szintjét. Erre a politikai kockázatok miatt is szükség van. A munkanélküliség a konjunktúraciklus legmélyebb fázisában recesszió, illetve válság idején tömegessé válik, amely társadalmi elégedetlenséghez és szélsőséges irányzatok előretöréséhez vezethet.

A keynesi gondolkodás meghatározó, új eleme a beruházási multiplikátor-hatás. Multiplikátor a beruházások alakulása, a nemzeti jövedelem, illetve a bruttó nemzeti termék közötti növekedést kifejező szorzószám. A beruházások multiplikatív hatása lehetőségeket teremt arra, hogy az állam (a kormányzat) szerepet kapjon, mint a gazdasági rendszert alakító tényező.³² A klasszikus közgazdaságtan szerint az árak és a bérek gyorsan reagálnak a kereslet és a kínálat változásaira. Így a piac is rövid időn belül alkalmazkodik a konjunktúraciklusok által okozott megrázkódtatásokhoz. A konjunktúraváltozások nem feltétlenül okoznak visszatérően tömeges munkanélküliséget. Keynes az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság tapasztalatai alapján ellentétes következtetésre jutott. Álláspontja szerint az üzleti ciklust az aggregált kereslet, vagyis egy gazdaság összes hatékony kereslete szabályozza. Recesszió idején a kereslet is csökken, ami elhúzódó munkanélküliséget okoz, így súlyosbítja a válságot.

Keynes szerint a kereslet élénkítésével a kormányzatok is befolyásolhatják a konjunktúraciklusokat, tempíthatják, illetve megszüntethetik annak negatív hatásait.

Keynesnek a kormányzati kontraciklikus kiadások téziseként emlegetett álláspontja a következőkben foglalható össze:

John Maynard Keynes

Az államnak gazdasági recesszió idején többet kell költenie. A gazdasági növekedés érdekében gazdasági konjunktúra idején a kormányzatnak takarékoskodni és tartálékolnia kell a nehezebb időszakokra. Keynes véleménye szerint a piacgazdaság állami szabályozása elsősorban nem adminisztratív beavatkozást követel meg, hanem fiskális és részben monetáris eszközöket igényel.

Keynes nézeteinek legvitatottabb eleme a kormányzatok túlköltekezési hajlandósága, vagyis az állami kiadások túlzott növekedése, ami költségvetési hiányt eredményez.³³

Keynes munkássága a II. világháborút követően vált igazán népszerűvé. Számos állam követte elméletét. Ezt az időszakot nevezik a piacgazdaság (kapitalizmus) aranykorának.

Az 1970-es és 1980-as években a keynesi gazdaságpolitika a monetarista gondolkodás erősödésével háttérbe szorult. A 2000-es években – különösen a 2008-as globális gazdasági válság hatására – Keynes nézetei újra a figyelem középpontjába kerültek.

Osztrák közgazdasági iskola

A II. világháborút követően újból felerősödtek a klaszikus liberalizmus alapelvei. Hangsúlyozottan fogalmazódott meg az az igény, hogy a szocialisztikus elemektől megtisztított, a szabadelvű hagyományokra alapozó, szabadpiaci versengésre van szükség. Ennek a felfogásnak a legkövetkezetesebb képviselője a Nobel-díjas *Friedrich August von Hayek* (1899–1992) osztrák származású brit közgazdász volt.

Von Hayek az ún. osztrák közgazdasági iskola legjelentősebb képviselője. Ennek az irányzatnak ismert reprezentása még *Carl Menger*, *Eugen von Böhm-Bawerk* és *Ludwig von Mises*.

A közgazdaság és az állam szerepével, valamint alkotmányjogi kérdésekkel egyaránt foglalkozó Hayek felfogása szerint az államnak a gazdaságba történő legkisebb beavatkozása is veszélyes. Az a piacorientált társadalom az ideális, amelyben az állam szerepe csak a mindenkire azonos módon kötelező versenyszabályok érvényesítésére korlátozódik.

Von Hayek a társadalmi igazságosságot üres és tartalmatlan kifejezésnek tartotta. Álláspontja szerint a kormány által előmozdítandó esélyegyenlőség „illuzórikus ideál”, s az annak megvalósítására irányuló bármely kísérlet rémálmokat produkál. Konzervatív liberalizmusa különösen az 1980-as években vált divatosszá.

Von Hayek *Út a szolgáshoz* (1944, 1991) című könyvében határozottan állást foglalt amellett, hogy a gazdaságba való kormányzati beavatkozások a szabadság kor-

látozásával járnak. Véleménye szerint ezért át kell térni a laissez-faire típusú gazdasági megközelítésre. Munkásságának eredményeit elsősorban Margaret Thatcher kormányzata hasznosította.

A monetarizmus térnyerése

A II. világháború után kibontakozott gyors – elsősorban európai és távol-keleti – gazdasági fejlődést az 1973-as és az 1978–1980-as olajárrobbanás, illetve az annak a következményeként kialakuló gazdasági recesszió állította meg. Egyszerre alakult ki gazdasági stagnálás és infláció, azaz stagfláció. A válságból nem lehetett kilábalni a kereslet élénkítésével. A kormányzatok pénzköltése további áremelkedést váltott ki, amely már a nemzetközi fizetési egyensúlyt is veszélyeztette.³⁴ Ebben az időben került a figyelem középpontjába a monetáris iskola, amelynek atyja *Milton Friedman* (1912–2006).

Friedman az ún. chicagói közgazdasági iskola megalapítója, Keynes mellett a 20. század legnagyobb hatású közgazdásza. Kezdetben a keynesi közgazdaságtan híve volt. Később szakított az állami gazdasági beavatkozások tanaival és a szabad piac rendíthetetlen hívévé vált.

A monetarizmus a pénzmennyiség és az árak közötti összefüggéseket vizsgálta, ami egyáltalán nem volt új jelenség a közgazdaság-elmélet történetében. A 18. században David Hume Anglia külkereskedelme kapcsán már foglalkozott a nemesfém-áramlás technikai leírásával.³⁵

Friedman szerint a gazdasági stabilitás biztosításának legfontosabb eszköze a monetáris politika, vagyis a forgalomban lévő pénz mennyiségének szabályozása.³⁶

Friedman a pénzt egy rendkívül hatékony és mindent meghatározó (termelés, életszínvonal) gépezetnek tekintette. Jelentőségét a következő szerint fogalmazza meg:

„A pénz ugyanis olyannyira mindent átfogó gépezet, hogy meghibásodása esetén az összes többi gépezet működésképtelenné válik. Hazánk valamennyi nagyobb válságát vagy monetáris zavar okozta, vagy legtöbbször az mélyítette el.”³⁷

Friedman álláspontja szerint a monetáris politika szerepe kettős. Egyrészt megakadályozhatja, hogy a pénz legyen a gazdasági zavarok egyik legfőbb oka. Másrészt fenntartja a gazdaság stabil hátterét. A szerző ugyanakkor nem abszolutizálja a monetáris politika alkalmazhatóságát. Úgy véli, az csak korlátozottan használható a gazdasági instabilitást előidéző nem monetáris okok ellensúlyozására.

Friedmannak a neoliberalizmust megalapító szabadpiaci elmélete szerint az államnak – néhány kivételtől eltekintve – távol kell tartania magát mindenféle gazdasági

Friedrich August von Hayek

tevékenységtől. Az állam gazdasági részvételét azonban csak a társadalmi előnyök egyértelmű mérlegelését követően tartja megvalósíthatónak.

A Milton Friedman és követői által képviselt neoliberais alapú „monetarista ellenforradalom” a kormányzati beavatkozás és az ún. bürokratikus szabályozástól mentes klasszikus koncepcióhoz, a laissez-faire elvekhez való visszatérést jelentette.

Friedman számára – Hayekhez hasonlóan – az egyéni szabadság az elsődleges érték. A kormányzat korlátozott gazdasági hatáskörét a következőkben látja:

- a szabadság védelme külső és belső veszélyekkel szemben;
- a törvényesség és a rend biztosítása, beleértve a tulajdon védelmét;
- a magánszerződések teljesítésének garantálása állami kényszer segítségével;
- a versenypiacok erősítése.

Friedman álláspontja szerint a kormányzat kivételes esetben időnként lehetővé teheti az egyének számára olyan cselekvések végrehajtását, amelyeket egyénileg nehezebb elvégezni.

A monetaristák végkövetkeztetéseit az alábbiak:

A gazdaságban léteznek az egyensúlyt biztosító erők. Tehát állami beavatkozás nélkül is elérhető a stabilitás. Az időnként bekövetkező válságok többnyire külső okokra vezethetők vissza. Ilyen például az állam által gerjesztett pénzromlás, az indokolatlan állami költségek.

A monetarista felfogás szerint a gazdasági szereplők rövid idő alatt átlátják a problémákat és válsághelyzetek idején is képesek alkalmazkodni.

A monetarista álláspont értelmében a kormányzati gazdaságpolitikai döntések csak ideig-óráig lehetnek hatások, mert fennáll az információs aszimmetria néven ismert jelenség. A kormányzati döntéshozók a gazdasági változások tényleges állapotáról és saját tervezett lépéseikről szükségszerűen többet tudnak, mint a többi gazdasági szereplő. A meglepetésszerű állami döntések azonban felesleges változásokat is generálhatnak a gazdaságban. Erre figyelemmel a monetaristák szerint az állam csak előre bejelentett, kiszámítható módon, közvetett szabályok szerint cselekedhet. Ennél egy jobb megoldás létezik, ha kivonul a gazdaságból.³⁸

Milton Friedman és az általa alapított neoliberais közgazdasági műhely, az ún. Chicagói Iskola képviselői óriási hatással voltak a 20. század második felének társadalmi és gazdasági életére. Margaret Thatcher és Ronald Reagan gazdaságpolitikai intézkedései ennek a nézetrendszernek a gyakorlati megvalósítását tükrözik.³⁹

Friedman és a chicagói közgazdasági irányzat az alapja az ún. washingtoni konszenzusnak. A kifejezést John Williamson használta először 1989-ben a fejlődő országok számára felvázolt gazdaságpolitikai programmal össze-

függésben. A washingtoni konszenzus a világgazdaságban kulcsszerepet játszó washingtoni székhelyű szervezetek:

- a Nemzetközi Valutaalap,
- a Világbank,
- az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma által képviselt, globális kiterjedésű, meghatározó erejű gazdasági potenciált és gazdaságpolitikai irányvonalat fejezi ki. Ennek a felfogásnak a kulcselemei a

- dereguláció,
- liberalizáció,
- privatizáció,
- stabilizáció,
- költségvetési fegyelem.

A dereguláció a szabad verseny korlátainak leépítését és a versenyt szűkítő diszkriminatív szabályok kikiktatását jelenti. A liberalizáció a nemzetállami határok – külföldi tőke előtt történő – megnyitását foglalja magában. A folyamat célja az adott ország versenyképességének növelése, vonzóvá tétele a beruházók számára.

A privatizáció tág értelemben magában foglal minden olyan megoldást, amelynek segítségével az állam a közérdekű feladatok ellátását magán-szervezetek bevonásával biztosítja.⁴⁰ A széles értelemben vett privatizáció értelmében az állam

– közszolgáltatások nyújtásáért való felelőssége megszűnik, és az a szolgáltatás eszközeinek magánkézbe adásával együtt átkerül a piaci szereplőhöz,

– részben vagy egészben megtartja a közszolgáltatásért való felelősségét, de a szolgáltatás eszközeit és/vagy jogát vagy a tevékenység végzésének lehetőségét meghatározott időre átengedi a gazdasági szereplő számára.

A privatizáció – jogi értelemben – köztulajdonban álló vagyontárgyaknak ellenérték fejében történő átruházását foglalja magában más tulajdonosok (jellemzően gazdasági társaságok) számára.

A stabilizáció fogalma az alacsony inflációt, a kereskedelmi hiány csökkentését a pénzmennyiség változásának korlátok közé szorítását jelenti. A költségvetési fegyelem alapelve – egyszerűen fogalmazva –, hogy az állam kevesebbet költsön, mint amennyi bevételre szert tesz.

Menedzsmentirányzatok, a közszféra piacosítása

A II. világháborút követő évtizedekben jól működő aktív állami szerepvállalást igénylő keynesi gazdaságirányítási szisztéma – mint ahogy erre már utaltunk – az 1970-es évekre válságba került. Az 1980-as években a globális társadalmi-gazdasági krízist Margaret Thatcher és Ronald Reagan neoliberais elemeket is magába integráló neokonzervatív fordulata igyekezett orvosolni. Az új konzervatív gazdaságpolitika eszmetörténeti előzményeit és alapjait Friedrich August von Hayek és

Milton Friedman a Time címlapján

Milton Friedman röviden már ismertetett munkássága jelentette.

A neokonzervatív felfogás a kicsi, de hatékony állam koncepcióját kívánta megvalósítani. Az 1980-as években leginkább az angolszász államokban divatossá vált menedzsmentirányzatok – különösen a New Public Management (a továbbiakban NPM) – a közszektorral kapcsolatban is a piaci követelmények elsőbbségét hangsúlyozták. Az államnak, mint külső összetett szektornak a gazdaságban való szerepét vizsgáló nézetek után a menedzsmentparadigmák a közigazgatás belső viszonyait vizsgálják, a piaci követelmények alkalmazhatósága szempontjából. A felelősség, elszámoltathatóság helyett a menedzsmentirányzatok a teljesítményre, eredményességre, a hatékonyságra helyezték a hangsúlyt. Az üzleti logikának a közszférára és benne a közigazgatásra való alkalmazásával kapcsolatos igény már több mint egy évszázados múltat tekint vissza.

A 19. század végén, a 20. század elején az Egyesült Államokban kialakult scientific management irányzat egyik vonulata az elsősorban *Frederick W. Taylor* (1856–1915) nevével fémjelzett tudományos munkaszervezés. Kutatásának középpontjában a következők álltak: a költségelemzés, a tevékenység optimális időszükséglete, ösztönző bérezés, az alkalmazottak tudományos kiválasztása, majd speciális képzése stb.⁴¹

Az administrative managementnek nevezett másik irányzat emblematikus személye *Henri Fayol* (1842–1925). Fayol, francia létére, az USA-ban ért el sikereket, követőiből önálló iskola jött létre. Elemzései elsősorban az irányítás, vezetés funkcióit és alapelveit érintették.

Fayol szerint a termelési szervezetek igazgatási viszonyainak a termelés cél- és feladatrendszeréhez kell igazodniuk. Meghatározta az igazgatás funkcionális elemeit (tervezés, szervezés, utasítás, koordinálás, ellenőrzés). Ugyancsak megfogalmazta az igazgatás tizennégy alapelvét. A scientific management szerint a közigazgatás úgy kezelendő, mint az igazgatás bármely más területe, például az ipari vagy kereskedelmi szervezetek. Ennek meg-

felelően a közszférára az általános szervezélméleti összefüggések alkalmazandók.

A scientific management eredményeit *Luther Gulick* és *Lyndall Urwick* igyekezett a legközvetlenebbül alkalmazni a közigazgatásban. Az általuk szerkesztett *Papers on the Science of Administration* című tanulmánykötet (1937) használta először a POSDCORB kifejezést. A szerzők szerint a közigazgatás szervei, más igazgatási szervekhez hasonlóan, a szervezés négy fő báziselemén épülnek fel, amelyek a következők: feladat, eljárás, hely, ügyfélkapcsolat.⁴²

Gulick, Urwick és követőik munkásságának hatására vált az amerikai közigazgatásban általános alapelvűvé a hatékonyság. Ebben az időben indultak el a közigazgatás hatékonyságának mérési kísérletei.

A strukturális kérdéseket középpontba helyező scientific management kialakulását követően az amerikai közigazgatás fejlődésének második szakasza a *human relations* irányzat, amely az emberi kapcsolatokat és magatartásokat állította a középpontba. Kiemelkedő képviselője *Elton Mayo* (1880–1949), ausztrál születésű amerikai szociológus. Kísérletei azt bizonyították, hogy az emberi munka teljesítménye nem csak a szervezeti elemektől, fizikai feltételektől (fény, hőmérséklet stb.) és a külső szabályozóktól (bér, munkaidő stb.) függ. A munka csoporttevékenység, így a dolgozók teljesítményét azoknak az informális csoportoknak a normái és értékei befolyásolják, amelyhez tartoznak.⁴³ Az elismerés, a biztonság, a tartalmas emberi kapcsolatok, a presztízs a dolgozók teljesítményének fontos elemeit jelentik.

A scientific management irányzat egyik legfőbb kritikus *Herbert A. Simon* (1916–2001), Nobel-díjas amerikai közgazdász volt. Álláspontja szerint elsősorban a szervezetben dolgozók magatartásának vizsgálatára és nem a szervezeti struktúra elemzésére van szükség a közigazgatás tevékenységének fejlesztéséhez.

Simon hangsúlyozta a döntés és a döntéshozatali eljárás fontosságát. Felhívta a figyelmet a szervezet egyensúlyának (equilibrium of the organisation) problémájára,

Elton Mayo

Henri Fayol

Herbert A. Simon

a tekintély döntést befolyásoló jelentőségére. Az elsők között ismerte fel a kommunikációs rendszer minőségének meghatározó befolyását az igazgatási döntések színvonalára. Simon álláspontja szerint az alkalmazottak a hozzájuk beérkező információáradatot két döntő elem figyelembevételével szintetizálják. Ezek a hatékonyság és az egyénnel a szervezettel való azonosulása. Arra figyelemmel, hogy a közigazgatásban a jövedelem a hatékonyság mérőeszközeként nem alkalmazható, Simon elengedhetetlennek tartja olyan kutatások megindítását, amelyek meghatározzák a társadalom termelési funkcióit (social production functions).⁴⁴

A II. világháború után megújult a scientific management klasszikus irányzata. Fő cél a leghatékonyabb, legoptimálisabb szervezeti struktúra kialakítása. Ennek érdekében használják a matematikai modellkészítés és a rendszerelméleti kutatások eredményeit. Nagymértékben támaszkodnak az operációs kutatás módszereire is.⁴⁵

A management irányzat szerint az igazi áttörést a közigazgatás területén a Program Planning and Budgeting System (PPBS) jelenti. A tervezési és finanszírozási rendszer a matematikai és az operációs kutatások segítségével lehetővé teszi az egyes közigazgatási cselekvések mérését, összehasonlíthatóságát. Ennek eredményeként lehetővé válik megbízható hatékonysági mutatók kidolgozása. A PPBS alkalmazásának ismert képviselője *Dimock*. Véleménye szerint meghatározó jelentőségű, hogy a szisztéma a célkitűzések megvalósítására a választás lehetőségét biztosító alternatív megoldásokat kínál.

Az elképzelések szerint a tervezés, programfejlesztés és a finanszírozás integrált összekapcsolását megvalósító PPBS alkalmazása a köztevékenység végzésének leghatékonyabb, legeredményesebb formáját biztosítja.

Az Új Közmenedzsmentnek (New Public Management, NPM) elnevezett állami-kormányzati modernizációs törekvések elterjedése Margaret Thatcher 1979-es és Ronald Reagan 1980-as hatalomra kerüléséhez köthető. Az állam aktív állami szerepvállalását hirdető keynesi gazdaságirányítási modell helyét – amint arra már utaltunk – a neoliberális elemeket is magában foglaló neokonzervatív gazdaságpolitika vette át. Az állam és a közszektor reformját hirdető elképzeléseket számos körülmény indukálta. Ezek – a teljesség igénye nélkül – a következők voltak:⁴⁶

- A jóléti államok által nyújtott – a lakosság részéről elvárt – magas szintű szolgáltatások finanszírozhatatlanná váltak a csökkenő adóbevételek miatt.

- A jóléti államok megnövekedett adószükségletei jelentősen gyengítették az üzleti szereplők, így az adott ország versenyképességét.

- Az információs-technológiai forradalom következményeként jelentős munkaerő vált feleslegessé, ami munkanélküliséget eredményezett.

- A fejlett államok lakosságának előregedése jelentősen növelte a szociális, egészségügyi és társadalombiztosítási kiadásokat.

- A globalizáció igényelte az állam leépítését, visszahívását.

- A kormányzati-közigazgatási feladatok ellátásával kapcsolatban minden mást megelőzően a „3E” követelmé-

nyének (economy, efficiency, effectiveness) alkalmazását hangsúlyozták. Az olcsóság, hatékonyság, hatásság érvényesítése a közszférában meglévő valós vagy feltételezett „pazarlások” kiküszöbölését célozta. Az NPM a piaci mechanizmusok alkalmazásának szükségességét hirdette a közigazgatás területén.⁴⁷

(Az állam és a közigazgatás gazdasági kapcsolataival összefüggő újabb felfogások elemzését terjedelmi okokból itt nem végezzük el. A legújabb tendenciák bemutatása *Az állam gazdasági szerepének új dimenziói* című kötetünkben kerül sor.)

Összegezés

Az állam és a gazdaság viszonyainak teljes körű eszméletörténeti feldolgozása lehetetlen. Az elmúlt évszázadokban a témával kapcsolatban megjelent művek száma felbecsülhetetlen.

Ezen kívül is számos körülmény nehezíti a szerző dolgát. Felmerül a kérdés: egyáltalán mióta beszélhetünk államról? A hellén poliszok, a középkori itáliai városállamok beletartozhatnak-e a vizsgálódásba? Terminológiai problémák is nehezítik a feldolgozást. Az állam, kormányzat és közigazgatás fogalmak értelmezésének gazdagsága, tartalmának elhatárolási problémái, egymáshoz való viszonyának sokféle meghatározása tovább bonyolítja a munkát.

Az előzőekre figyelemmel elemzésünk szükségképpen csak a legjellemzőbb nézetek bemutatására vállalkozott, és elkerülhetetlenül egyszerűsítő volt. Nem tűzhattük ki célul a társadalmi-gazdasági jelenségek komplexitásának teljes körű bemutatását. Az állam és a gazdaság viszonyával foglalkozó nézetek történeti feldolgozását követően a következőket állapíthatjuk meg.

1. A vizsgált témakörök azonossága. A különböző indíttatású gondolkodók nagyjából ugyanazoknak a problémáknak az elemzését végzik el, hasonló céloktól vezérelve. A feldolgozások alapkérdése az állam és a közigazgatás gazdasági szerepének, eszközrendszerének meghatározása.

2. Jobbitó szándék. Valamennyi szerző az adott konkrét helyzet pozitív megváltoztatásának igényeivel fogalmazza meg gondolatait. Visszatérő gondolat a társadalom fennmaradását, optimális egyensúlyát, működőképességét biztosító állam kialakítása. Ideális állam, szociális állam, jogállam, jóléti állam. Napjainkban a célok annyiban változtak, hogy az egyes társadalmi aktorok fejlesztése (ideális állam, optimális gazdaság stb.), kialakítása helyett a fenntartható társadalom megközelítés primátusa kiérzékkelhető. Vagyis egyre komplexebb megközelítésekkel találkozunk.

3. Ideológiai, politikai, erkölcsi meghatározottság. Természetesen az egyes nézetek tartalma nagyban meghatározott az azokat képviselők általános társadalmi nézeteitől, erkölcsi értékrendjétől.

4. Anyagi-társadalmi, rangbeli, létfeltételbeli determináció. Az egyes szerzők társadalomban elfoglalt státusza jelentősen befolyásolja megközelítési módjukat és következtetéseiket.

5. Komplexitásra törekvés. Számos nézet érzékelteti az állam és a gazdaság viszonyának bonyolult, interaktív kapcsolatrendszerét. Az idő előrehaladtával felértékelődik az egyes komponensek kölcsönhatása. Gyakran az állam és gazdaság viszonyával összefüggő nézetek változását az aktív és az inaktív állam iránti igénytel kapcsolatos problémaként fogják fel. Ez a megközelítés leegyszerűsíti a problémát. Ugyanakkor még a szabad piac legkövetkezetesebb hívei – pl. Adam Smith – sem gondolták az állam teljes kivonulását a gazdaságból. Igényelték az állami közreműködést a gazdaság feltételeinek biztosításában (tulajdoni viszonyok védelme, szerződések betartatásának támogatása stb.) és a szociális problémák megoldásában. A kérdés tehát nem úgy tehető fel, hogy állam vagy piac, hanem sokkal inkább úgy fogalmazható meg, hogy milyen arányú és viszonyú állami és gazdasági szerepvállalás szükséges, nem szólva az alkalmazott vagy kívánatos eszközrendszeréről. Szembeötlő, hogy a gondolkodók általában sokkal nagyobb szerepet tulajdonítanak a társadalmi aktorok (állam, gazdaság) befolyásolására alkalmas, tudatos emberi cselekvésnek, mint az rendszerelméleti szempontból igazolható.⁴⁸ A marxizmus gazdasági meghatározottságot hirdető felfogása (alap, felépítmény) a másik szélső értéket képviseli. Álláspontunk szerint a társadalmi rendszer egyes alkotórészeinek kölcsönhatása, bonyolult hatásmechanizmusa, a külső – pl. környezeti – feltételek általi meghatározottsága jelentősen szűkíti a tudatos beavatkozás erejét vagy hatékonyságát.

6. A korlátozott állami gazdasági cselekvés paradoxona. Az egyes államok gazdasági szerepét megjelenítő gazdaságpolitika hatékonysága régóta a viták kereszttüzében áll. Ebben a körben a kormányzatok rendelkeznek bizonyos befolyásolási képességgel a gazdasági folyamatokat illetően. Az államok mozgásterében azonban ebben a körben erőteljesen meghatározott, ugyanis cselekvéseiket két olyan feltételrendszer határozza meg, amelyekre egyáltalán nincs vagy csak csekély mértékben van ráhatásuk. Ezek a következők:

- történelmi adottságok,
- nemzetközi feltételek.

Az adott állam, gazdasági erejéhez, a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyéhez, befolyásához képest, – valamilyen mértékben – a globális vagy regionális (pl. Európai Unió) kooperáció résztvevője is. Az egyes nemzetállamok mozgásterében az országok egymástól való kölcsönös függőségi kapcsolatainak erősödésével (interdependencia) egyre jobban összeszűkül.

Dominanciáért való küzdelem

Az elmúlt évszázadokban az államok foglalták el a társadalmi rendszer stratégiai pozícióit. Mondhatjuk azt, hogy a társadalom életét meghatározó legfontosabb döntések állami aktorként keletkeztek. A feudalizmus korszakában kis autonómiák működtek a városokban. A kapitalizmus kezdeti időszakában a gazdaság egyre erőteljesebb pozícióit vívott ki magának állami dominancia mellett. Az ipari társadalmakban duális szisztéma érvényesült. Az állami

és gazdasági szféra viszonylagos egyensúlya volt érzékelhető. A globalizáció időszakában a pénzpiacok által vezérelt gazdaság vált dominánssá a nemzetállamok rovására. A nemzetállamok az egységes belső piac akadályainak lebontásával maguk is nagyban hozzájárultak ehhez a folyamathoz.⁴⁹ A globalizációt kísérő komplex (társadalmi-gazdasági) válságjelenségek bebizonyították, hogy az állami szerepvállalás erősítésére egy triális egyensúlyi rendszer kialakítására van szükség. Ennek résztvevői:

1. társadalmi szereplők (állampolgárok, civil szervezetek, egyházak);
2. állam;
3. gazdasági szervezetek.

Az állami szerepvállalás azonban már nem történhet a régi módon. Az államoknak döntéseik előkészítésénél sokkal jobban kell támaszkodniuk a másik két aktorra. A partneri viszony azonban nem jelentheti az államok részéről a közérdek (közjó) érvényesítési lehetőségének a feladását és a közhatalom alkalmazásának átengedését. Az új korszak rendszerelméleti szempontból sem lehet a domináns gazdasági szereplőknek kiszolgáltatott állam és társadalom története. Ellenkező esetben a rendszerek közötti egyensúlyi állapot végleges megszűnése miatt beláthatatlan következményű társadalmi és gazdasági krízisek következhetnek be.

Globális paradoxon

A számos szerző által igényelt erőteljesebb állami szerepvállalás a globalizáció időszakában a régi módon nem valósítható meg. A nemzetállamok külön-külön képtelenek a közjó (közérdek) érvényesítésére. Elengedhetetlen az új szupranacionális szervezetek létrehozása, a meglévők megerősítése. Ezek a szervezetek a nemzetállamokkal és a társadalmi szereplőkkel kapcsolva képesek a globális közjó (közérdek) érvényesítésére. Ennek törvényszerű következménye a nemzetállami szuverenitás részbeni feladása. Az egyre súlyosbodó globális krízisek felgyorsítják a megoldások alkalmazását, és szervezetek létrehozását követeli meg.

A „gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan” megfogalmazás a nemzetállami kormányzati gazdaságpolitikára alkalmazható (pl. merkantilizmus). A globális problémák, veszélyek csak globálisan koordinált nemzetállami cselekvésekkel hárihatóak el vagy szoríthatók korlátok közé. Ebben meghatározó szerepet kell játszaniuk a szupranacionális és transznacionális szervezeteknek. A regionális szereplők (pl. Európai Unió) is nagyban segíthetik a valamennyi államot érintő gondok felszámolását. Később foglalkozunk az uniónak a negatív integrációval kapcsolatos cselekvési nehézségeivel.

Információs paradoxon

Az előzőekben már felmerült az információk egyensúlyatlanságának kérdése.

Az elmúlt évtizedekben lezajlott információs-technológiai forradalom számos szerzőben azt a tévhitet alakította

ki, hogy egyszerűsödtek a társadalom (állam és gazdaság) irányítási lehetőségei. Ez csak részben igaz. A valóságban az elektronika alkalmazása legalább annyi újabb – és a korábbinál nehezebben megoldható – feladatot generál, mint amennyi előnnyel jár. Az információs rendszerek biztonsági kockázatai, az adatvédelem stb. tartoznak ide. Az államok részéről a legnagyobb gondot azonban a gazdasági szereplők tevékenységének elektronizálása jelenti. A virtuális térben zajló gazdasági tevékenység az államok részéről alig, vagy egyáltalán nem követhető.⁵⁰ A nemzetállami határok ebből a szempontból is elvesztették jelentőségüket. A szinte kontrollálhatatlan gazdasági folyamatoknak beláthatatlan adózási, adminisztratív, versenykorlátozó és gazdaságpolitikát befolyásoló hatásai vannak. Az ezredmásodpercek alatt lebonyolított pénz- és tőkepiaci műveletek államok gazdasági helyzetét változtathatják meg, reálgazdaságát roppantathják össze. Ezeknek a folyamatoknak az eredményeként a kormányzatok részéről fel sem mérhető társadalmi kockázatok alakulnak ki. Végső esetben alig, vagy egyáltalán nem kezelhető társadalmi konfliktusok rémképe kísért. Az információs-technológiai forradalom rendszerelméleti szempontból is megnehezíti a kormányzati gazdaságpolitika kialakítását és érvényesítését.

Az információözön alapján felsejlő kockázatok szinte döntésbenítő felelősségérzetet generálnak. A korábbi korszakok, „amiről nem tudok, az nem frusztrál” időszak véget ért. A társadalmi nyilvánosság forradalmasított eszközrendszere tovább nehezíti a kormányzatok dolgát. A szinte végtelenségig tökéletesített információs eszközök felbecsülhetetlen hatású rendszerként, áttekinthetetlen hálózatként kerülnek kapcsolatba más rendszerekkel. Ezek kölcsönhatásai, szinergiái vagy negatív következményei beláthatatlanok. Sokan már az IT önálló hatalmi aktorként való létét konstatálják.

A korábban már kifejtett rendszerelméleti problémákra alapozva megállapítható, hogy napjaink állami mozgástere rendkívüli módon beszűkült. Ennek oka, hogy a kormányzatok gazdaságpolitikái rövidtávon kívánnak eredményeket elérni. Ugyanakkor az országok történetileg kialakult gazdasági adottságai és a nemzetközi feltételrendszer hosszú távú meghatározottságot eredményez. Ezek változása jelentős időt igényel.

Determinációs paradoxon

Az államok gazdasági cselekvéseit végső soron irányító kormányzati „agytröszt” politikailag determinált módon képes az indokolt teendők számbavételére és a releváns (vagy annak tűnő) döntések meghozatalára. A szavat-maximalizálási szempontok dominanciája nehezen megkérdőjelezhető. A kormányzati aktusok érvényesülését további tényezők nehezítik. Különböző tudományterületek által sok szempontból vizsgált probléma, hogy mennyire alkalmas a közigazgatási-jogi eszközrendszer a társadalom viszonyainak befolyásolására. Az ezzel a

kérdéssel kapcsolatban feltételesen megfogalmazott pozitív válasz esetén is további gondok jelentkeznek. A kormányzati gazdaságpolitikai döntések realizálására hivatott közigazgatási alrendszer sajátossága, determinációi, működésének tompító hatásai igencsak befolyásolják a gazdaságpolitikai cselekvéseket.

Ezt az ellentmondást az államok gyakran központilag vezérelt modernizációs programokkal kívánják feloldani. Ezek kétségtelenül hozhatnak bizonyos eredményeket. Az elmúlt évtizedek története azonban azt bizonyítja, hogy a szerves fejlődés kikerülése szinte lehetetlen.

A válság paradoxonja

Az állam gazdasági szerepvállalásával kapcsolatos nézetek áttekintését követően megállapítható, hogy az aktívabb állami szerepvállalás iránti igények krízishelyzetekben vagy nagy korszakváltások időszakában fogalmazódnak meg hangsúlyosabban. Az elmúlt évszázadok szerzői erőteljesebb állami részvétellel kapcsolatos kívánságai háborúk, polgárháborúk, járványok, éhínség vagy gazdasági válságok idején fogalmazódnak meg. A globalizáció egyik negatív következménye a folyamatos válsághelyzet. A kríziseket az információs-technológiai forradalom még inkább érzékelhetővé teszi, gyakran felerősíti. Nem egy esetben (pl. arab tavasz, 2011) az informatikai-technikai arzenál a forradalmi mozgalmak szervezési eszköze. Szakértők szerint folyamatos háborúk zajlanak a virtuális térben.⁵¹

A folyamatos válság – az állam szerepét is magában foglaló – állandó terápiát igényel.

Fenntarthatósági paradoxon

A társadalmi-gazdasági-környezeti szempontokat egyaránt magába integráló komplex fenntarthatóság iránti igényt a globális fennmaradás szükségessége indokolja. Teljesen helyénvaló a globális közjó (közérdek) fogalom alkalmazása. Az egyes nemzetállamok ugyanakkor egymással permanens gazdasági versenyt folytatnak. Ez a versengés a gazdasági eszközök teljes arzenáljának felhasználásával történik. A küzdelem az alacsony bérek alkalmazását éppúgy magában foglalja, mint a cégek részére nyújtott támogatásokat, kedvezményeket stb. Az országok közötti gazdasági verseny gyakran a fenntarthatóságra vesztélyes megoldásokat generál. Különösen a fejlődő államokban „puhább” környezetvédelmi, élelmiszer-minőségügyi stb. feltételekkel is találkozhatunk. Az egyes államok rövid távú, operatív gazdasági érdekei nemcsak egymással ütköznek, hanem a hosszabb időhorizontú fenntarthatósági követelményekkel is.⁵² Erőteljes nemzetközi koordináció nélkül ez az ellentmondás feloldhatatlan. A kooperáció nem a „win-win”, a minden résztvevő győztes elv alapján működtethető, hanem a „public-win” és a „globe-win” alapelvek között értelmezhető.

Jegyzetek

- ¹ Hamza Gábor: *Az ideális állam alapjai Cicero gondolkodásában*. Bevezetés Cicero: Az állam c. művéhez. In: Cicero: *Az állam* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005, 33–34. p.)
- ² Hamza Gábor: i. m., 37. p.
- ³ Hamza Gábor: i. m., 40. p.
- ⁴ Takács Péter: *Államtan* (Szent István Társulat, Budapest, 2003, 64. p.)
- ⁵ Pósnán László: *Reneszánsz, reformáció*. In: *Európa története* (Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996, 178. p.)
- ⁶ Niccolò Machiavelli: *A fejedelem* (Főnix Kiadó, Budapest, 1939, 34. p.)
- ⁷ Lásd Machiavelli: *A fejedelem*, 44. p.
- ⁸ Bodai Zsuzsanna: *A reformátorok gazdasági tanításai* (<http://www.inco.hu/inco8/fooldal.htm>)
- ⁹ Pósnán László: *Reneszánsz, reformáció*, 183. p.
- ¹⁰ Weber, Max: *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (1905; magyarul: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme: Vallásszociológiai írások*. Budapest, Gondolat, 1982)
- ¹¹ Madarász Aladár: *Az ökonómia előtörténetéből*. In: *Gazdaságelméleti olvasmányok. Alapművek. Alapirányzatok* (Budapest, Aula Kiadó, 2000, 33. p.)
- ¹² Cameron, Rondo: *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig* (Maecenas Könyvek. Budapest, Talentum Kft., 1998)
- ¹³ Vries, P. H.: *Társadalmi és gazdasági struktúrák és változások a XV. századtól a XVIII. század végéig*. In: *Nyugat-európai gazdaság és társadalom-történet* (Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 105. p.)
- ¹⁴ Vries, H. P.: i. m., 105. p.
- ¹⁵ Papp Imre–Barta János: *Az ész évszázada*. In: *Európa története* (Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996, 195. p.)
- ¹⁶ Madarász Aladár: i. m., 36. p.
- ¹⁷ Madarász Aladár: i. m., 36. p.
- ¹⁸ Tocqueville, A. de: *A régi rend és a forradalom* (Atlantisz. Budapest, 1994, 190–191. p.)
- ¹⁹ Cameron, Rondo: i. m., 181. p.
- ²⁰ Szamel Lajos: *A közigazgatás-tudományok fejlődése a német szövetségi köztársaságban*. In: Lőrincz Lajos–Nagy Endre–Szamel Lajos: *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976, 238. p.)
- ²¹ Takács Péter: *Államelmélet* (Szent István Társulat, Budapest, 2007, 187. p.)
- ²² Rousseau, Jean-Jacques: *Társadalmi szerződés, avagy a politikai jog elvei*. 1762. Idézi: Takács Péter: i. m., 187. p.
- ²³ Takács Péter: i. m., 190. p.
- ²⁴ Madarász Aladár: *A klasszikus iskola*. In: *Gazdaságelméleti olvasmányok. 1. Alapművek, irányzatok* (Aula Kiadó, Budapest, 2000, 114. p.)
- ²⁵ Magyarországon legutóbb a mű *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól* címmel jelent meg (Napvilág Kiadó, Budapest, 2011; ez a bővített újrakiadás a Magyar Közgazdasági Társaság által 1940-ben megjelentetett kötetek alapján készült).
- ²⁶ Adam Smith: *A nemzetek gazdagsága*. Részletek. In: *Gazdaságelméleti olvasmányok. Alapművek, alapismeretek*. Szerk.: Bekker Zsuzsa (Aula Kiadó, Budapest, 2000, 145–146. p.)
- ²⁷ Bod Péter Ákos: *Gazdaságpolitika – Intézmények, döntések, következmények* (Aula Kiadó, Budapest, 2005, 47. p.)
- ²⁸ *Összehasonlító gazdaságtan*. Szerk.: Szabó Katalin (Aula Kiadó, Budapest, 2007, 27. p.)
- ²⁹ Barr, Nicholas: *A jóléti állam gazdaságtana* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, 109. p.)
- ³⁰ Cserne Péter: *Állam és gazdaság. Az állam gazdaságtudományi elemzése*. In: *Államtan. Az állam általános elmélete*. II. kötet, XVI-I/B. fejezet (SZTE ÁJK Politológiai Tanszék, 2006, 4–8. p.)
- ³¹ Bekker Zsuzsa: *A keynesi forradalom*. In: *Alapművek, alapirányzatok* (Aula Kiadó, Budapest, 2000, 323. p.)
- ³² Bekker Zsuzsa: i. m., 335–336. p.
- ³³ De Vries, B. M. A.–Lindblad, J. Th.: *Nyugat-Európa gazdasági fejlődése 1750-től napjainkig*. In: *Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet* (Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 251. p.)
- ³⁴ Bod Péter Ákos: *Bevezetés a gazdaságpolitikába* (Aula Kiadó, Budapest, 2006, 44. p.)
- ³⁵ Kaposi Zoltán: *A XX. század gazdaságtörténete* (Dialog Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004.)
- ³⁶ Milton, Friedman–Schwartz, Anna Jacobson: *A Monetary History of the United States 1867–1960* (1963)
- ³⁷ Milton, Friedman: *A monetáris politika szerepe*. In: *Gazdaságelméleti olvasmányok. Alapművek, alapintézmények* (Aula Kiadó, Budapest, 2000, 400. p.)
- ³⁸ Bod Péter Ákos: i. m., 51. p.
- ³⁹ Barr, Nicholas: i. m., 95. p.
- ⁴⁰ Sasas, Emanuel: *Privatizáció* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993)
- ⁴¹ Lőrincz Lajos: *Az amerikai közigazgatás kutatásának irányzatai*. In: Lőrincz Lajos–Nagy Endre–Szamel Lajos: *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai* (KJK, Budapest, 1976, 179–180. p.)
- ⁴² Lőrincz Lajos: *A közigazgatás alapintézményei* (HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2010, 45. p.)
- ⁴³ Jenci György: *Közigazgatásmenedzsment* (Századvég, Budapest, 2005, 69. p.)
- ⁴⁴ Lőrincz Lajos: *Az amerikai közigazgatás kutatásának irányzatai*, 189–192. p.
- ⁴⁵ Lőrincz Lajos: *A közigazgatás alapintézményei*, 48. p.
- ⁴⁶ Zupkó Gábor: *Közigazgatási reformirányzatok az ezredfordulón* (Századvég Kiadó, Budapest, 2002, 25–27. p.)
- ⁴⁷ Gajdusчек György–Hajnal György: *Közpolitika* (HVG-Orac, Budapest, 2010, 42. p.)
- ⁴⁸ Imre Miklós–Papp Zsigmond: *A társadalmi kapcsolatok formális analízise* (Budapest, Unió Kiadó, 2010)
- ⁴⁹ Sassen, Saskia: *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages* (Princeton University Press, 2006)
- ⁵⁰ Chikán Attila: *Vállalatgazdaságtan* (Aula Kiadó, Budapest, 2008, 134. p.)
- ⁵¹ Sík Zoltán: *E-government tanulmányok XXIX. Információs hadviselés* (E-government Alapítvány a Közigazgatás Modernizációjáért, Budapest, 2009)
- ⁵² Daly, Herman E.: *Steady-State Economics* (Washington DC, Island Press, 1991)

Prológus

Gazdasági válság esetén mindig előtérbe kerül a csődjog.¹ Ez első ránézésre is logikus, hiszen a fizetési nehézségek ilyen időszakokban hatványozottan jelentkeznek. A korszerű csődjogi rendszerek a nehéz gazdasági helyzetek legális kezelésének számos változatát alakították ki az utóbbi évszázadokban. Az eredetileg a kereskedők² számára kialakított eljárások a 19. századtól a nem kereskedő magánszemélyek számára is elérhetővé váltak,³ a század második felétől pedig megjelentek a jogi személyek gazdasági újjászervezését (reorganizációját)⁴ célul kitűző eljárások. Egy évszázaddal később, a 20. század második felében világszerte hatalmas megelégnélkülés volt tapasztalható a csődjogi szabályozás területén. Amerikai⁵ (és részben francia)⁶ mintára új típusú reorganizációs eljárások születtek, az angolszász országokban kifejlesztett adós- és fogyasztóvédő mentesítés (*discharge*) pedig olyan tradicionális jogrendszereket is követésre indított, mint a német.⁷ Ezek a jogi eszközök gazdasági szempontból alkalmasak arra, hogy a válság terheit egyenlőbben osszák el a gazdasági szereplők között, segítsék a válság miatt bajba került, de hosszú távon életképes gazdasági egységek megmentését, és, nem utolsósorban, kiutat jelentenek a pénzügyileg egyébként kilátástalan helyzetbe került családoknak.

Ilyen típusú szabályokat a mai magyar csődjog nem tartalmaz, ilyen helyzetek kezelésére nincs felkészülve. Hogyan juthattunk idáig? Miért nem képes a magyar csődjog a fejlett jogi instrumentumok adaptálására? Miért nem képes, akár minimális mértékben is, kivenni a részét a bajba jutott banki adósok helyzetének jogi rendezésében, a magukat a médiák hatására túlvállaló családok helyzetének könnyítésében, a kisvállalkozásokat megnyomorító körbeartozások rendezésében, az egyéni vállalkozók gazdasági kitettségének csökkenésében, a mezőgazdasággal foglalkozók kockázatának mérséklésében? Csak azért tehetők fel tiszta lelkiismerettel ezek a kérdések, mert a fejlett csődjog mindezt tudja. A feladvány megértéséhez csődjogunkat tág tér- és időbeli kontextusba kell helyezni, így a jogtörténeti (és részben a jog-összehasonlító) megközelítés elengedhetetlen. Lássunk hát neki.

Lőrinczi Gyula

A mai magyar csődjogi szabályozás jogtörténeti gyökerei

(Szomorújáték három felvonásban)

I. A kibontakozás

A 19. századi magyar szabályozás alapvetően a német, s így, közvetve, a római jogi mintát követte.⁸ A későbbi fejlődési irányokból visszakövetkeztetve ez egyszerre jelentett előnyt és hátrányt.

Fő hátránya az volt, hogy az eljárás erőteljesen támaszkodott a hivatalos szervekre (főleg a bíróságokra),⁹ és kevés teret engedett a gazdasági élet szereplőinek, különösen a hitelezőknek.

Az angolszász jogrendszerekben a csőd kezdetben szinte a hitelezők „belügye” volt. Csak ők kezdeményezhették az eljárás megindítását (Angliában egészen 1844-ig, az Egyesült Államokban 1841-ig), és a hozzájárulásuk is szükséges volt az adós mentesítéséhez (Angliában 1883-ig, azzal, hogy 1842 és 1869 között már nem kellett hitelezői egyetértés, sőt egy rövid történelmi pillanatra már 1705-ben sem, míg az Egyesült Államokban először 1874-ben törölték el a hitelezői egyetértést a hitelezők által indított eljárásban, s bár ezt a törvényt 1878-ban hatályon kívül helyezték, teljesen az 1898-as *Bankruptcy Act*-tel törölték el). Az angolszász jogrendszerekben ilyenformán a bíróságok növekvő szerepe az adósok védelmét szolgálta a hitelezőkkel szemben, alapvetően az adós csődnyitási jogosultságának megteremtése

és a csőd eljárásban nem rendezett adósságok bírói úton történő eltörlése érdekében. Ezért az „*officialism*” kialakulásának ott a kontinentális (különösen a német–magyar) jogrendszerektől gyökeresen eltérő indoka és folyamánya volt. A változtatásokkal a csőd eljárás központi szereplőjévé az adós vált.¹⁰

Az 1929. évi gazdasági világválság kezdete: a London Herald 1929. október 25-i számának címlapja

A francia csődjog is a hitelezői eljárásvezényléstől jutott el az adós érdekében való erőteljes bírósági beavatkozásig. Az 1673-as rendelet a döntéseket a hitelezők 3/4-es szótöbbségéhez kötötte azzal, hogy egyet nem értő hitelezők esetén bírósági jóváhagyásra (*homologation*) volt szükség.¹¹ Már az 1889-es törvény¹² is jelentősen növelte a bíróság szerepét, de az 1985-ös törvény,¹³ vállalatmentési okokból, kiteljesítette azt. Ezzel a francia csődjogban a nehéz pénzügyi helyzetben lévő vállalat került a középpontba, a hitelezők teljeseen a partvonalra szorultak.

A német–magyar megoldásnál az officialitás kezdetektől hitelezői érdekeket szolgált, és szolgált mind a mai napig. A hitelező maradt az eljárás kulcsfigurája, és kielégítése képezi az eljárás csődjogi célját.¹⁴ Az eljárást ténylegesen levezénylő személyeket (így elsősorban a tömeggondnokot) a bíróság nevezte ki, és ezen a bírósági eljáráson kívül nem igazán volt lehetőség a fizetési nehézségekből fakadó problémák kezelésére.¹⁵ Ez a processzuális hozzáállás a német jogrendszer esetében is sokáig gátját képezte a hatékony csődjogi megoldások megalkotásának, illetve átvételének. A német csődjog a legutóbbi időkig megőrizte hitelezőorientált, szűken értelmezett eljárásjogi jellegét. A kiindulópont a hitelezői követelések egyenlő alapon történő kielégítése („*gleichmäßige Befriedigung der Gläubiger*”, *par conditio creditorum*), szembeállítva a singularis végrehajtással.¹⁶ Ez a megközelítés, jelentős mértékben a hitelezői biztosítékok (különösen az *in rem* jellegűek) kimunkálása és széleskörű elterjedése miatt, a csőd-eljárások teljes funkcióvesztéséhez vezetett a német jogrendszerben.¹⁷ A *Konkursordnung* ugyanis a biztosítékkal rendelkező hitelezőket külön kezelte.¹⁸ Az 1970-es évektől erőteljes reformfolyamat indult be, amelynek eredménye az 1995-ben elfogadott, és 1999. január 1-én hatályba lépett *Insolvenzordnung* lett, amely bevezette az adósságok alóli mentesítést és az amerikai típusú reorganizációs eljárást (valamint egy külön fogyasztói csődeljárást is).¹⁹ Az irányadó amerikai csődkódex (*Bankruptcy Code*) nem ad meg általános célt, hiszen a modern csődjog olyan sokrétű célrendszer koordinátái mentén mozog, amely ellenáll a leegyszerűsítő céltételezéseknek, és ezt a praktikus amerikai jogi gondolkodás tökéletesen érzi is. A franciák és a németek még próbálkoznak.²⁰

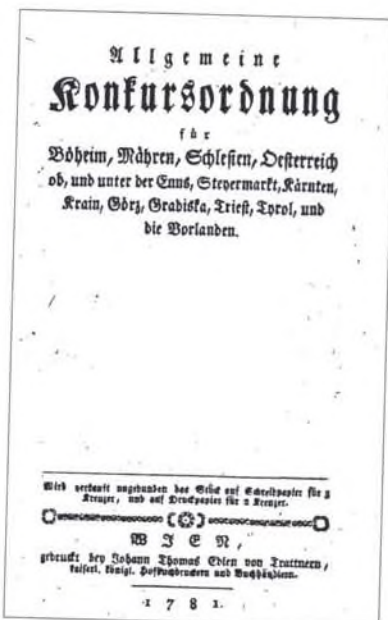
Az 1881. évi magyar csődtörvény a fentiek tekintetében felemás képet mutatott. A biztosított hitelezőket

ugyan nemes egyszerűséggel nem sorolta be a többi hitelező közé, mint hatályos jogunk,²¹ azonban a német megoldást nagyjából átvéve a biztosított hitelezőket is bevonta az eljárásba, így megnyitotta az utat ezen *in rem* hitelezők betagolásához az *in personam* követeléssel rendelkező hitelezők közé. Az viszont jelentős előnye volt a magyar

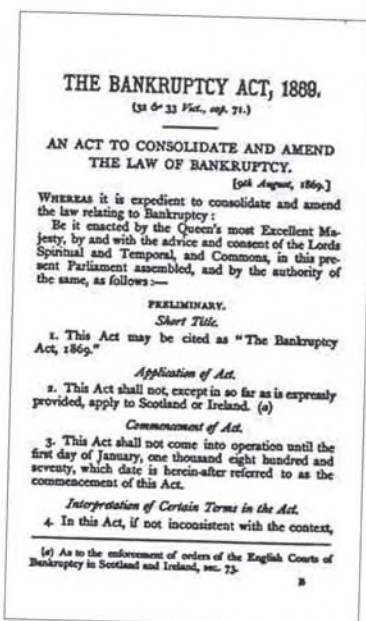
törvénynek, hogy az önkéntes, azaz az adós által indítható csődeljárást alapelveként kezelte.²² Talán kicsit levon azonban ennek értékéből, hogy az eljárás, az angolszász megoldástól eltérően, maga nem kecsgettette az adóst különösebb enyhítésekkel.

Továbbá a magyar csődjog az erőteljes német–osztrák hatás miatt, e hatás közvetlen jellegének megszűnte után is, azaz a 20. században, rendszeridegennek érezte az angolszász jogban kifejlődött mentesítés intézményét. Ezért nagy nehézségekbe ütközött, és ütközik ma is az adósságok csődeljárás keretében történő elengedése, mivel ez a német csődjogi kultúra számára sokáig blaszfémiával ért fel. Ugyanezen okból nehéz igazán hatékony vállalati reorganizációs eljárásokat is beépíteni ezekbe a rendszerekbe, mert a hatékony reorganizáció gyakran feltételezi a terhek megosztását az adós és a hitelezők között, ami szintén a fennálló adósságok egy részének elengedését, pontosabban bírói úton való eltörlését jelenti. A mentesítés korszerű formájában már a reorganizáció esetén sem kívánja meg a hitelezői egyetértést,²³ ami döntő különbség a kényszeregyezséghez képest. Az 1881:17. tc. már tartalmazott kényszeregyezési eljárást, de még csak a csődeljárás keretén belül.²⁴ A csődön kívüli kényszeregyezség 1915-ben jelent meg jogrendszerünkben,²⁵ a magyar jog azonban a mai napig adós egy hatékony reorganizációs eljárás megalkotásával.²⁶

Másfelől viszont az 1877-es német birodalmi csődtörvény (*Konkursordnung*)²⁷ hosszú távon nagyon előremutató megoldása volt, hogy hatálya nem korlátozódott a kereskedőkre. Így az adósságok alóli mentesítés, amely a csődjog legnagyobb vívmányának tekinthető, minden természetes személyre nézve kiterjeszhető volt a csődjog keretein belül.²⁸ A magyar csődjog már a kezdetektől nem a kereskedőkre koncentrált. Első átfogó csődtörvényünk, az 1840:22. tc. nem tett különbséget kereskedő és nem kereskedő között. Az 1881. évi törvény már tartalmazott ugyan speciális szabályokat a kereskedőkre,²⁹ de a csőd alapvetően a természetes személyek vagyonszerzését jelentette, amelyhez képest mind a kereskedői minőség,

Az 1781. évi osztrák *Allgemeines Konkursordnung* címlapja

Az 1889. évi amerikai *Bankruptcy Act*

nem kereskedő között. Az 1881. évi törvény már tartalmazott ugyan speciális szabályokat a kereskedőkre,²⁹ de a csőd alapvetően a természetes személyek vagyonszerzését jelentette, amelyhez képest mind a kereskedői minőség,

mind a jogi személyiség csődjogi szempontból *status specialis* volt.

A nem kereskedők ab initio csődképessége a magyar jogban akár kuriózumként is felfogható. Tisztán látta ezt Herczegh Mihály is: „Ellenben a mi jelenlegi csőd-törvényünk, valamint az ausztriai (1869) is megfordítja a dolgot, a menyiben itt a közönséges csőd képezi a szabályt, a kereskedőkre vonatkozó határozatok pedig a kivételt alkotják. Mely rendszer eddigelé mostani viszonyainkhoz képest czélszerűbbnek is mutatkozik, mert elég módot nyújt arra, hogy a fizetési tehetetlenségből eredő jogviszonyok szabályozásánál kereskedők és nem kereskedők közt a kétségtelenül fennforgó lényeges különbségek minden irányban figyelembe vétessenek.”³⁰ A római jogi hagyományoktól eltérően Európában a csődjog a kereskedők jogaként éledt újra. A modern csődjog ősi hazájában, Itáliában (jelenül Firenzében) már a 13. században megtalálható volt a későbbi eljárás minden fontos eleme.³¹ Így az, hogy a fizetések megszüntetése kereskedők esetében a bukással egyértelmű, ami a mai napig vízvázlasztó a francia csődjogban (*cessation des paiements*).³² A csőd köztudomásra jutása után a közadás cselekvényei színtettek és semmisek, a hitelezők követeléselei lejárnak tekintendők, a közadás elveszti a vagyon fölött a kezelési és rendelkezési jogot, amely a hitelezőkre, a tömeggondnokra és a csődválasztmányra megy át, amely tömeggondnok a „cselekvő és szenvedő állapotot tisztába hozza”. De megvolt már a csődhirdetmény, a leltározás, a könyvek és számadások megvizsgálása, a követelések valódiságának vizsgálata és osztályozása, a sorrend, illetőleg arány szerinti kielégítés, a közadás szabad lábbon maradása³³ és csődtömegeből való élelmezése.³⁴ Legkésőbb a 16. században már ismerték a csőd kényszerregeyzség útján való megszüntetését is. Az olasz úton indult el (és több esetben a mai napig azon jár) a francia, a spanyol, a portugál, a belga, a holland és az orosz jogrendszer is. Az angolszász országok is a kereskedőkre vonatkoztatták kezdetben a csődöt, de a 19. század folyamán irányt váltottak. Az angolok és az amerikaiak is lényegében megszüntették az elkülönítést a nem kereskedők és a kereskedő magánszemélyek vonatkozásában. Az angolok 1861-ben,³⁵ az amerikaiak már 1841-ben³⁶ tágra nyitották a csődjog kapuit a nem kereskedő magánszemélyek előtt, jöllehet ez utóbbi szövetségi törvény csak bő másfél évig volt hatályban, de a későbbi törvények (1867, 1898, 1938, 1978) is már mind ezen az alapon születtek.

Az összes jogrendszernek nehézséget okozott a jogi személyek csődjének beépítése a csődjog rendszerébe. Erre részletesen nem térünk ki, de annyi feltétlenül emlí-

tést érdemel, hogy 1881. évi törvényünk már tartalmazott külön rendelkezéseket a szövetkezetekre,³⁷ amit, mint látni fogjuk, a kommunista csődjog is fenntartott.

A magyar csődjog tehát ezekkel az előnyökkel és terhekkel érkezett történelmének fordulópontjához, 1949-hez.

II. A fordulat

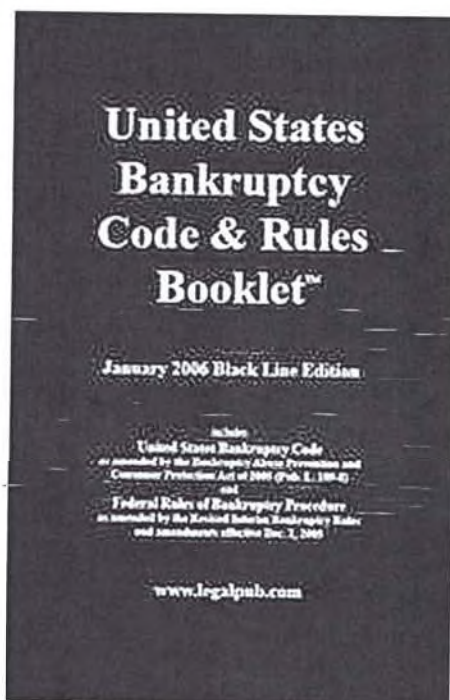
Az 1949-es csődjogi események tökéletesen értelmezhetők a kontinuitás és a diszkontinuitás kettősségében. Első ránézésre talán azt gondolnánk, hogy a berendezkedő kommunista rendszer „piszkos zsidó módjára”³⁸ kezelte a csődjogot és a társasági jog³⁹ mintájára a jogi tetszhalál állapotába kényszerítette, de ez, ahogy utóbb kiderült, sajnos, nem így volt. Az új rendszer már első intézkedései között „csődjogot” alkotott. A korábbi officialitást és processzuális jelleget, természetéből fakadóan, magához közelinek érezvén megtartotta, de a jogi apparátust, megint csak logikus okokból, a természetes személyek felől a vállalatok felé irányította.

A jogi kontinuitás nagyon szépen megfigyelhető a jogi szabályozásban akkor, amikor a gazdasági életben radikális változások következnek be, és a csődjog alapját képező társadalmi-gazdasági környezet teljes mértékben átalakul. Vegyük sorra, pontokba szedve.⁴⁰

1. A Dinnyés József miniszterelnök által jegyzett 8.750/1948. Korm. számú rendelet a kényszerfelszámolásokra vonatkozó jogszabályok hatályának kiterjesztéséről⁴¹ kifejezetten a 920/1917. M. E. számú rendeletet módosította, és ezt a módo-

sított eljárást írta elő arra az esetre, ha a csődbe jutott⁴² bejegyzett kereskedő tartozásainak tőkeösszeg szerint számított legalább 50%-a az állammal vagy állami vállalattal szemben állt fenn. Ezekben az esetekben csődöt vagy csődön kívüli kényszerregeyzési eljárást megindítani, illetőleg lefolytatni nem lehetett, ilyen esetekben csak kényszerfelszámolásnak volt helye. Az eljárást a Pénzügyi Központ folytatta le, így a PK révén a szervezeti folyamatosság is adott volt. A jogszabállyal vette kezdetét a kereskedőkkel (később vállalatokkal) szembeni felszámolás a korábbi eljárások helyett.

2. Az állami és állami érdekeltségű vállalatok feloszlása tárgyában megalkotott 9.400/1948. Korm. számú rendelet az 1948. január 1. után rendszeres és folyamatos működést ki nem fejtő vállalatok megszüntetésének szabályait tartalmazza. Az eljárást a PK folytatta le. Az állami és állami érdekeltségű⁴³ vállalatok számára kötelező adatszolgáltatást írt elő a rendelet a PK felé. Az előző

Az Amerikai Egyesült Államok csőd kódexének (Bankruptcy Code) 2006. évi kiadása

rendeletnél tágabb körben határozta meg az állami vállalat fogalom hatásradiusát (ennek megfelelően az „állami érdekeltségű vállalat” fogalmat is bevezette, mely fogalom, a „gazdasági célú vállalkozás”-sal együtt, a „gazdálkodó szervezet” államszocialista terminus technicusának előképe). A jogszabály gondoskodott továbbá a csődvagyon állami kézben maradásáról. Ez a rendelet egyfajta tisztogatást célzott végrehajtani az államhoz köthető szektorban.

3. A tulajdonképpeni kommunista csődjog az 560/1949. (I. 20.) Korm. számú rendelettel⁴⁴ született meg. Ezt a jogszabályt azonban még az adott évben felváltotta a 4.247/1949. (IX.22.) M. T. számú rendelet egyes vállalatok felszámolásának szabályozása tárgyában. A gyors változtatás egyben azt is jelzi, hogy az akkori politika egyáltalán nem elhanyagolható kérdésként kezelte a csődök szabályozását. Mivel ezt már kimunkált csődjogi corpus iurisnak számíthatjuk, nézzük meg kicsit részletesebben.

A rendelet személyi hatálya a következő három csoportra terjedt ki:

a) valamennyi, az állam tulajdonában vagy állami rendelkezés alatt álló vállalatra,

b) a 20 és 50% közötti állami érdekeltséggel bíró vállalatokra, ha céljának elérése lehetetlenné vált, vagy más fontos ok volt a felszámolás elrendelésére,

c) olyan vállalatokra, amelyeknek állami tulajdonban vagy állami rendelkezés alatt álló vállalat irányában tőkeösszegük 50%-át vagy 100 000 forintot elérő tartozásuk volt, feltéve, hogy az adós vállalat tartozásai meghaladták vagyonát vagy beszüntette fizetéseit.

A felszámolást az illetékes miniszter rendelte el. A felszámolási eljárást a bíróság folytatta le, de a felszámolás elrendelésének előfeltétele tárgyában a PK nyilatkozata a bíróságot köthette.⁴⁵ Az illetékes miniszter a PK-t jelölte ki felszámolóknak. A felszámoló felmérte a vagyont, s azt értékesítette. A vagyontárgyakat elsőként az állami szektor alanyainak kellett felajánlani rendes forgalmi áron. A megállapodáshoz a pénzügyminiszter jóváhagyása volt szükséges. Amennyiben a vagyontárgy rendes forgalmi úton nem volt értékesíthető, úgy az Állami Zálogház és Árverési Csarnok Nemzeti Vállalat útján kellett árverés alá bocsátani.

Részletes kielégítési sorrendet is tartalmazott a rendelet. A sorrend (a szükséges egyszerűsítésekkel) a következő:

1. A felszámoló jogcselekményeiből eredő tartozások,⁴⁶ valamint a kirendelt vállalatvezető üzletviteléből eredő tartozások,

2. a munkavállalóknak a felszámolás elrendelésétől járó illetményei, valamint a felszámolás elrendelése után teljesített szerződések, amennyiben ezek teljesítését a felszámoló követelte,

3. a felszámolási költségek,

4. a munkavállalók felszámolást megelőző háromhavi járandósága (de maximum havi ezer forint),

5. a köztartozások,

6. a munkavállalói végkielégítések,

7. a Magyar Nemzeti Bankkal szemben fennálló, jogszabályban meghatározott tartozások,

8. az OTP nv.-tal, valamint az Országos Szövetkezeti Hitelintézettel és az ennek kötelékébe tartozó hitelszövetkezetekkel szemben fennálló tartozások,

9. az előnyösen kielégítendő egyéb tartozások,

10. az 1946. évi július hó 31. napját követő időben keletkezett azon tartozások, amelynek ellenértéke a vállalat vagyonát gyarapította,

11. az egyéb tartozások.

A kielégítési sorrend már jól mutatja a későbbi irányt. Kiemelt helyen a felszámoló és a munkavállalók, relatíve hátulra sorolt az állami követelés.⁴⁷ A biztosítékkal bíró hitelezők esetében a rendelet hatályban tartotta az 1881-es csődtörvény rendelkezéseit.⁴⁸

A jogszabály következetesen felszámolásról szól, használja a végelszámolás kifejezést a záró elszámolás vonatkozásában, az egyéb típusú eljárások igénybe vételének a lehetőségét (némi kivétellel) kizárja. A jogszabály, a magyar hagyományoknak megfelelően, külön rendelkezéseket tartalmaz a szövetkezetekre.⁴⁹

A szóhasználat terén ez a jog átvette az addig jellemzően csak a pénzügyintézetekre, illetve az ezek körébe tartozó részvénytársaságok esetében alkalmazott kényszerfelszámolás⁵⁰ fogalmát. Innen a „felszámolás” mélyebb magyar gyökereket és külföldi szinonimákat⁵¹ nélkülöző terminus technicus, ami azonban mégis jól fejezi ki az eljárás végletekig leegyszerűsített, mondhatnánk primitív lényegét: megszüntetni egy gazdasági egységet. Innentől kezdve a magyar csődjog erre korlátozódik.

A „felszámolás” ma már rögzült a jogtudatban, nem érezzük terminológiai inadekvátságát. Negyedszázaddal ezelőtt még pislákkolt a kétely apró lángocskája. Aszódi Ilona bírónő az 1986. évi 11. tv. kapcsán még tudta, hogy: „Maga az elnevezés nem tükrözi a jogszabály pontos tartalmát, hiszen a felszámolás lényegében egy államigazgatási eljárást sejtet, de nem az elnevezést, hanem a funkciót és a tartalmat kell vizsgálni.”⁵² Értjük ezt mi, de ettől még nem leszünk boldogabbak.

A felszámolásnak, mint fogalomnak a használata viszont szabadon hagyta a klasszikus „csőd” megnevezést. De erről majd a következő felvonásban. A vállalatokra összpontosító, állami szemléletű csődjog alapja elkészült. Sajnálatos módon sikerült mindent megőrizniük, ami rossz volt (szüklátókörü eljárásjogi szemlélet, officialitás, követelés- és hitelezőorientáltság) a korábbi rendszerben, és egy teljes fordulattal (a magánszemélyekről a szervezetekre) még egy nagyot rontani is tudtak azon, ami jó volt. A kommunista csődjog visszataszító hullője kibújt a tojásból, és fejlődésnek indult.

III. A kifejlődés

A kommunista csődjog az államszocializmus időszakában szépen fejlődött. A fordulat idejében lerakott alapokon, annak rendje és módja szerint születtek időszakonként az állami bürokrácia oly jól ismert, saját magának feladatot teremtő sajátosságának megfelelően az egymást követő csődjogi tárgyú jogszabályok.

Ennek egyik lépcsője volt az igencsak szikár 8/1968. (II. 17.) PM számú rendelet az állami vállalatok felszámolásáról.⁵³ A felszámolási eljárás megindítását az alapító (jellemzően egy minisztérium) határozattal rendelhette el (a pénzügyminisztérium hozzájárulása mellett), ha a vállalat tevékenységére a népgazdaságnak nem volt szüksége, vagy a vállalat gazdaságos működése nem volt biztosítható. Az eljárást a PK ellenőrzése mellett egy kijelölt felszámoló folytatta le (amennyiben nem maga a PK volt a felszámoló). A vállalat igazgatóját a felszámoló kijelölésével egyidejűleg felmentették, és az igazgató semmiképpen sem lehetett felszámoló. Megjelenik az „f. a.” toldat, a felszámolás szó kötelező használatával együtt.⁵⁴ A kielégítési sorrenddel nem foglalkozott sokat a jogszabály, mindössze a munkaviszonyból származó követeléseket és a baleseti járadékok rendezését bízta a PK-ra. Érdekes módon és a kontinuitás jegyében ez a rendelet nem helyezte hatályon kívül a 4.247/1949. (IX. 22.) M. T. számú rendeletet, csak az alkalmazását tiltotta meg a 8/1968. (II. 17.) PM számú rendelet hatálya alá eső felszámolások esetében.⁵⁵ A szövetkezetek felszámolásának szabályait a 4/1972. (I. 29.) PM számú rendelet tartalmazta. Ebben a felszámolási eljárás csak a szövetkezet megszűnéséről hozott határozatot követő, a szövetkezet technikai jellegű megszüntetésére irányuló eljárást takarta. Amennyiben a szövetkezet tartozásai cselekvő vagyónát⁵⁶ meghaladták

vagy tartósan fizetéseképtelenné vált, és a szövetkezet gazdaságos működési feltételeinek megteremtésére irányuló eljárás nem vezetett eredményre, úgy nem felszámolási, hanem kényszerfelszámolási eljárásnak volt helye. Az 1968-as jogalkotó ezek szerint még érezte a felszámolás megnevezésben rejlő buktatókat. A szövetkezeti kényszerfelszámolásra pedig egy kifejezetten nem csődjogi szabályt, a bírósági végrehajtásról szóló 1955. évi 21. sz. tvr.-t rendelte alkalmazni.

A folyamatosságot biztosította a 37/1978. (XII. 23.) PM számú rendelet a vállalatok felszámolásáról.⁵⁷ Ez a korábbiak sokkal részletesebb szabályokat tartalmazott, ám a lényegen semmit sem változtatott.⁵⁸ Hatálya kiterjedt az állami vállalatokon kívül a trösztre, az egyéb állami gazdálkodó szervekre, a társadalmi szervezet és az egyesület vállalatára, valamint a szövetkezeti vállalatra is.⁵⁹ A felszámolónak ekkor már a megszűnő vállalat tevékenységi körének megfelelő szakismerettel rendelkező személyt kellett kijelölnie. Az igazgató számára, aki felszámoló továbbra sem lehetett, együttműködési kötelezettséget írtak

elő, és a felszámoló szakértő segítségét is igénybe vehette. A PM Bevételi Főigazgatóságának illetékes területi szerve pénzügyi-gazdasági ellenőrzést hajtott végre a felszámolás alatt álló vállalatnál. A biztosított követelések érvényesítése a felszámolási eljárás keretein kívül, a megfelelő jogszabályok alkalmazásával történt. Az eljárás megindításával a vállalattal szembeni követelések lejárttá váltak, és csak az eljárás keretében lehetett bármilyen követelést (a biztosítottak kivételével) érvényesíteni. Kamatot (bankkölcson ügyleti kamatán kívül) a vállalattal szemben nem lehetett érvényesíteni. A rendelet szabályozta továbbá a felszámoló elállási és felmondási jogát a megkötött szerződésekkel kapcsolatban. A kielégítési sorrend a következőképpen nézett ki:

- a) felszámolás költségei,
- b) bérek, tartásdíjak, járadékok,
- c) adó- és egyéb köztartozások,
- d) bankhitelek,
- e) szövetkezetek országos érdekképviseleti szerveinek közös alapjaiból adott kölcsönök,
- f) az állam, az állami szervek, valamint a társadalmi szervezetek és szövetkezetek javára fennálló követelések,
- g) más szervek vagy személyek követelései,
- h) a vállalat dolgozóinak egyéb követelései.

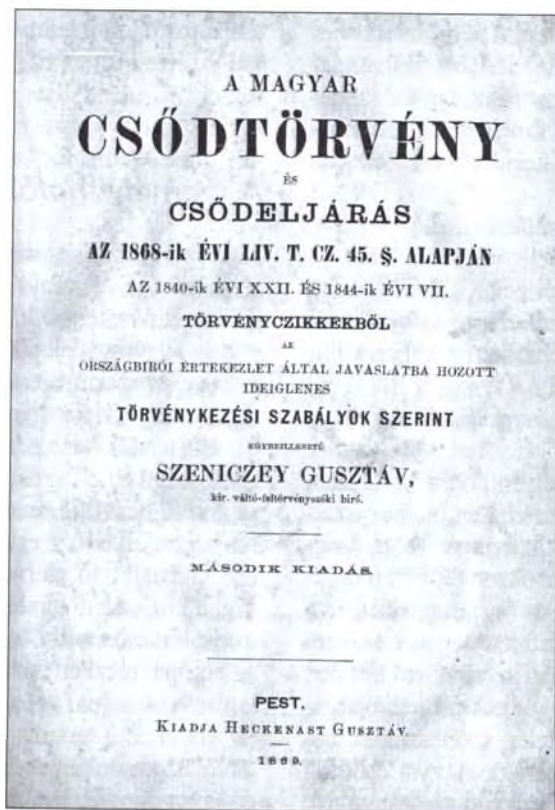
Az a) és a b) pontban említett követeléseket esedékességkor, a többi a felszámolási zárómérleg elfogadása után kellett kielégíteni. Az utolsó csoportban, ahol még kielégítésre kerül, *pro rata* kellett a követeléseket rendezni, ha valamilyen nem volt fedezet (ami csak véletlen lehetett). A PK szerepe ebben a rendszerben már csak az ellenőrzésre korlátozódott.

Fennmaradt a szövetkezetek elkülönült szabályozása azzal, hogy az erről rendelkező 20/1978. (IX. 5.) PM számú rendelet a gazdasági társulásokra is kiterjedt.

Ezután jött a szocialista csődjog csúcsa, az 1986. évi 11. törvényerejű rendelet a felszámolási eljárásról (a továbbiakban: tvr.). Tragédiánk az, hogy ez a jogszabály a szocializmus keretei között progresszív jelleget múnék számíthatott.⁶⁰ (Részletes elemzését lásd alább.)

A felszámolási eljárás mellett az államszocializmus időszakában kialakult a vállalatok adósságrendezésének állami útja is. Ez egy nagyon

csökevényes reorganizációs eljárásra emlékeztetett. Már a 135/1958. (PK. 11.) PM utasítás tartalmazott ilyen irányú előírásokat, de a jogrendszer részévé az állami vállalatokról szóló 11/1967. (V. 13.) Korm. rendelet IV. fejezete

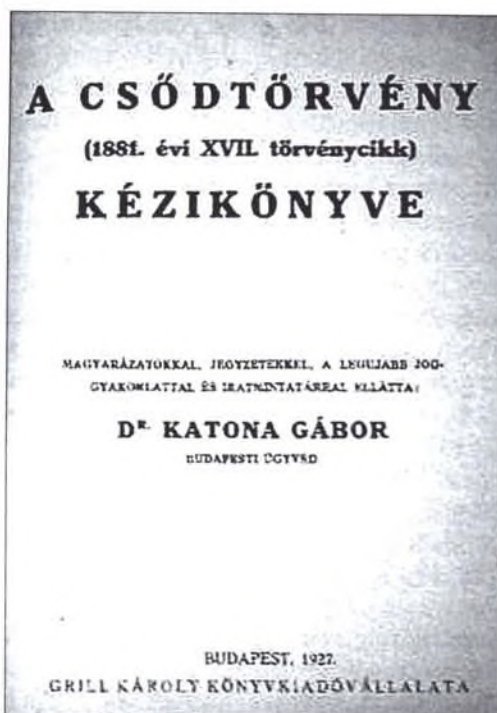
Szeniczey Gusztáv: *A magyar csődtörvény és csődeljárás...*
(2. kiadás, 1869) című könyvének címlapja

(16–19. §) tette *szanálási eljárás* elnevezés alatt. A részletes szabályokat a 3/1968. (I. 20.) PM rendeletben találjuk meg. A szövetkezetre vonatkozó szanálási eljárást, a hagyományoknak megfelelően, külön jogszabály, a veszteséges szövetkezetek gazdaságos működési feltételeinek megteremtéséről és a veszteség rendezéséről szóló 25/1972. (VIII. 12.) PM rendelet rendezte. Az állami szanálás területén már 1981-ben egységes lett a szabályozás, mivel a 10/1981. (IV. 2.) PM rendelet a vállalatok és szövetkezetek vesztesége, részesedési és fejlesztési alap hiánya rendezése módjáról címmel széles személyi hatállyal bírt. A mezőgazdasági szektor és a pénzügyi szektor⁶¹ kivételével a teljes állami és szövetkezeti szektort felölelte. A jogszabály a kor viszonyaihoz képest meglepően részletes és magas színvonalú volt. Az eljárás során kimunkált értékelő jelentés adott esetben egy egészen komoly csődmenedzsmet alapjául szolgálhatott. Ehhez képest az 1986. évi 11. tvr. pendantjaként kibocsátott 26/1986. (VII. 16.) MT rendelet az állami szanálásról kizárólag csupasz eljárási szabályokat tartalmazott, így jelentős visszalépésnek tekinthető. Ezen semmit sem változtatott a helyére lépő 79/1988. (XII. 7.) MT rendelet sem.

A tvr., kisöccsével, az állami szanálásról szóló 79/1988. (XII. 7.) MT rendelettel együtt, figyelemmel mindkét jogszabály bemutatott előtörténetére, szinte tálcán kínálta magát a rendszerváltozáskor a megalkotandó csődtörvény mintájául.⁶² A csődjog lényegét jelentő kérdésekben a felszámolást szabályozó két jogszabály, a tvr. és a 1991. évi XLIX. tv. a csőd eljárásról és a felszámolási eljárásról (a továbbiakban: tv.) identikus.

A rendszerváltozás, ha lehet, még rontott a helyzeten. Azzal, hogy egy gazdasági egységre kialakított kényszer-egyezségi eljárásra alkalmazták a klasszikus „csőd” kifejezést, ami jellemzően a természetes személyekre vonatkozó, végső esetben alkalmazandó, és így jellegénél fogva dehonesztáló jogi (és köznapi) műszo ténylegesen fel sem mérhető terminológiai zűrzavart és jogelméleti károkat okoztak. Nem az a fő gond itt, hogy fordítási nehézségeket okoz ez a gyökértelen és helytelen szóhasználat, hanem az, hogy hermeneutikailag lezárja a magyar csődjog 1949 előtti életszakaszához való gondolati visszanyúlást, azaz már mi magyarok sem értjük egymást csődügyben, és így olyan szellemi-logikai-nyelvi törés keletkezik, ami tovább nehezíti a magyar fizetésképtelenségi jog oly sürgető és hűsbavágó korszerűsítését.

Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni Králik Lajos gondolatait a vagyombukott fogalmával kapcsolatban. „Az eddigi vagyombukott jogi műnyelvünknek oly erőteljes és

Katona Gábor: *A csődtörvény (1881. évi XVII. törvénycikk) kézikönyve (1927) című kiadványának címlapja*

hatalmas hajtása, a minőhez fogható egyetlen egy nemzet nyelve sem bír felmutatni. Meg nem értést feltétlenül kizáró módon, mintegy dramatikusan erővel adja a punctum salientst...”.⁶³ Szintén ő idézi ennek kapcsán Napóleont, aki az államtanács 1807. július 28-i ülésén felhívta a figyelmet a megfelelő csődjogi szóhasználatra a bukkakkal kapcsolatban, mintegy megelőzési céllal.⁶⁴ Ilyetén a mostani magyar terminológia nemcsak egyszerűen helytelen, hanem megfosztja a csődjogi fogalomtárat a csőd és a vagyombukás, mint gazdasági eseményt jelző negatív tartalmú fogalmak elitélő jellegéből fakadó napóleoni prevenciósi hatásától. Ezzel is hozzájárulva ahhoz az észak-balkáni morálhoz, amely a kifizetetlen adósságok hátrahagyását még szemöldök-összevonásra sem méltatja.

A fogalmi zűrzavar mellett fontosak a tartalmi sajátosságok is.

A tvr., amely a szocialista gazdasági környezetben született, a csődjog szempontjából lényegi változtatások nélkül született újjá a tvr.-ben. Ennek bemutatása következik most.

A személyi hatály

A tvr. első szakasza rögtön leszögezi a szocialista csődjog alapelvét: „E törvényerejű rendelet hatálya a gazdálkodó szervezetekre terjed ki.” Gazdálkodó szervezetnek minősül az állami vállalat, a tröszt, az egyéb állami gazdálkodó szerv, a szövetkezet, a jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társulás, az egyes jogi személyek vállalata (Ptk. 70. §), a leányvállalat, a pénzügyi intézet (Ápt. 31–33. §), a korlátolt felelősségű társaság és a részvénytársaság (tvr. 2. § a).

A tvr. 2. § (1) a) következőképpen szól: „E törvény hatálya a gazdálkodó szervezetekre és azok hitelezőire terjed ki.” Gazdálkodó szervezetnek minősül a gazdasági társaság, a közhasznú társaság, az ügyvédi iroda, a közjegyzői iroda, a szabadalmi ügyvivői iroda, a végrehajtói iroda, az európai részvénytársaság, a szövetkezet, a lakásszövetkezet, az európai szövetkezet, a vízgazdálkodási társulat (a víziközmű-társulat kivételével), az erdőbirtokossági társulat, az önkéntes kölcsönös biztosító pénztár, a magánnyugdíjpénztár, az egyéni cég, az egyesülés, ideértve az európai gazdasági egyesülést is, az európai területi együttműködési csoportosulás, a sportegyesület, valamint mindazon jogi személyek vagy jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok, amelyek fő érdekeltjeinek központja a Tanács fizetésképtelenségi eljárásokról szóló 1346/2000/EK rendelete alapján az Európai Unió területén található (tvr. 3. § (1) a).

A személyi hatálynál rögtön látszik a két jogszabály összevetéséből fakadó legfontosabb következtetés: a változás szembetűnő, ám lényegtelen. Az egyéni vállalkozók (kereskedők), akik régen jelentették, a fogyasztók, akik ma jelentik a csődjogi gondolkodás alapját, teljesen kívül esnek a szocialista alapú csődjogi felfogáson.

Az eljárás processzualitása

Az eljárást a jogalkotó egyértelműen a polgári perrendtartás függvényeként kezelte mindkét jogszabályban.⁶⁵ A tv. szabálya:

„4. § (1) A felszámolás a Fővárosi Bíróság hatáskörébe és kizárólagos illetékessége alá tartozó nemperes eljárás.

(2) A felszámolási eljárásban

a) félbeszakadásnak nincs helye,

b) szünetelésre csak a gazdálkodó szervezet és valamennyi hitelező megegyezése alapján kerülhet sor,

c) a bíróság az eljárást csak e törvényerejű rendeletben meghatározott esetben függesztheti fel,

d) a felszámolási eljárás befejezéséről és tartós fizetési képtelenség esetén a gazdálkodó szervezet megszüntetéséről szóló jogerős végzést törvényességi óvás folytán nem lehet megváltoztatni vagy hatályon kívül helyezni; a Legfelsőbb Bíróság csak a törvénysértést állapíthatja meg.

(3) A tartós fizetési képtelenségen alapuló felszámolási eljárás során bármikor helye van a hitelezők és a gazdálkodó szervezet közötti egyezségnek.

(4) A felszámolási eljárásban egyebekben – az e törvényerejű rendeletben foglalt eltérésekkel – a nemperes eljárás és a Polgári Perrendtartás szabályait kell megfelelően alkalmazni.”

A tv. hatályos szabálya:

„6. § (3) Azokra az eljárási kérdésekre, amelyeket e törvény külön nem szabályoz, a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) rendelkezései – a polgári nemperes eljárás sajátosságaiból eredő eltérésekkel – megfelelően irányadóak azzal, hogy – a 6/A. § esetén kívül – a csődeljárásban felfüggesztésnek, félbeszakadásnak és szünetelésnek, a felszámolási eljárásban pedig félbeszakadásnak nincs helye.”

A változtatás formai, a lényeg marad. Beszorultunk az eljárásjogi germán jogszemléletbe.

A fizetési képtelenség mint eljárási alap

A tv. a tartós fizetési képtelenséget jelöli meg a csődindítás alapjául:

„7. § (1) A felszámolási eljárás akkor folytatható le, ha:

a) a gazdálkodó szervezet jogutód nélküli megszűnéséről a külön jogszabályok szerint határozatot hoztak, vagy

b) a gazdálkodó szervezet tartósan fizetési képtelen.

(2) Tartósan fizetési képtelenségnek minősül a gazdálkodó szervezet különösen akkor, ha hosszabb időn át

a) tartozásai meghaladják a vagyont, vagy

b) a vele szemben támasztott követelések végrehajtása eredménytelen volt.

(3) A felszámolási eljárás kérelem alapján indul meg.

(4) Tartós fizetési képtelenség címén a felszámolási eljárás megindítása iránti kérelemhez csatolni kell:

a) az előzetes egyeztetésről készült jegyzőkönyvet, valamint

b) ha állami szanálásra lehetőség van, az állami szanálással kapcsolatos nemleges nyilatkozatot, illetőleg a kérelmező arra vonatkozó nyilatkozatát, hogy az állami szanálási eljárás elrendelésére jogosult szerv harminc napon belül nem adott választ, vagy

c) az állami szanálás meghiúsulását igazoló okiratot.”

A tv. 9. §-a kimondja, hogy a bíróság a kérelmet érdemi vizsgálat nélkül elutasítja, ha egyértelműen megállapítható, hogy a gazdálkodó szervezet tartós fizetési képtelensége nem áll fenn.

Érdemi változás, hogy a tv.-ben a fizetési képtelenségnek már nem kell tartósnak lennie.

„27. § (1) A bíróság az adós felszámolását végzéssel elrendeli, ha az adós fizetési képtelenségét állapítja meg. A bíróság a felszámolást elrendelő végzést az eljárás lefolytatására irányuló kérelem beérkezését követő 60 napon belül hozza meg. A felszámolás kezdő időpontja a felszámolást elrendelő jogerős végzés közzétételének napja (28. §).

(2) A bíróság az adós fizetési képtelenségét akkor állapítja meg, ha

a) az adós szerződésen alapuló nem vitatott vagy elismert tartozását a teljesítési idő lejártát követő 15 napon belül sem egyenlítette ki vagy nem vitatta, és az ezt követő hitelezői írásbeli fizetési felszólítására sem teljesítette, vagy

b) az adós a jogerős bírósági határozatban megállapított teljesítési határidőn belül tartozását nem egyenlítette ki, vagy

c) az adóssal szemben lefolytatott végrehajtás eredménytelen volt, vagy

d) az adós a fizetési kötelezettségét a csődeljárásban kötött egyezség ellenére nem teljesítette, vagy

e) a korábbi csődeljárást megszüntette [18. § (3) vagy 21/B. §], vagy

f) az adós, illetve a végelszámoló által indított eljárásban az adós tartozásai meghaladják a vagyont, illetőleg az adós a tartozását (tartozásait) az esedékességkor nem tudta vagy előreláthatóan nem tudja kielégíteni, és az adós gazdálkodó szervezet tagjai (tulajdonosai) felhívás ellenére sem nyilatkoznak arról, hogy kötelezettséget vállalnak a tartozások esedékességkor történő kifizetéséhez szükséges források biztosítására.”

„(6) Ha az adós nem fizetési képtelen, a bíróság az eljárást soron kívül megszünteti.”

A felszámoló kijelölése

A tv. szabályai szerint a bíróság a Minisztertanács által meghatározott felszámolót rendeli ki, míg a tv. alapján a bíróság, véletlenszerű elektronikus kiválasztással, a Kormány által rendeletben meghatározott felszámolók közül rendel ki valakit. Az elektronikus véletlenszerű kiválasztásban sem vehet részt az eljárást levezető bíró.⁶⁶

A kielégítési sorrend

A tv. a következő sorrendben rendeli el kielégíteni a követeléseket:

„30. § (1) A gazdálkodó szervezetnek a felszámolás körébe tartozó vagyonából a tartozásokat a következő sorrend figyelembevételével kell kielégíteni:

a) a felszámolási eljárás során felmerült költségek, valamint a felszámolási eljárás közzététele után nyújtott hitel (a továbbiakban együtt: költség);

b) a gazdálkodó szervezetet terhelő munkabér, illetőleg munkadíj, tartásdíj, életjáradék, baleseti járadék, táppénz, a mezőgazdasági szövetkezetet terhelő társadalombiztosítási ellátás és földjáradék, továbbá a mezőgazdasági szövetkezet tagja részére a háztáji föld vagy termény helyett adott pénzbeli juttatás, amely a jogosultat élete végéig megilleti;

c) magánszemély nem gazdasági tevékenységéből eredő más követelése, így különösen a hibás teljesítésből, a kártérítésből eredő, a kötvényen alapuló követelések;

d) zálogjoggal, óvadékkal biztosított követelések a zálogtárgy (óvadék) értékének erejéig, feltéve, hogy a biztosítékot a felszámolási eljárást megelőző egyeztetés befejezése előtt hat hónappal, ha pedig egyeztetésnek nem volt helye, a felszámolási eljárás megindítása előtt hat hónappal kikötötték;

e) egyéb követelések.”

A tv. lényegi változtatást itt sem tartalmaz. Az 57. § a felszámolás költségeit részletezi kimerítően, valamint két esetben apró előrelépést mutat a csődjog szempontjából igazán lényeges kérdésben. Ilyen a biztosított követelések előrébb sorolása, bár a normál követelések közé való beágyazás fennmarad, így áttörésről semmiképpen sem lehet beszélni. A másik pedig, hogy az állami követeléseket legalább kiemeli az egyéb követelések közül, amely így is csak e) kategóriás lesz, ami a közpénzek elvárt védelméhez képest nem igazán megnyugtató. A tv. kiegészül több hitelezői osztállyal.

Újdonság volt a tv.-ben továbbá a kötelező egyeztetés előírása, valamint a szövetkezetek felszámolására vonatkozó elkülönült szabályozásnak a megszüntetése.

A törvényerejű rendelet még egyben tárgyalta a fizetésképtelenség okán lefolytatott felszámolási eljárást, valamint a gazdálkodó szervezet egyéb jogszabály alapján történő, jogutód nélküli megszüntetéséről hozott határozat alapján lefolytatott eljárást, amely később a végelszámolás elnevezést kapta. Ez utóbbit nem tárgyaljuk, lévén kakukktojás a csődjog rendszerében, mivel a gazdasági nehézségek logikájától eltérő jogi paraméterek szerint mozog.

Illusztrációul legyen elég ennyi. A legpozitívabb, amit a ma hatályos tv.-ről elmondhatunk, az, hogy van egy kifozott szocialista csődtörvényünk.

A csődjogi szabályozás kontinuitása akkor, amikor a társadalmi-gazdasági körülmények 1948–1949 után 1989–1990-ben ismét gyökeresen megváltoznak, rendkívül szánalmas helyzetbe hozta a magyar csődjogot. Korábbi pozitív hagyományaitól a kommunizmus évtizedei alatt megfosztott, tartalma és elméleti alapja az állami

gazdálkodás vállalatcentrikus⁶⁷ logikája szerint töltődött fel, terminológiája a teljes inkongruencia állapotában.⁶⁸

További rontás volt az állami követelések hátrasorolása, az *in rem* biztosítékkal rendelkezők sanyarú helyzete, a felszámoló tevékenységének ellenőrizetlensége, hogy csak a legfontosabb hátrányokat említsem. Mivel ezek a hatályos jogot közvetlenül érintik, itt nem foglalkozunk velük.

Mi az így kialakult szabályozás legfontosabb kártétele? A kérdés megválaszolása annak a gazdasági *locus communis*nak a felvetésével indulhat, hogy általában a nehezebb sorban lévők, kisebb tőkével rendelkezők kerülnek nagyobb arányban a fizetésképtelenség állapotába, illetve nehéz gazdasági helyzetbe.⁶⁹ Ezek között sok a középosztálybeli is. A fejlett, demokratikus országokban rájöttek arra, hogy a csődbukottak végleges beszorítása kifizetetlen adósságaik közé nem szolgálja jól a társadalom hosszú távú fejlődését. Az egyszeri bukottak felsegítése nélkül jelentősen gyengül az a vertikális társadalmi mobilitás, amely biztosítja azt, hogy az elit folyamatos kihívásnak legyen kitéve. Ahol ez nem biztosított, ott a mindig erős érdekérvényesítéssel rendelkező felső réteg becsontosul, rögzül, kihívás híján elveszíti rugalmasságát, kezdeményezőképességét, versenyképességét, bár energiájából azért bőven marad az alsóbb rétegek jogi segítséggel történő adósi függésben tartására. Az ilyen társadalmak,⁷⁰ jóllehet minden feltétel adott lenne a felemelkedésükhöz, hátrányba kerülnek azokkal szemben, amelyek tömegesen megengedik az újrakezdést,⁷¹ és így állandó és nagyarányú kihívást teremtenek a gazdasági sikerektől elkényelmesedni hajlandó elitnek. Az amerikai kolóniák már a 18. század folyamán is sokat tettek a bukottak védelmében, gyakran az angol adminisztráció, sőt saját legfelső törvénykezési szerveik ellenére.⁷²

Epilógus

A fentieket végiggondolván felmerül a hogyan tovább kérdése. Csődjogunkban egyszerre van jelen a kontinuitás és a diszkontinuitás, ezért a helyzet eltúlozhatatlanul súlyos. A jogi gondolkodásba mélyen beívódtak a szocializmusban kialakult jogi tartalmak, megközelítések. A mai jogász számára a lehetetlenséggel határos az olyan egyszerű, a csődjog természetéhez évszázadok óta hozzátartozó jogviszonyok feldolgozása, mint az egyéni vállalkozó csődje,⁷³ a tartozások bírói úton történő eltörlése,⁷⁴ vagy az önkéntes adósságrendezés csődeljáráson kívül, de csődjogilag támogatva. Nem is beszélve a korszerű fogyasztóvédelmi szabályokról, amelyek végleg szakítanak a csődjog territóriumában a *pacta sunt servanda* ezen a területen sok esetben tragédiához vezető elvével.

A mai magyar csődjog a gazdálkodó szervezetek megszüntetésén kívül bármilyen más jogi cél elérésére teljességgel alkalmatlan, ha nem értjük a célok közé a felszámoló gazdasági érdekeinek erőteljes érvényesítését.⁷⁵

Talán a csődjog keretein kívül, eseti jogalkotással bizonyos fejlett megoldások átemelhetők a magyar jogrendszerbe. A csődjog keretein belül nincs remény.⁷⁶

Jegyzetek

- ¹ A csődjogi szabályozás élenjáró országában, az Egyesült Államokban az összes csődtörvény, egészen az 1978-as Bankruptcy Code-ig exclusive, gazdasági válságra adott reakció volt.
- ² Különösen igaz ez az angolszász és a francia jogrendszerre.
- ³ Angliában 1861-ben tették elérhetővé a csődeljárást a nemkereskedő magánszemélyek számára (24&25 Vict., c. 134, §§ 69, 86). Az Egyesült Államokban először az 1841-es (ideiglenes) szövetségi törvény rendelkezett eképpen (Aug. 19, 1841, c. 9, 5 Stat. 440, repealed Mar. 3, 1843, ch. 82, 5 Stat. 614). A franciák a nem kereskedő magánszemélyek csődjogi kezelésével megvárták a 20. század végét (n° 89-1010 du 31 décembre 1989 relative à la prévention et au règlement des difficultés liées au surendettement des particuliers et des familles, a nevezetes Neiertz-törvény, az előkészítő Veronique Neiertz kormánytisztviselő után). A német jogrendszer eleve nem tett különbséget a kettő között.
- ⁴ Az úttörők itt az amerikaiak voltak, akik a 19. század második felében már egy bonyolult eljárást hoztak létre a vasutak reorganizációjára. Részletesen lásd: David A. Skeel, Jr.: *Debt's Dominion* (Princeton, Princetown University Press, 2001, 48–70. p.)
- ⁵ Az amerikai egységes szövetségi törvénykönyv 11. címének (Bankruptcy) 11. fejezete (Reorganization) az amerikai jog „legkeresettebb exportcikke”.
- ⁶ A franciák 1985-ben egy teljesen új útra léptek, és a vállalati reorganizációt állították a csődjog középpontjába (85-98 du 25 janvier 1985 de la redressement judiciaire).
- ⁷ Az 1999. január 1-én hatályba lépett Insolvenzordnung 8. része (Restschuldbefreiung) tartalmazza az ide vonatkozó, a német jogrendszer számára újdonságnak számító eljárást.
- ⁸ Herczegh Mihály, a magyar csődjog nemzetközi kitekintéssel bíró, kiváló művelője ezt egyértelműen megfogalmazta: Herczegh Mihály: *Magyar csődtörvény* (Budapest, Franklin Társulat, 1884, 7. p.). Az 1881:17. tc. gyakran szolgálja követve a német megoldásokat.
- ⁹ Amikor az angol jogrendszer áttért a bíróságok által szervezett csődeljárásra, azt gúnyosan „officialism”-nak nevezték el. Az angol jogtudat tisztában van a magánszféra erőteljes érdekeivel és szerepével a csődeljárásban, ezt több ponton erőteljesen érvényesíti is (például a biztosított követelések terén), így a bíróság megnövekedett szerepét ezzel együtt kell értelmezni. A magyar csődjog, német nyomdokokon haladva, eleve „bírói agyú” volt. Herczegh Mihály ezt „official system” néven illette, nagy érzékkel tapintva rá az eljárás fő gyengeségére: Herczegh: i. m., 9. p.
- ¹⁰ Ez egyben feloldotta a hitelezői passzivitásból fakadó korábbi gondokat, hiszen az adós adott, és saját érdeke a mentesítés reményében az eljárásban való aktív részvétel.
- ¹¹ Ordonnance de 1673 Titre IX. Art. 6., 7.
- ¹² La loi du 4 mars 1889 de la liquidation judiciaire.
- ¹³ 85-89 du 25 janvier 1985 de la redressement judiciaire.
- ¹⁴ „Die Gläubiger sind Schlüsselfiguren des Konkursverfahrens.” „Die Befriedigung der Gläubiger ist also der ‚Konkurszweck des Verfahrens’”. Lásd: Riedemann, Susanne: *Zur Entwicklung des Konkursrechts seit Inkrafttreten der Konkursordnung unter dem Aspekt der Gläubigerautonomie* (Norderstedt, Books on Demand GmbH, 2004, 9. p.)
- ¹⁵ Az angol és a francia jogrendszer már nagyon korán kialakított csődön kívüli adósságrendezési eljárásokat. Római jogi mintára már Colbert 1673-as rendelete (code Savary) is tartalmazott csődön kívüli egyezségi eljárást (Titre X: Des cessions de biens), ahol az adós – vagyonának a hitelezők részére történő átengedésével – szabadulhatott adósságai alól. A magyar jog ide csak 1915-ben jutott el. (Részletesen lásd alább.)
- ¹⁶ „Der Konkurs bezweckt eine Liquidation des Schuldnervermögens durch Gesamt- oder Einzelveräußerung und eine gleichmäßige Verteilung des Erlöses an die Gläubiger.” Lásd: Baur, Fritz – Stürner, Rolf: *Insolvenzrecht* (Heidelberg, C. F. Müller Juristischer Verlag, 1991, 2. p.). „Das Konkursverfahren zielt auf Befriedigung der Gläubiger aus dem verwertbaren Vermögen des Schuldners.” Lásd: *Konkursordnung und Insolvenzordnung* (München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1997). Az idézet Walter Gerhardt bevezetőjéből van: i. m., XII. p.
- ¹⁷ Részletesen lásd: Haarmeyer–Wutzke–Förster: *Insolvenzordnung InsO / EGInsO* (München, Jehle-Rehm, 1995, 1. p.)
- ¹⁸ „Die abgesonderte Befriedigung erfolgt unabhängig vom Konkursverfahren.” KO § 4 (2). Jellemzően a biztosítékkal rendelkező hitelezők jogosultak az elkülönített kielégítésre. Az elkülönített hitelezők körét részletesen szabályozza a KO ötödik címe (Fünfter Titel Absonderung §§ 48–52). A hatályos InsO már bevonja az eljárásba a biztosítékkal terhelt vagyontárgyra vezetett végrehajtást is, de, az amerikai megoldáshoz (Bankruptcy Code § 506 [c]) hasonló módon, csak a vagyontárgy értékelésével és az értékesítésével kapcsolatos költségeket engedi levonni (InsO § 170 [2]).
- ¹⁹ A német jogszoktat nehezen járja át az angolszász szellem. „Die Einheitlichkeit des Insolvenzverfahrens (§ 1 S. 1 InsO) kann im übrigen auch nicht darüber hinwegtäuschen, dass der Grundfall der Insolvenz im herkömmlichen Sinne – also des Verfahrens, das beim Vorliegen von Zahlungsunfähigkeit oder Überschuldung des Schuldners eingeschlagen wird – sich weiterhin als Verfahren der gerichtlichen Zwangsliquidation des schuldnerischen Vermögens darstellt.” Lásd: Smid, Stefan: *Nationale Insolvenzrechte. In: Regelung der Insolvenz* (Budapest, Europa Institut Budapest, 2002, 16. p.). Még mindig az adós vagyona elleni eljárás a fontos, valamint, mint korábban láttuk, a hitelezők egyenlőségen alapuló kielégítése. Holott már se vagyon, se egyenlőség.
- ²⁰ Insolvenzordnung § 1 Ziele des Insolvenzverfahrens: „Das Insolvenzverfahren dient dazu, die Gläubiger eines Schuldners gemeinschaftlich zu befriedigen, indem das Vermögen des Schuldners verwertet und der Erlös verteilt oder in einem Insolvenzplan eine abweichende Regelung insbesondere zum Erhalt des Unternehmens getroffen wird. Dem redlichen Schuldner wird Gelegenheit gegeben, sich von seinem restlichen Verbindlichkeiten zu befreien.” Code de commerce Livre Sixième Titre Deuxième Art. L. 620-1.: „Il est institué une procédure de redressement judiciaire destinée à permettre la sauvegarde de l'entreprise, le maintien de l'activité et de l'emploi et l'apurement du passif.” (A 2005-ös reform előtt hatályos szöveg.)
- ²¹ Nálunk végképp nem mondható el, hogy a zálogjog a biztosítékok királya lenne.
- ²² 1881:17. tc. II. fejezet, Csődnyitás 82. § „A csőd azonnal megnyitandó, ha valaki a csődnyitást maga kéri.”
- ²³ Az amerikai bíróság a csődbe ment vállalat hitelezőinek egyetértése nélkül is jóváhagyhatja a reorganizációs tervet, ha minden hitelező legalább olyan mértékű kielégítésben részesül, amekkorában a felszámolási eljárás (Liquidation) lefolytatása esetén részesült volna: Bankruptcy Code (US Code Title 11) Chapter 11 Reorganization § 1129 (a) (7) (A) (ii). A vállalatok és a munkahelyek megmentésére koncentráló francia csődjog esetében ez nem is kérdés, mivel ott a hitelezők harmadlagosak.
- ²⁴ A törvény IX. fejezete rendelkezett a csőd befejezéséről, és ennek egyik módja volt a kényszer egyezség általi befejezés.
- ²⁵ 1915. évi 4.070. M. E. számú rendelet a csődön kívüli kényszer egyezségi eljárásáról. Az 1916:5. tc. a szabályozás törvényi alapját is megteremtette.
- ²⁶ A hatályos jog ilyen irányú próbálkozásai „csődeljárás” álnév alatt inkább a jogi jellegű „farce” kategóriájába tartoznak.
- ²⁷ Amely az Insolvenzordnung 1999. évi hatályba lépéséig, azaz 122 éven át a csődjog alapja volt Németországban.
- ²⁸ „Ist der Schuldner eine natürliche Person, so wird er nach Maßgabe der §§ 287 bis 303 von den im Insolvenzverfahren nicht erfüllten Verbindlichkeiten gegenüber den Insolvenzgläubigern befreit.” Insolvenzordnung Achter Teil Restschuldbefreiung § 286. A franciák a fogyasztói kódexükbe (Code de la consommation) inkorporálták ezt az intézményt: Livre III: Endettement Titre III: Traitement des situations de surendettement Chapitre II: Des compétences du juge

de l'exécution en matière de traitement des situations de surendettement Section 2: De la procédure de rétablissement personnel.

²⁹ 1881:17. tc. Második Rész, Alaki jog, Második cím: Kereskedelmi csőd 241–256. §§.

³⁰ Herczegh: i. m., 6. p.

³¹ Az alábbiak Herczegh: i. m., 8–9. p. alapján, az ottani szóhasználattal.

³² És aki tényleg vízválasztóként is ábrázolja: Vidal, Dominique: *Droit de l'entreprise en difficulté* (Paris, Gualino, 2010, 5. p.)

³³ Ez nagy szó volt, mert az adósok börtöne a 19. század második feléig fennmaradt.

³⁴ Az adós élelmezése az angolszász jogrendszerekben a hitelező kényére-kedvére, illetve a jótét lelkekre volt bízva sokáig.

³⁵ 24&25 Vict., c. 134, §§ 69, 86.

³⁶ 2. Aug. 19, 1841, c. 9, 5 Stat. 440, repealed Mar. 3, 1843, ch. 82, 5 Stat. 614.

³⁷ Második Rész, Alaki jog, Második cím: Kereskedelmi csőd, IV. fejezet: Eltérő rendelkezések a szövetkezeteket illetőleg, 257–261. §§. Érdekességként megemlítem, hogy a csődeljárásokban komoly szerephez jutó Pénzügyi Központ is szövetkezetként alakult meg az 1916:14. törvény cikk 1. §-a alapján, ráadásul határozott időre, öt évre.

³⁸ Marx bevett szófordulata volt.

³⁹ Ó, boldog társasági jog, melynek megadatott a relative tiszta újra-kezdés lehetősége!

⁴⁰ Csak azokra a jogszabályokra szorítkozunk, amelyek jól mutatják a fordulópont lényegét, a kontinuitás és diszkontinuitás egységét.

⁴¹ És a hitelsértésről szóló 1932:9. tc. 4. §-ának kiegészítése tárgyában.

⁴² Tartozásai vagyonát meghaladják, vagy egyébként fizetéseképtelenné vált, avagy fizetéseit megszüntette. Idézett jogszabály 1. § (1).

⁴³ Állami érdekelttségünk minősült minden olyan gazdasági célú vállalkozás, amelyben az állam 20 usque 50% tulajdoni érdekeltséggel bírt, amelyért az állam 200.000 forintot meghaladóan garanciát vállalt, vagy az államnak 200.000 forintot meghaladó összeggel tartozott (hitelnyújtásból vagy állami vagyon használatra való átengedéséből származó tartozásból fakadóan), illetve állami megbízásból közfeladatot látott el, és ebből az államnak 200.000 forintot meghaladó tartozása keletkezett.

⁴⁴ Egyes vállalatok feloszlásának és felszámolásának szabályozása tárgyában. A szövetkezetekre külön szabályokat tartalmazott a 2.880/1949. Korm. számú rendelet.

⁴⁵ Ez a passzus szó szerint ide kívánczik: „A tárgyaláson a Pénzügyi Központ kiküldöttje nyilatkozik arra nézve, hogy a felszámolás elrendelésének a jelen rendelet 1. §-ában meghatározott előfeltétele fennáll-e. A Pénzügyi Központ nyilatkozata a bíróságra irányadó és az vita vagy bizonyítás tárgyává nem tehető. A Pénzügyi Központ kiküldöttének a tárgyaláson teendő nyilatkozatát pótolja a Pénzügyi Központ írásbeli nyilatkozata.” 2. § (3).

⁴⁶ A rendelet külön kiemeli, hogy ide kell érteni a 8.750/1948. (188) Korm. és a 9.400/1948. (205) Korm. számú rendeletek alapján ki-rendelt kényszerfelszámoló, illetve felszámoló jogcselekményeiből eredő tartozásokat is. Ez egyértelmű bizonyítéka a három rendelet szekvencialitásának, ami azért izgalmas, mert a rendelet formaliter nem helyezi hatályon kívül az előző kettőt.

⁴⁷ Ezt a ma hatályos magyar csődjog méltatlanul hátul, az ötödik csoportban szerepelteti: 1991:IL. tv. 57. § (1) e/ pont. Az amerikai csőd-kódex az adó tartozásokat privilegizált tartozásként kezeli, lehetővé teszi az adóhatóság számára általános jelző (lien) bejegyzését, ami által az adókövetelés biztosított követeléssé válik, valamint kiveszi a mentesítés alól is („undischARGEABLE”, „exceptions to discharge”). Részletesen: Warren, Elizabeth – Lawrence Westbrook, Jay: *The law of debtors and creditors* (New York, Aspen, 2006, 322–323. p.). Valahogy így képzelném a közpénzek védelmét itthon is.

⁴⁸ Így ebben a vonatkozásban jelentősen kedvezőbb ezen hitelezők számára, mint a ma hatályos törvény.

⁴⁹ Az 1947:XI. tc. a szövetkezetekről külön felszámolási és csődeljárási szabályokat is tartalmazott. A felszámolás itt a szövetkezet felosz-

latásának kimondása utáni, kifejezetten a megszüntetésre irányuló eljárás volt, tökéletes himőkeként a felszámolás későbbi tényleges tartalmának.

⁵⁰ 1917. évi 920. M. E. számú rendelet a pénzügyi intézeteknek a Pénzügyi Központ közbejöttével fogantatott kényszerfelszámolásáról. 1926. évi 5.836. M. E. számú rendelet a pénzügyi intézeteknek a Pénzügyi Központ közbejöttével fogantatott kényszerfelszámolása tárgyában fennálló jogszabályoknak pénzügyi intézet érdekkörébe tartozó részvénytársaságokra kiterjesztéséről és az ily kényszerfelszámolás szabályainak megállapításáról. A szabályozás alapját a Pénzügyi Központra vonatkozó törvények képezték: 1916:14. tc., 1920:37. tc.

⁵¹ Az angol jog „winding up”-ja az egyetlen, ami közvetlenebb kapcsolatba hozható ezzel a terminus morbidus-szal, de ott is diszjunktív célt szolgál a vállalatokra vonatkozó eljárásokkal a magánjogszabályokra vonatkozóktól elhatárolandó. Magát a fogalmat a jogi szaknyelv természetesen már korábban is használta, így a kontinuitás szépen kimutatható.

⁵² Aszódi Ilona: *A gazdálkodó szervezetek felszámolása* (Magyar Jog, 34, 1987, 11, 951. p.)

⁵³ A jogszabály az új gazdasági mechanizmus részeként született meg.

⁵⁴ 6. § (1) „A felszámoló a felszámolás alatt álló vállalat elnevezését” f. a. « toldattal és saját aláírásával használja. Az eljárás során minden esetben a felszámolás kifejezést kell használni.” Az „f. a.” toldat korábbi használatára nem találtam utalást, de ez nem jelenti azt, hogy ne használták volna.

⁵⁵ És a jogforrási hierarchia? – kérdezhetnénk.

⁵⁶ Itt még találkozunk ezzel a régi kifejezéssel, amit már Herczegh Mihály is használt. Lásd fentebb.

⁵⁷ A rendelet az új vállalati törvény (1977:VI. tv.) nyomán született.

⁵⁸ Szép példaként annak, amikor a folyamatos változtatgatások éppen a lényegi változatlanosság eszközeül szolgálnak. Ez a mai napig jellemzi a magyar csődjogalkotást. „Sok mindennek meg kell változnia ahhoz, hogy végül ne változzon semmi.” (Giuseppe Tomasi di Lampedusa bon mot-ja.)

⁵⁹ Nem lehet nem észrevenni, ahogy formálódik a „gazdálkodó szervezet” fogalom förmérvénye.

⁶⁰ Joggal írja a már említett szerző: „Ezért ez az új megoldás mindenképpen jelentős, fontos és az első tapasztalatok szerint a gyakorlatban jól prosperáló intézményt rejt magában.” (Aszódi: i. m., 951. p.)

⁶¹ Sajnos a pénzügyi intézetek elkülönült szabályozásával nincs helyünk foglalkozni. A pénzügyi intézetek csődjének szabályozása a fejlett világban mindenhol lex specialis.

⁶² Történet ugyan némi elméletieskedő jogi maszatalás a külföldi megoldások vonatkozásában, de azonban nem tartozott egy kategóriába, mondjuk, Herczegh Mihály széleskörű elemzésével, és semmi lényeges nyomát nem látni az 1991. évi XLIX. törvényben, aminek elsőre még a számozását is elrontották, hiszen korábban a parlamenti törvényalkotás mennyisége nem tette szükségessé, hogy ilyen horribilis római számokkal kelljen dolgozni.

⁶³ Králik Lajos: *A csődtörvény* (Budapest, Athenaeum, 1895, 15. p.). Králik egyébként ezt egy félrefordítás kapcsán írja. Ugyanis az 1881-es törvény előkészületekora a német Gemeinschuldner szót „közados”-nak fordították, és a későbbiekben is így rögzült. A helyes fordítás csődadós lett volna Králik szerint, hiszen a Gemein szó itt a birodalmi német szabályozásra utal a német államok csődjogi partikularitásával szemben. Majd megjegyzi: „Nincs semmi szükségünk ilyen confusus alkotásra. Saját jogi multunk és nyelvünk iránt becsületbeli tekinteteink vannak.” (Uo.) Szegény Králik Lajos, vajon ma mit mondana?

⁶⁴ „Il faut que, par forme de prévention on donne d’abord le nom de banqueroutier á tout négociant qui fait perdre ces créanciers.” (Uo.)

⁶⁵ Ennek veszélyeire hívták fel a jogi szakértők a figyelmet később az 1991:XLIX. tv. kapcsán azzal, hogy az eljárási jogi szemlélet elfedi a nagyon lényeges anyagi jogi kérdéseket: Dobrocsi–Pillér–Török: *A csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról* (Budapest, ELTE Jogi Továbbképző Intézet, 1991. 1. p.)

- ⁶⁶ Vajon miért kellett ennyire szétválasztani a felszámoló kijelölésének folyamatát és az eljáró bírót? Ennek kitalálását az T. Olvasó fantáziájára bízom.
- ⁶⁷ Egyik jogi szakember, véleményem szerint helyesen, a jogi fogalomalkotás szörnyszülöttének nevezte a „gazdálkodó szervezet” fogalmát. A csődjog szempontjából valóban ebben a fogalomban összpontosul a fenti állami vállalatcentrikus felfogás.
- ⁶⁸ Természetesen a területet mélyebben ismerő jogtudósok számára a fogalmi diszkrepancia egyértelmű. Például lásd: Török Gábor–Zumbók Ferenc: *A fizetésképtelenségi törvény téziseinek koncepciója*. In: *A fizetésképtelenség szabályozása* (Budapest, Europa Institut Budapest, 2002, 126–127. p.)
- ⁶⁹ Ma már a legfejlettebb csődjogi rendszerek (amerikai, francia) nem kívánják meg a fizetésképtelenséget a csődjog védelmi eszköztárának igénybe vételéhez. Ezért a „fizetésképtelenség joga”, mint fogalom, elavultnak tekinthető. Talán a „nehéz gazdasági helyzetek joga” lenne egy megfelelő terminus technicus. A franciák a kereskedelmi szférában az „entreprise en difficulté”, a fogyasztói szektorban a „surendettement” kifejezést használják általánosító jelleggel.
- ⁷⁰ Latin-Amerika gazdasági nehézségeinek ez az egyik forrása.
- ⁷¹ Az amerikai „fresh start” fogalma ezért, és nem másért a korszerű csődelmélet legfontosabb kulcsszava. Az Egyesült Államokban milliós nagyságrendű a Bankruptcy Code Chapter 7 (Liquidation) alapján történő teljes személyes adósságelengedés. Természetesen a zálogjoggal biztosított, in rem jellegű követelések más megítélés alá esnek, de az amerikai jog ott is törvényes lehetőséget ad az adósnak az átutemzésre a BC Chapter 13 (Adjustment of debts of an indivi-

- dual with regular income) keretében, és az „automatic stay”, azaz a teljes végrehajtási tilalom a „foreclosure”-re is vonatkozik.
- ⁷² Részletesen lásd Coleman, Peter J.: *Debtors and creditors in America* (Washington DC, Beardbooks, 1999)
- ⁷³ A csődjog egyik kiindulópontja volt az egyéni kereskedő csődje. Már több helyen hallottam és olvastam, hogy a fő akadály itt az, hogy nem tudják a vállalkozói vagyont a magánvagyonról elkülöníteni. No comment.
- ⁷⁴ Az első törvény, ami lehetővé tette az adósságok eltörlését a Statute of Anno Quatro Annae Ch 17 volt Angliában 1705-ben. Ennek már több mint háromszáz éve.
- ⁷⁵ A legutóbbi csődtörvény-novella jó példa erre. Pedig a mentesítéssel kapcsolatban a felszámolóknak vonatkozásában már Daniel Defoe is megírta több száz éve: „Tongue in cheek, he concluded his approving assessment by noting that those who made a living from bankruptcies would lose that employment. These, he argued, should offer their service on board Her Majesty’s fleet, and fight in Defence of the Kingdom”, thereby making amends for the hurt they had caused by the ruination of honest families.” Idézi: J. C. McCoid, II: *Discharge: The most important development in bankruptcy history* (*American Bankruptcy Law Journal*, 1996, 173. p.)
- ⁷⁶ Talán feltűnt a T. Olvasónak, hogy a csődjog egyes különös problémáival nem foglalkozom. Ennek nem igazán terjedelmi oka van, hanem az, hogy az orvos sem veszi górcső alá a beteg lábujját szívinfarktus esetén. Zárásként megjegyzem, hogy előbb-utóbb mindenki többé-kevésbé saját szakterületének Voltaire-je lesz.

A felvilágosodás fogalma

A felvilágosodás olyan szellemi mozgalom, amely jó kétszáz évvel a reneszánsz után ismét az emberi képességek – elsősorban a szellemi képességek – kibontakozásának igényét állította a középpontba. A felvilágosodás lényegét Immanuel Kant 1784-ben, egy német folyóirat kérdésére írott válaszában mindenki számára érvényes, univerzális iránymutatásként határozta meg:

„A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. A kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék... Sapere aude! merj a magad értelmére támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.”¹ A gyakorlati ész – azaz a filozófiai megalkalmazott és helyes morál – követőinek racionálisan, autonóm módon kell gondolkodniuk és cselekedniük. 1789-ben viszont egy – ugyancsak német – teológiai évkönyv arról értekezett, hogy a felvilágosodás olyan fogalom, amelyet kiegészítő magyarázat nélkül senki nem ért. Valóban, a felvilágosodás Kant esetében is olykor bizonytalan és ellentmondásos eszme. Számára a felvilágosodás legfőbb akadálya az előítélet, legfőbb támogatója pedig a szabadság, legfőképpen a vallás dolgaiban. Kant azonban nem csak a szabadság, hanem a fegyelem és az engedelmeség filozófusa is, ezért különbséget tesz a felvilágosodást

Immanuel Kant

Takács Albert

A felvilágosodás öröksége és az alkotmány eszméje

szolgáló ész nyilvános és magánhasználat között. Csak első pillantásra meglepő, hogy a szabadság és az önállóság elvét a nyilvános gondolkodás számára tartja fenn, de a tisztségek és hivatalok intim világában már a korlátok és a kötelességek érvényesülnek.

A felvilágosodás – mind tartalmát, mind hatását tekintve – valóban sokféle szellemi irányzat, történetiszemléleti, vallási, erkölcsstani és művészeti teljesítménye és hagyatéka eltérő. Képviselői között a radikális racionalistákat éppúgy megtaláljuk, mint az elitista életfilozófia előhírnökeit. Az újabb értelmezések a felvilágosodás kritikai irányára helyezik a hangsúlyt. A felvilágosodás minden előítélettel, mítosszal és rajongással szemben álló gondolkodás, amelynek elvei és módszerei meglehetősen sokfélék és sokrétűek, esetenként eklektikusak.² Jóllehet sokkal szorosabban kötődött a gondolkodás megelőző időszaká-

hoz, mint elismerte, a felvilágosodás mégis a filozófia új formáját honosította meg – állapítja meg *Cassirer*,³ a kor-
szak eszmetörténetének meghatározó tudósa. Újdonsága a megismerés metafizikai rendszereivel való szembenállás.

A felvilágosodás filozófiájának jelentőségét alapvetően nem a rendszer és az eredmény adja, hanem a gondolkodás formája és az alkalmazás módja. Ebben a filozófiai közegben válik először követelménnyé és értéké, hogy a gondolkodásnak annyira átfogónak kell lennie, hogy az életet irányíthassa. Mindennek jelentőségét még az a *Hegel* is elismeri, aki egyébként a felvilágosodásról filozófiai teljesítménye alapján nem volt túl nagy véleménnyel.⁴

Mindemellett a felvilágosodás fogalma értelmes absztrakció. A tudás dicsérete nem elég annak a gondolkodónak, aki felvilágosultnak vallja magát. Felvilágosodás alatt azt a gondolkodási módot és megismerési törekvést értjük, amely a tudás bővülését az emberi és a társadalmi fejlődés meghatározó okának fogja fel. Az ész térhódítása a gondolkodó ember műve, de feltartóztathatatlan és lehetőségei végtelenek. Az ész útja boldogabb jövőbe vezet. A megismerés kiterjedése és bővülése a bajok legyőzésének biztos alapja. Ebben a radikális és a mérsékelt ideológusok alapvetően egyetértettek. A felvilágosodás a tudás és az eredetiség értékét hirdető *optimista* világnézet, amelyet bizonyos mértékű *popularitás* és *frivolitás* is színez. Jellemzőek *Condorcet* szellemtörténeti megállapításai: „tökéletesedésre való képességünk valóban végtelen..., a haladás nem ismer más határt, mint amelyet annak a földgolyónak az élettartama szab neki, ahová a természet vetett bennünket. A haladás menete lehet gyorsabb vagy lassúbb, de vissza soha sem fordulhat..., csak az igazság diadalmaskodhat tartósan”.⁵ A haladás és a tökéletesedés helyes felfogása a viszonyítási pontok ésszerű megválasztásán múlik. A demokratikus köztársaság éltető erejét nem az antik előképek mítoszaiiban kell keresni, hanem a gazdaság és a velejáró jelenségek kiterjedésében. A jó törvény minden ember számára egyaránt jó, ahogy a helyes matematikai művelet eredménye is mindenütt egyformán érvényes. *Condorcet* az emberi szellem fejlődésének elveit nem csak elgondolta, hanem meg is élte, mert az övéhez hasonló filozófiai értékrend minden más korábnál erősebb életviteli parancsá válhatott. A haladás öröméhez képest jelentéktelen apróság az egyes ember mégoly tragikus sorsa. Az összefüggések felismerése és a dolgo-
kon való elmélkedés a megismerés általános törvényszerűségeihez vezet – a gondolkodásban és a cselekvésben egyaránt.

A felvilágosodás kora mindössze néhány évtized és a francia forradalom ideáinak kihunyásával tulajdonképpen véget ér. A törésnek elsősorban politikai, s ebből következő

eszmái okai vannak. *Robespierre*, majd *Napóleon* a felvilágosodás eszmerendszerét közönséges politikai haszonelvűségre – újfajta tekintélyelvűségre – egyszerűsítette. A forradalom nem váltotta valóra a felvilágosodás kereső,

Az Ész Istennőjének hódolnak a párizsi Notre-Dame-ban, a francia forradalom idején

kételkedő – azaz pluralista – filozófiájának ígéreteit. Megrendítő volt a kiábrándulás, hogy a reform lehetetlennek, a forradalom ésszerűtlennek bizonyult. Elveszett az a bizonyosság, hogy a tudás terjedése az ész, az értelem és a tökéletesedés diadalmenete. Mindazok az elvek, amelyeket a felvilágosodás az előítéletek racionálisan szükségszerű ellenszerének szánt, a tapasztalatok szerint alkalmasnak bizonyultak a legteljesebb fanatiz-

mus és fatalizmus megvalósításához. Az örök változtatás vágyának helyére az örök visszatérés érzése költözött.

Az az elégedetlenség, amely a felvilágosodás hajtóereje volt, most a felvilágosodás ellen fordult. A racionalitás pátozának szerepét – mint az elégedetlenség és a „láza-
dás” új kifejezési formája – a romantika egzaltáltsága veszi át. Herder és *Jacobi* filozófiájában nem az értelem, hanem az érzelm áll ismét az előtérben. Ha nem is helytálló az a meglátás – mindenekelőtt *Lukács Györgynél* –, hogy a felvilágosodás utáni filozófia az „ész trónfosztásának” útja, mely értelmi alapjait veszítve akár szélsőséges irracionalizmusba is torkolhat, a közvetlen tudás⁶ irányába tett fordulatnak azért figyelmen kívül nem hagyható politikai, etikai és társadalmi következményei vannak. *Schlegel*, *Schelling*, *Schopenhauer*, *Nietzsche*, *Gobineau*, *Houston Stewart Chamberlain* és *Rosenberg*: valamennyien a felvilágosodást követő romantikus – és ebben az értelemben irracionális – szellemi irányváltás alakítói és örökösei. Ha nincs ártatlan világnézet, akkor nem csak ez, hanem a felvilágosodás filozófiája sem az. A felvilágosodás és a 18. század sok mindenért felelős, ami rákövetkezett. Ahogy minden filozófia felelős bizonyos értelemben az utána következő gondolatokért. A filozófiai múlt mindig a jelen tudatának és öntudatának az alapja. A felvilágosodáshoz való viszony határozza meg bizonyos értelemben a radikalizmushoz, a totalitarizmushoz és a tradicionalizmushoz való viszonyunkat is.

A felvilágosodás nem csak önmagában, hanem következményeiben is megkerülhetetlen öröksége a gondolkodás és a politika történetének. A felvilágosodás volt a legátfogóbb szándékú kísérlet a történelem úgynevezett tehermentesítésére, a túlságosan felhalmozódott és nyomasztó adottságok és hagyományok eltávolítására a lét és a gondolkodás útjáról. A felvilágosodás nyitotta meg – ahogy *Wilhelm Windelband* fogalmaz filozófiatörténeti tankönyvében⁷ – az értelemnek: a józan ész metafizikájának máig tartó kritikáját és ítéletét a történelem ellen. A történelem – e felfogásban – nem ura az értelemnek, ha-

nem ellenkezőleg: az ész vallatja és olykor vádolja a történelmet, hogy megszabadítsa a világot és az embert a múlt rabságából és az elkerülhetetlenség tudatától. Az ész emel ki abból a léthelyzetből, amelyet csaknem két évszázaddal később Heidegger a „belevettség” (*Geworfenheit*) fogalmával jelöl,⁸ s amely az elkerülhetetlen végzet-szerűség kifejezése. A történetiség és – hogy kissé távolodjunk az egzisztencializmus nyelvezetétől – a vak kiszolgáltatottság a lét ugyanazon elemének két oldala. A felvilágosodás elsősorban az utóbbi ellen irányult, de szükségképpen érintenie kellett fogalmi párját: a történetiséget is. Innen magyarázható az a kritika is, hogy a felvilágosodás történelemellenes volt, és a múlt kacsatjaival együtt a valódi kincseket is kidobta. Ahogy az lenni szokott, a nagy szellemi erjedés sok mindent megbolygatott, volt, amire fényt vetett, volt, amire homályt borított. A felvilágosodás gondolatvilágában bőven van megérteni való, jóllehet az ész teljesítményének értelméről és értékéről vallott felfogásunk jelentősen megváltozott. Vannak, akik úgy gondolják, hogy a tudás helyébe a remény lépett. A tudás és a remény között az ismeretelméleti távolság meglehetősen nagy, de a gyakorlati cselekvésben a remény majdnem ugyanúgy az optimizmus forrása lehet, mint a tudás. A dolog lényegét tekintve mindkettő bizonyosság. Bizonyosság abban, hogy – miként *Richard Rorty* állítja⁹ –, a humánus és az értelem még nem veszik ki a világból.

A felvilágosodás és a gondolkodás új elemei

A későbbi értelmező számára egy filozófiai rendszer jelentőségét, értelmét és értékeit nem kis mértékben az határozza meg, hogy a gondolkodás történelmi folyamatában milyen elemekkel összefüggésben, milyen elemek előzményeként és milyen elemek következményeként szemléljük. Az előfeltételek és a konzekvenciák ilyen lényegbevágóan determináló szerepére egyébként éppen az a felvilágosodott gondolkodás hívta fel a figyelmet, amelynek korszakos jelentőségéről itt beszélünk. A felvilágosult gondolkodásban a filozófia nem a megismerés különös, mások mellett létező formája, hanem olyan átfogó keret, amelyben a tudomány, a vallás, a politika, a művészet és – bizonyos mértékig – a mindennapi élet fejlődik és egységes elvek szerint értelmezhetővé és alakíthatóvá válik.

A középkori gondolkodás szerkezetében és tartalmában lényeges változást hozott a *vallásháborúk* időszaka. Távolról és rejtélyes összefüggéseken át a vallásháborúk

voltaképpen már a polgári forradalmat és általában a polgáriasságot készítették elő. Ezt a filozófiai elvekben és a politikai gyakorlatban döntő változást megelőzte azonban az *abszolutista állam* kora. Az abszolutista állam olyan

politikai jelenség volt, amely nem hagyományokon, hanem saját mesterséges elvi alapjain nyugodott. A hagyományokkal való szakítás okán az abszolutista állam a felvilágosodás eszmerendszerének gyakorlati előzménye és a maga egészében közvetlen áldozata. Az abszolutista államban a hagyományok szövevényes megkötöttségeinek helyét átvette az *államérdek* kategóriája, amely a morális megfontolásoktól és a tradíciók korlátaitól mentes határozott állami cselekvés területe. *Montesquieu* azt mondta erről, hogy a politika a nagy dolgokat a lehető legkevesebb erővel viszi végbe, s a nagy ész egyébként sem kívánatos, mert az emberek általában jobban kijönnek a középszerűvel, mint a szélsőségekkel.¹⁰ Ez a megjegyzés a vallásháborúk történeti tapasztalatának foglalataként értelmezhető, de általánosságban többé már nem cáfolható kijelentés. És valóban: a 16. században a lojalitás, a felségárulás vagy a közjó fogalmai nagyon is cserélgethető tartalommal rendelkeztek.

A béke és a rend igényére az abszolutista állam fogalmazta és adta meg a történelmi választ, amely az *államraison* racionalitásán nyugodott. A hatalomról úgy kell beszélni, mint egy dologról, amelynek értelmét nem eredete vagy célja határozza meg, hanem gyakorlati használata. *Barclay* 1621-ben megjelent *Argenis* című tanregényének az uralkodó elé állított dilemmája jól jellemzi ezt az állapotot: „vagy adj a népnek szabadságot vagy gondoskodj békéjéről, melynek érdekében a nép szabadságát feláldozta”. A könyv *Richelieu* kedvenc olvasmányai közé tartozott.¹¹

A belső, a társadalmi béke megteremtése az uralkodás legfőbb értelme lett. Uralom és alávetettség – kizárólag ez a két erő képes arra, hogy egyetlen politikai testben egysítse azt, ami természete szerint elkülönült. Az államot az uralom alapítja meg, és korlátlan működése tartja fenn. A rendkívüli helyzet rendkívüli eszközökkel való uralásának igénye ösztönözte *Bodint* a szuverenitás elméletének kidolgozására, s ugyanezek a megfontolások tették *Hobbes*-t az abszolutista állam teoretikusává. Elsősorban a szuverenitással kapcsolatban kell emlékezetünkbe vésni, hogy az az extrémítások világa. A belső békéért való különleges uralkodói felelősség alapvetően átrendezte az alattvalók helyzetét, akik eddig sokrétű és laza kapcsolatrendszerben álltak egymással: egyházak tagjai voltak, hűbéri függésben álltak, politikai testületekben viseltek tagságot, rendek és céhek tagjai voltak. Az abszolutista

Marie Jean Antoine Nicolas
de Condorcet

államban mindezek a közösségi és személyi kapcsolatok eljelentéktelenedtek, s már ekkor kialakult az alattvaló azon állapota, amelyben mindenütt jelen van, de sehol sincs otthon. Az élethelyzetek morális vagy lelkiismereti szempontból meghatározó evidenciái elhalványultak. Az alattvaló lelkiismeretére senki sem számít, merthogy a bűn és a felelősség közötti eredeti, közösségi vonatkozású kapcsolat sem érdekel senkit. *Auctoritas, non veritas facit legem.*¹² A hierarchikus értékek tradícióinak pedagógiai hatását mindig korlátozta az érintettek kis köre. Az egyenlőtlenség rituális rendje csak addig hatásos, amíg hozzájárul az *adott* társadalomban elismert jóhoz. Az abszolutista állam politikai gyakorlata „termelte ki” azt az embert, aki a tudásban érezhette magát nagynak, szabadnak és közösségi lénynek, mivel a politikai szabadság eszméje megfelelő egyéni és kollektív tapasztalatok hiányában fel sem merült. A tudás és a gondolkodás az egyenlőtlenség tényét és annak következményeit minden más elmélkedésnél jobban zárójelbe tette. Az egyenlőség látszata az abszolutista politikai elmélet szerint mindig megkönnyíti a hatalom gyakorlását.

Az abszolutista állam és a felvilágosodás bizonyos gondolkodási struktúrái tehát lényegében azonosak. Ennek az a történelmi következménye, hogy az abszolutista állam bukásával a felvilágosodás eszmerendszere egy másik abszolutista berendezkedésbe: a forradalomba torkollt. Csakhogy az előbbi egy ideig táplálta, az utóbbi pedig megölte a felvilágosodás reményeit. A felvilágosodás lényegét tehát az abszolutizmus és a forradalom összefüggésében érthetjük meg. A felvilágosodás első kísérlete nem az abszolút hatalom megdöntésére, hanem megnyerésére irányult: az abszolút államot a gondviselés művének tartották. Az ember és a társadalom átalakításának nagy tervét az államnak kell megvalósítania. De amikor az állam nem mutatkozott elég határozottnak és erősnek a reformok kivitelezésében, az ideológusok új rendszerező erő után néztek, amelynek a csalódást keltett abszolutista állam romjain kell felépülnie. A szigorú szabály – erőtlenség alkalmazás ellentmondása elviselhetetlenné vált. Ha ez az állam nem volt képes a közjó és a közhaszon elveit általánossá tenni, akkor ugyanezen elvek nevében pusztulnia kellett, mert az államhatalom erejének kiterjesztése – a forradalom után is – elkerülhetetlen. Az abszolutizmus nem maradhatott társadalmi intézmény, ha politikai jellege megszűnt. A központosítás eszménye azonban továbbra is élt, s ezt, ha nem a régi, akkor az új módszerekkel meg kellett valósítani. Az állam beavatkozása nélkül semmilyen fontos ügyet nem lehet sikerre vinni. E szellemi és politikai összefüggések alapján állapítja meg *Tocqueville*,¹³ hogy a felvilágosodás radiká-

lisan reformpárti volt, de teljességgel közömbös a szabadság eszméje iránt. A szabadság nem a felettesek, hanem a függőségek elvetése. Mindemellett az elmélkedésből származó intuitív gondolatok a forradalom tapasztalatából értékelték a felvilágosodást, amely ha nem is tartalmazott egy szabadságelméletet, de hordozta egy ilyen csíráját is. Elegendő e vonatkozásban *Rousseau*-nak a szellemi és erkölcsi szabadság viszonyáról szóló fejtegetéseire utalni.¹⁴

Amikor a gondolkodás elemeit tárgyaló, nagynak szánt munkájában *Jean Le Rond d'Alembert* megkísérelte átfogóan meghatározni az emberi szellem állapotát, azt a jellemzést adta, hogy a 15. század a reneszánsz, a 16. század a reformáció, a 17. század a karteziánus világkép, a 18. század pedig a *filozófia évszázada*.¹⁵ A filozófia soha nem fogadta olyan lelkesedéssel és igényelte olyan szisztematikusan a természettudomány, a geometria, a fizika, a csillagászat napról napra növekvő tudását, mint a 18. században. A filozófiai gondolkodás immár nem csak az újban, az addig ismeretlenben kereste tárgyát, hanem az is érdekelte, hogy merre tart a tudás útja, sőt, ezt az utat maga akarta kijelölni. A keresés szenvedélye és öröme új jelenség a gondolkodás történetében. *Tocqueville* jellemzése szerint a felvilágosodás írói – akik egyre szerelmesebbek lettek eszméikbe és rendszereikbe – nem csak nézeteiket terjesztették a nép között, hanem „vérmérsékletüket és kedélyállapotukat”¹⁶ is. Ezt a teremtő gondolkodást nem csak az eredmény izgatja, hanem önmaga működésének és hatásának formája is. A közvélemény formálói a filozófusok váltak.

A szellemi haladás értéke és igénye ráüti bélyegét a 18. századra. Az ember ráhagyatkozhat a szellemi kultúra haladására, mert a haladás – a benne rejlő törvény révén – elő fogja idézni a társadalom új és jobb formáját. Ráadásul ez a filozófia nem a kevesek kiváltsága. A filozófia és a tudományosság társasági jelleget ölt, csak az állja ki a világosság és az érthetőség próbáját, ami az értelmiség szokásos nyelvén kifejezhető. A popularitás egyenesen erkölcsi elvárássá válik. A filozófiai tan elevenebb, ha lakáj nyelvén szólal meg, mintha professzor mondaná – ezt élvezzük mai is *Beaumarchais* színművében és még inkább *Mozart* operájában. *Diderot* egyenesen jelszóként fogalmazta meg: népszerűvé kell tenni a filozófiát. A pamfletok és a szalonok világa teremtette meg azt a *kritikai nyilvánosságot*, amely előtt a tekintélynek és a hatalomnak igazolnia kell magát.¹⁷ Különböző okok miatt a 18. század elejére sem a tekintély, sem a kritika nem volt mentes attól a frusztrációtól, amely a kritikai nyilvánosság működésében a válság, a hanyatlás és – olykor – az elfajulás jeleit produkálja. Ez a motívum azóta meghatározó eleme annak a jelenségnek, amelyet *Burke* „politikai kufarkodás”-nak nevez.¹⁸ Nyilvánvaló,

Montesquieu (Charles-Louis de Secondat, La Brède és Montesquieu bárója)

hogy ennek ellenére a kritikai nyilvánosságot éppúgy nem lehet haszontalan dolognak tekinteni, mint ahogy a demokrácia általánosabb fogalmát sem.

A haladás eszménye első pillantásra *menyiségi* elemnek tűnik, és sokszor valóban a tudás ismertről az ismeretlenre való kiterjesztésére (*progressus in indefinitum*) vonatkozott. Mind határozottabbá vált azonban az a törekvés, hogy a részletek és az esetlegességek felé haladó tudást visszavezessék tulajdonképpen alapjához, vagyis hogy a sokféleségben megpillantható legyen az egység bizonyossága és biztonsága. A haladás *minőségi* vonatkozása annak felismerése, hogy a szétszórt és esetlegesen

megtapasztalt jelenségek mélyén az azonosság és az egység lényegi ereje működik. Ez a lényegi erő az ész, amely – ahogy már *Descartes* megfogalmazta – a megismerés egységének hordozója.¹⁹ Az ész mindannak foglalatja és kifejezése, amire az ember vágyakozhat és törekedhet, amit akarhat, ami számára és megismerésének megadatik. Az ész az ember fizikai, pszichikai, morális és politikai lehetőségeinek ismeretelméletileg kifejezhető tartománya. A 18. század filozófiai gondolkodásában meggyőződéssé vált, hogy az ész kategóriája univerzális és változatlan. Mindig ugyanaz az összes nemzet, kultúra és korszak, valamennyi gondolkodó ember esetében. Jóllehet az elvek, értékek, maximák és meggyőződések változnak, az értelem azonossága és állhatatossága miatt az ész a bennük rejlő maradandó kifejezésére szolgál. Az ész fogalma ezért eredetileg egyszerű és egyértelmű fogalom.

A 17. század abban látta a filozófia fő feladatát, hogy rendszert építsen. Ennek megfelelően csak az volt filozófiai tudásnak tekinthető, ami a magasabb rendű bizonyosságból levezetett tudásra alkalmazhatónak bizonyult. A következtetések láncolatának zártnak kellett lennie, a láncolat egyetlen eleme sem hiányozhatott az egészből, s egyetlen elem sem volt önmagával vagy önmagából magyarázható. A szisztematikus *dedukció* filozófiateremtő módszerének alkalmazása megkövetelte, hogy bármely állítást le lehessen vezetni egy megelőző tételből, és meg lehessen határozni egy kijelentés logikai távolságát az alapvető tételtektől. A 18. századi filozófia a dedukció e módjával és formájával alapvetően szakított. Már nem az volt a cél, hogy *Descartes* filozófiájának rendszerezettségével versenyre keljenek vagy azt továbbfejlesszék, hanem az, hogy a gondolatok összefüggéseinek szabadabb, esetibb és élőbb keretet adjanak, mert egyfelől a dolgok és a lét, másfelől az ész között nem tátonghat szakadék. Minden meghatározottság csak a két szféra közötti *átmenetben* ragadható meg. A felvilágosodás gondolkodói ennek a filozófiai eszménynek a megvalósításához nem a bölcsélet közeli múltbeli, illetve kortársi teljesítményeiben

Jean Le Rond d'Alembert

kerestek fogódzót, hanem inkább saját koruk egy másik természettudományi módszerében.

Az új vonatkozási pont *Newton* kánonja lett a filozófiai gondolkodás szabályairól (*regulae philosophandi*), amely nem a dedukciót, hanem az *analízist* tekintette a filozófia alapvető módszerének, s ezzel döntő fordulatot tett az empirizmus irányába. *Newton* nem az elveket és az általános fogalmakat tekintette a megismerő gondolkodás kiinduló pontjának, amelyekből aztán megfelelő következtetések útján el lehet jutni a tényekhez. Szerinte a megismerésben a jelenségek adóttak, s ezekhez kell utóbb az elveket megkeresni.²⁰ A tények és az eszmék érvényességének az

a kettőssége, amelyet *Hume* a módszertani dualizmus rangjára emelt, *Newton*nál még lényegében hiányzott, sőt éppen egyfajta módszertani sorrendet, rangbeli különbséget jelentett. A rendről, a törvényszerűségről, az értelemről nem a jelenségeket megelőzően, nem *a priori* lehet beszélni, hanem a jelenségek e tulajdonságai a *megismerésben* fokozatosan és egyre tökéletesebb módon tárulnak fel. A megismerés egymásra épülő elemeinek tapasztalata alapozza meg azt a következtetést, hogy az analitikus folyamat elvezet egy végső, legáltalánosabb törvényhez, amelyben az emberi elme minden erőfeszítése egyesült és formát kap. Ez a végső, univerzális törvény szükségképpen hipotézis, olyan forma, amelynek lennie kell, de anynyiban valóság is, hogy az ész képes tartalmat adni neki. A természet vi-

lágában *Newton* ilyen univerzális törvénynek tekintette az általános tömegvonzás törvényét. Az univerzális törvényben csúcsonyul ki a megismerés folyamata, amelynek különleges jellegét tartalmának elrendezése, azaz intellektuális megformálása adja. Ebből az is következik, hogy a legáltalánosabb törvény vagy elv is magában hordoz bizonyos relativitást, azt a pontot, amelyen megfogalmazták, a gondolkodás meghaladhatja. Az ész nem az örök igazság hordozója, hanem – ahogy *Lessing* állítja – az igazság *megszerzésének* eszköze. Ebben a felvilágosodás nagy gondolkodói kivétel nélkül egyetértettek, de az elvet tiszta filozófiai követelményként a legteljesebben *Kant* fogalmazta meg. A megismerés és az igazság utáni vágy (*libido sciendi*) egyszerre tudomány-módszertani és morális követelmény, melynek alapját az ész megismerésre és következtetésre való képessége adja.²¹

A felvilágosult ész, a hatalom és a jog

Az analitikus módszer követelményeit és következményeit a felvilágosodás gondolkodói a társadalomtudományokra is alkalmazták. Felfogásuk szerint az államot is az ész uralma alá kell vonni, s ennek érdekében az államot

– mint bármely más organizmust – elemeire kell bontani, elemeiben analizálni és logikailag újraépíteni. Az eljárás alkalmazása leginkább *Hobbes* nevéhez köthető, aki az állami szuverenitás és a törvény korlátlanága és feltétlensége alatt egyesítette az alattvalók sokaságát. De másoknál is megjelent az a gondolat, hogy bármiként is fogjuk fel az emberek politikai természetét, érdekeiket alá kell rendelni az államnak, illetve a vele egyenértékűnek tekintett közjó eszméjének. Az állam alkotóelemeire bontását, az egyes részek céljainak vizsgálatát, majd az elemek harmóniába rendezését a legnagyobb hatást gyakorló módon *Montesquieu* végezte el, midőn megfogalmazta és kidolgozta a hatalmi

ágak elválasztásának elméletét. A doktrínát minden bizonnyal jobban befolyásolta a tudományos gondolkodás kompozitív módszere, mint bármely politikai tapasztalat vagy politikai törekvés. Az ember nem elszigetelt individuum, hanem mindig valamilyen valóságos vagy virtuális közösség része.

A hatalommegosztás elmélete olyan gondolati séma, amely az állami berendezkedés rendszertelensége, átláthatatlansága és in-

gatagsága helyett stabil és rendszerezett összefüggéseket alakít ki. A hatalommegosztás elmélete egy megvalósulása annak az általános felfogásnak, hogy a bonyolult szokásokat és hagyományokat az észből és a természetjogból levezetett egyszerű és elemi szabályokkal kell helyettesíteni. Ahogy Cassirer mondja a gondolkodás e módjáról: benne a jelenségek koegzisztenciája *dependenciává*, a halmazforma *rendszerformává* alakul át.²² Ebben a keretben lehetséges, hogy az, aki valódi megismerésre törekszik, az részekből kialakítsa, *kibontakoztassa* a megismerendőt.

A tudományelméleti részleteken túlmenően *Montesquieu* politikai filozófiája a közhatalom lényegéről vallott hagyományos felfogást is megváltoztatta. Jóllehet az *imperium* nélkülözhetetlen a törvényhozáshoz és az igazságszolgáltatáshoz, a rendelkezés és az engedelmesség kategóriái már nem elegendők az igazságos társadalom megvalósulásához. Ugyanígy nem elegendő a hatalom igazolásához a tisztség, a kötelesség és a megtiszteltetés liturgikus átruházása. A hatalommegosztás rendszerében is megmarad a *tekintély* (*auctoritas*) szervező elve, de immár nem a hatalom, a vagyon és a velük való rendelkezés mindennapi észlelése szerint, hanem azon az alapon, hogy a tisztségviselők és a vezetők politikai tapasztalatai nem különböznek alapvetően a polgárokétól. Ha ezt a tapaszt-

alati azonosságot jogi garanciákkal akarjuk megerősíteni vagy kifejezni, akkor az egyént nem az állam részévé kell tenni, hanem az állammal szemben védelmezni kell. A következtetésre a *Rousseau* képzeletében élő politikai közösség által uralt demokrácia abszurditásának felismerése alapján is eljuthatunk, ha feltesszük, hogy a józan ész belátásai és parancsai senkit illetően sem lehetnek könytörtelenek. A felvilágosodástól a szentimentalizmus nem volt idegen.

A felvilágosodás – bár reformtörekvései miatt alapvetően a jövőre nyitott filozófia – számos vonatkozásban a múltból építkezik. A hatalom, az állam és a jog elemzése

során a felvilágosodás erős ókori gyökerekkel rendelkezik. Ahogy *Platón*, úgy a felvilágosodás politikai filozófusai is megpróbálták megóvni a jogot a hatalommal való összeolvastás kísérleteitől. Az ókor és a felvilágosodás politikai és jogfilozófiája között az egyik legfőbb közvetítő: *Grotius*, akit a felvilágosult jogi gondolkodás előfutárának is tarthatunk. Szerinte mindazt, amit az ész jogként elismer, semmilyen hatalom nem változ-

Hugo Grotius (Huig de Groot) és *De iure belli et pacis* (A háború és a béke jogáról) című művének címlapja

tathatja meg, nem érvénytelenítheti. A törvény nem egyszerűen az, amit megparancsoltak, hanem az, ami a rendelkezésre alapot ad (*ordo ordinans*). A rendelkezési alap, azaz az érvényesség sem az abszolútummal, sem a tapasztalattal nem hozható összefüggésbe. A jog és megismerése önálló idea, amely semmilyen létezőre nem alapozható, előbbre való minden emberi és isteni hatalomnál, és tőlük függetlenül is érvényes. A jog – akárcsak a matematika – a lehetőségek világa, amely a definíciókon és a logikai bizonyítékokon alapul, s amely akkor is érvényes, ha szabályait mindenki megsértené, vagy senki sem alkalmazná, illetve ha az abszolút felsőség nem törődne az emberek dolgaival.²³ A jog és az igazságosság a tapasztalatból nem olvasható ki.

Grotius legnagyobb módszertani teljesítménye, hogy a jogot mind a metafizikától, mind a tapasztalattól, az állami praktikától függetlenné tette. Ezzel megnyitotta az utat a jog racionális elemzése előtt. Az általa megkonstruált természetjog kategóriája nem azonosítható semmilyen politikai primátust élvező pozitív törvénnyel – az előbbi az ész, az utóbbi a gyakorlat világába tartozik –, de rendelkezik olyan tulajdonságokkal, amelyeket korunkban a normák hierarchikus elrendeződésének képzetéhez rendelünk. Ilyen mindenekelőtt az, hogy a pozitív törvényeknek rendelkezniük kell egy végső érvényességi alappal. Ész-

szerű gondolkodással a megparancsolt eseti szabálynak visszavezethetőnek kell lennie erre az érvényességi alapra. Ebből az is következik, hogy a pozitív jog – melyet Grotius *ius civile* névvel illet – számára a természetjog változtathatatlan adottság, jogalkotás útján annak elveit nem lehet megváltoztatni vagy érvényteleníteni. Ez a természetjog mint alaptörvény elsődleges módszertani jelentősége. Ugyanerre a szerepre gondol Montesquieu, amikor a törvényeket alárendeli a „törvények szellemének”;²⁴ a törvények sokaságát ugyanis néhány ésszerű alapelvekre lehet és kell visszavezetni. A törvényhozó akkor jár el helyesen, ha a törvényt a természetjogi alaptörvényből levont következtetések rendszere szerint alkotja meg. A természetjog nem csak érvényesíti a pozitív törvényt, hanem irányt szab és tartalmat ad a civil jog alkotása számára. Ez a természetjog mint alaptörvény másik módszertani funkciója. A pozitív törvény voltaképpen megerősíti azt a következtetési láncolatot, amelyet a helyesen gondolkodó ész egyes esetekre a természetjogból *dedukcióval* közvetlenül levezetne. Az a törvényhozótól függ, hogy ennek a dedukciós láncolatnak mely és hány elemét rögzíti pozitív törvény formájában. A *ius civile* tehát tartalmazhat nagyvonalú vagy kazuisztikus szabályokat is. A lényeg, hogy a jogalkotásnak meg kell maradnia a természetjog normái kibontásának – mai kifejezéssel elve: kiolvasztásának – keretei között. A természetjog és a belőle leszármaztatott pozitív civil jog között logikai kapcsolatnak kell léteznie, amelynek meglétét vagy hiányát a racionális ész mindig képes igazolni. A természetjog tehát nem csak érvényességi alapja, hanem tartalmi kerete és korlátja is a civil jognak. Ha az alkotott jog túllép ezen az objektív struktúrán, elveszti érvényességét, nem jog többé, hanem pusztá önkény.

A jogi norma érvényességének Grotius-féle zárt rendszere tartalmazza mindazokat az alapvető elveket, amelyekre később az alkotmány mint alaptörvény elmélete és az alkotmányozás gyakorlata felépült. Ezekre az alapokra támaszkodva dolgozta ki előbb *Vattel*, majd *Sieyès* a természetjogi elvek és a pozitív törvények közötti alapvető közvetítés funkcióját ellátó alkotmány fogalmát. 1789-ben a francia alkotmányozó nemzetgyűlés az alkotmány eszméjében készen kapta azt a formát, amelyben megfogalmazhatta és rendszerezhetette azokat a természetjogból levezethető politikai elveket, amelyeket szerinte a monarchia és a monarchia törvényei és szokásai rosszul vagy nem fejeztek ki. A nemzetgyűlés – a titkos kabinetpolitika hagyományával látványosan szakítva – a nyilvánosság előtt vitatkozva, szellemdús retorikai összecsapásokban formálta meg az alkotmány szövegét. Az 1791. évi alkotmány formáját és tartalmát a képviselők – ahogy *Redslob* a nemzetgyűlés államelméleteit tárgyaló és sajnos ma már nehezen hozzáférhető könyvében kimutatja²⁵ – a megelőző felvilágosult évtizedek tudományos elveiből és filozófiai maximáiból vezették le. Cassirer pedig a felvilágosodás Grotiusra visszanyúló természetjogi elveinek hatását látja a francia és az amerikai emberi jogi deklarációkban.²⁶ Az elmélet és a gyakorlat közötti összefüggés ilyen megvalósulása a felvilágosult gondolkodás legfontosabb tulajdonságai közé tartozik.

Első pillantásra talán meghökkentőnek tűnhet a *módszertani* rokonság felemlítése a felvilágosodás racionális természetjoga és a 20. század nagy hatású alkotmányelmélete: a *Hans Kelsen* által kidolgozott *tiszta jogtan*²⁷ között. Mindkét elmélet módszertana a jog *sui generis* elemeinek és tulajdonságának megragadására irányul, mindkét elmélet feltételez valamilyen, a jog sajátosságaihoz igazodóan megkonstruált alapnormát, mindkét elmélet különböző érvényű és egymással hierarchikus viszonyban álló normákra tagolja a jogrendszert, végül: mindkettő a dedukció elvén nyugszik. Sokak számára ezek a közös vonások minden bizonnyal nem elégségesek valamilyen összefüggés vagy rokonság kimutatásához, mondván, hogy a felvilágosodás jogelmélete és a tiszta jogtan *tartalmilag* merőben különböző jogfelfogás. Az előbbi természetjog, az utóbbi normativista jogpozitívizmus. A tartalomra utaló ellentetés helytálló, mindemellett mindkét gondolati kísérlet a normák esetleges halmazának *racionális* rendszerezésére és rendezésére törekszik. Egyik teória sem elégszik meg azzal – a természetjog esetében ez közhely, a normatívizmus esetében logikai szükségszerűség –, hogy kimutassa a törvény parancs jellegét, hanem azon is fáradoznak, hogy a parancsot érvényességi alapjára vezessék vissza. Módszertanilag mindkét elméletnek a normák közötti hibátlan és hiánytalan logikai – azaz zárt – összefüggés vizsgálata a lényege. Ebből kell felismerni, ha a helyes gondolkodás logikája szerint lehetséges, hogy a jogrendszerben megvalósul-e az érvényesség harmóniája, mert a gyakorlati jogi következtetések csak ezen alapulhatnak. E harmónia nélkül nincs alkotmány és nincs jog.

A felvilágosodás gondolkodásmódját kifejező racionális jogfelfogás súlya és jelentősége a francia forradalom után többször változott. A felvilágosodás filozófiájának helyére lépő klasszikus német filozófia az állam legmagasabb rendűségét hangsúlyozta, így elveiben alapvetően szemben állt az alkotmány korábbi eszméjével. Nem véletlen, hogy a 19. század nagy részében az alkotmány különösebb elméleti vizsgálódás tárgya nem volt. Az alkotmányjog mint önálló diszciplína 1835-ben jelent meg az egyetemi oktatásban, de véglegessé csak 1879-ben vált. Első művelői, *Guizot* és *Rossi* ugyanúgy történeti leírások, összehasonlítások és általános spekulációk foglalatának tekintették az alkotmányjogot, mintha időközben írott alkotmányok nem is születtek volna. Az államtanok leíró módszerének hagyományával *Laband* szakított, s 1876–1882 között megjelent terjedelmes államjogi művével²⁸ megteremtette az alkotmányjog művelésének *jogpozitívista* irányzatát, amely aztán az 1930-as évek elejére Kelsen már említett normatívizmusában érte el a csúcst. A jogpozitívizmus eredetileg nem a természetjog ellen fogalmazta meg a maga felfogását, hanem azon nézetek ellen, amelyek alkalmatlanok voltak az alkotmányjog mint jogág önállóságának, jelentőségének és funkciójának kifejezésére. Akkor, amikor az alkotmány pozitív jogi előírásokból áll, a szabályok egyszerű leírása, történeti analógiák közé illesztése és általános államtani spekulációk szintjére süllyesztése már nem felelhet meg a jogi gondolkodás követelményeinek. Az alkotmányjog pozitívista felfogása az elmélet racionális erejével nem a természet-

jog mint másik elmélet alkalmazhatóságát zárta ki, hanem azt a módszert, amely – mint a leírás és a historizmus – a létezőnek egyben jogi jelentőséget is tulajdonított. Kiválóan látszik ez az önállósítási szándék a konzervatív jogpozitívista Nagy Ernő műveiben²⁹ is. A természetjogot és a pozitívizmust a mindketőben létező racionalitás közelebb hozhatja egymáshoz, mint az elméleti alapjaikból következne. Ez teszi érthetővé és megérthetővé, hogy a felvilágosodástól amúgy érzelmi-egleg távol álló Csemegi Károly – egy 1892-ben tartott előadásában – a magyar büntetőjog általa is előmozdított fejlődésében Diderot eszméinek megvalósulását látta.³⁰ Arra, hogy a természetjog milyen hatású forrás, talán a legjobb példa a pozitívizmusból kinőtt változó tartalmú természetjog elmélete, amelyet Gustav Radbruch dolgozott ki tudományos érvennyel,³¹ s amelynek dilemmáit – törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog – a szépirodalom is örzi Leonhard Frank *Jézus tanítványai* című regényében.

A felvilágosodás gondolkodói által alkalmazott logikai eljárás – a kauzális definíciók és a hozzájuk illeszkedő analitikus módszer – határozza meg a társadalmi szerződés elméletének tartalmát és funkcióját is. Már Grotius úgy vélte, hogy akár a természetben, akár a történelemben vizsgáljuk az embert, azt mindig egy közösség tagjaként találjuk meg. A filozófia rendszeréből is kihullana, ha elszigetelt, absztrakt egyénként fognánk fel, nem pedig közösségi lényként. Vannak gondolkodók – mindenképp előttr Hobbes –, akik a közösség értelmét meghatározott célok elérésében látják, a többség számára azonban a közösség léte az ember természetéből következő ösztönös szükségesség. Az ember eredendő szociabilitásának kifejeződését sem önkény, sem pusztán konvenció nem pótolhatja. A társadalmi szerződés ennek a közösségiségnek a logikai alapja.

A társadalmi szerződés elméletének – az alkotmány és az alkotmányosság szempontjából is – igen fontos következményei vannak az állam szerepének értelmezésére. A felvilágosodás szerződéselméleteiben az állam egyfajta ideális lény, nem pedig hatalmi és kényszerítő eszközök egyszerű összessége. A társadalmi szerződés iránti feltétlen hűség az államot is köti, és attól eltérő köteleességeket nem írhat elő, és nem

kényszeríthet ki. Az állam csak annyiban teremthet jogot – összegezi a nézeteket Cassirer³² –, amennyiben maga is jogot hordoz és valósít meg önmagában. Nagy politikai

filozófiai erő rejlik abban a felfogásban, hogy az állam is csak egyike az emberek alkotta társulásoknak, s ugyanúgy kötött ennek a társulásnak az elemeihez, mint ahogy az embereket kötik egymásnak tett ígéreteik. A társadalom védelmének olyan-
nak kell lennie, amely megfelel az emberi intellektus lényegének. Az államfelfogásnak ezt a morális és alkotmányjogi jelentőségét az sem homályosíthatja el, hogy a közhelyszere-
rően legismertebb szerződéselmélet: Rousseau társadalmi szerződése csak egyetlen társulási formát ismer el, s ily módon – meglehetősen doktriner radikalizmussal – a társadalmat és az államot egyetlen tökéletes egységként szemléli. Mindemellett Rousseau járta körül először azt a gondolatot is, hogy semmit sem ér a hatalom mennyiségi korlátozása, ha minőségén, azaz eredetén és jog-
alapján nem változtatunk. Az erő nem szül jogot, csakis a törvényes hatalomnak tartozunk engedelmeskedni.³³ Más kérdés, hogy az az általános akarat, amelyből Rousseau az egyedül törvényes hatalom eredetét és jogalapját levezette, pusztán logikai konstrukció, amelynek a valóságos akaráthoz nincs köze, éppen ezért normatív jelentőséggel lehetetlen felruházni.

A hatalom minőségét a felvilágosodás politikai filozófusai alapvetően a szabadság, illetve az azt megtestesítő emberi jogok megvalósulásán mérték. Sok gondolkodó számára kérdés volt, hogy a szabadság állapothoz hány emberi jog élvezete szükséges. Locke például csak a tulajdonhoz (*bona civilia*) való jogot³⁴ tekintette emberi jogoknak, mert ez az a szabadság, amelyből minden testőleges más jog – élet, testi épség, egészség, birtok, pénz – is levezethető. Sieyès – a Nemzetgyűléshez benyújtott tervezeteiben – már finomabb, de rendszerezett tagolást alkalmazott. A polgárt a jogok két csoportja illeti meg, és pedig a természetes magánjogok és a természetes politikai jogok.³⁵ Az 1793. évi

alkotmány előkészítése során Robespierre az emberi jogok bővebb katalógusát – szám szerint tíz jogot – terjesztette e törvényhozás elé, azzal, hogy minden más emberi jog élvezetét is biztosítani kell.³⁶ Merő véletlen, hogy az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának 1791-ben ha-

Gustav Radbruch

Hans Kelsen

tályba lépett első kiegészítései ugyancsak tíz emberi jogot emeltek alkotmányos rangra.

Az emberi jogok katalógusának terjedelménél fontosabb kérdés e jogok szerepe a politikai hatalomhoz, végül is az államhoz képest. A társadalmi szerződés különböző felvilágosult filozófiai elméletei segítenek az eligazodásban. Locke azt a felfogást képviselte,³⁷ hogy van olyan jog, amely már a szerződés létrejötte előtt is létezik, így annak érvényességét a társadalmi szerződés sem érinti. Az emberek közötti jogviszonyoknak nem lehet egyetlen alapja, a társadalmi szerződés sem lehet ilyen. Nézete szerint ilyen emberi jog a tulajdonhoz való jog, amely a leghatalmasabb állam számára is *a priori* adottság, tehát nem joghatóságának tárgya. Az, amit emberi jogként ismerünk el, az állam létrejötte előtt is érvényes elvárás. Más szóval: minden emberi jog az állammal szemben megfogalmazott követelmény. Az embernek mindig van olyan élet-szférája, amelynek szabályozását és ellenőrzését nem engedte át senki másnak, amelyet ő ural. Az emberi jog e fajtája szabadság, mert mentességet jelent az állam beavatkozásától. Más kérdés, hogy az, ami politikai vagy állami értelemben szabadság, nem biztos, hogy társadalmi értelemben is szabadság. A szabadságjogok felvilágosodás kori klasszikus elméletei azonban ezzel a problémával egyáltalán nem foglalkoztak, s az csak a 20. század második felének alkotmányelméleteiben bukkant fel.

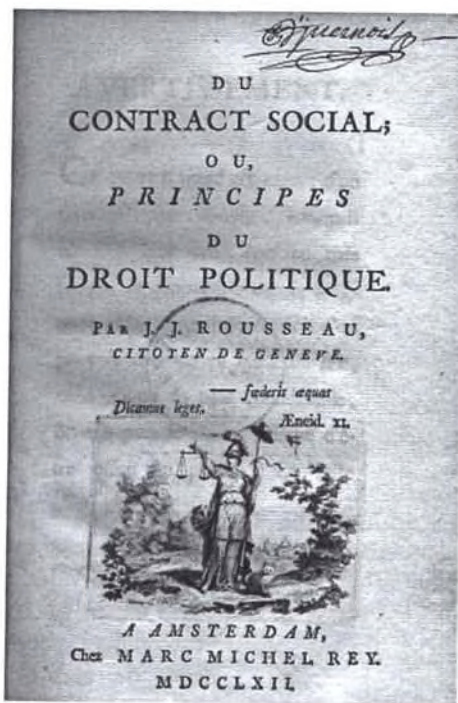
Merőben más tartalmat és szerepet tulajdonított Rousseau a társadalmi szerződésnek. Az ő felfogása szerint a társadalmi szerződésnek csak akkor van értelme és létjogosultsága, ha *ideális* állapotot teremt. Az emberek közötti jogviszonyoknak csak egyetlen, minden lehetőségre kiterjedő alapja lehet: a tévedhetetlen és kétségbenvonhatatlan *általános akarat*. Ha ez így történik, értelmetlen bármiféle jog szembeállítás a társadalmi szerződés teremtette közösséggel. Sőt, minden jog – az elidegeníthetetlen jogok is – csak a közösségen, az államon *belül* létezhetnek.³⁸ Ha velük kapcsolatban bármiféle aprioritást feltételeznénk, ez lenne a tökéletlen közösség létrejöttének legbiztosabb jele. Az állam dolga, hogy polgárait szabadságra kényszerítse, ha saját értelmük szerint nem tudnának szabadok lenni. Az állam nem önálló jelenség,

hanem maga a kényszerítő *társadalom*, amelyben az ember polgár és titkosrendőr egyszerre. Minden emberi jognak és az összes közönséges jognak egy meghatározott célra kell irányulnia. Az emberi jog individuális elemei és vonatkozásai Rousseau társadalmi szerződése szerint nem léteznek. A felvilágosodás eszményével összhangban álló vállalkozás lenne egyszer egy ilyen elmélet pszichológiai motívumai-ban elmerülni.

A társadalmi szerződés elméleteket sokan lekicsinylően a felvilágosodás dilettáns és spekulatív gondolkodása jellemző bizonyítékának tartják. Kétséggkívül, a társadalmi szerződés elméletei között vannak primitív vagy utópikus próbálkozások is. Mindemellett a társadalmi szerződés eszméje megint egyszer nagyon jellemzően fejezi ki a felvilágosodás tudományos gondolkodásának metodológiáját: a megtapasztalható jelenségek – mint a társadalom és az állam – alkotó elemeire bontását, majd azok analitikus és kritikai vizsgálat után egységes egészévé összerakását. Midőn a társadalom egészét a felvilágosodás gondolkodói alapelemeire és fő mozgatóira csupaszították, ember- és társadalomképükbe beépítették azokat az új ismereteket is, amelyekkel a primitív és európai szemmel egzotikus társadalmakról és tagjairól az útleírások szolgáltak. Az akkor felfedezett „civilizálatlan” népek – elsősorban az indiánok – életéről szerzett

– korántsem tudományos mélységű – ismeretek a felvilágosodás évszázadában olyan viszonyítási pontot jelentettek, amelyre visszatekintve elkerülhetőnek tartották a civilizált világ tévelygéseit. E vonatkozásban a felvilágosodás az egyik intő jel arra, hogy a történelmi példák és analógiák gyakori emlegetése nem biztosíték a múlt, a jelen és a jövő közötti kapcsolat döntő elemeinek helyes felismerésére és megfogalmazására. A felvilágosodás társadalmi szerződés elméletei arra is ráirányítják a figyelmet, hogy a szabadság mindig feltételes és korlátozott, mert egy társulás sem lehet mentes azoktól az elvektől, amelyek mentén szerveződött.

A 19. század végére a társadalmi szerződés eszméje fokozatosan háttérbe szorult a politikai gondolkodásban és az államelméletben, leginkább azért, mert az erősödő pozitívizmus hatására egyre többen bélyegezték elavult és üres fikci-

Jean-Jacques Rousseau Társadalmi szerződés című műve amszterdami kiadásának címlapja

Emmanuel Joseph Sieyès

ónak. A 20. század második felétől, elsősorban egyes konzervatív politikaelméletekben ismét felbukkant a társadalmi szerződés gondolata. Alkalmas volt ugyanis annak a közösségi szemléletnek a kifejezésére, amely a konzervatív gondolkodásnak alapvető eleme. A konzervatív szemlélettel újragondolt társadalmi szerződés-elmélet szerint – mint *Roger Scruton* kifejti³⁹ – a társadalmi szerződés fogalmának csak azon emberek között van értelme, akiknek már van közös jövőjük, s ebben a képben felismerték kölcsönös összetartozásukat és egymásra utaltságukat. A tagság megtapasztalása a társadalmi szerződés gondolatának legfőbb alkotórésze. A társadalmi tagság tartalmi és formai kifejezése politikai folyamatokban zajlik. A modern alkotmányos demokráciákat e politikai folyamatok tartják egyben és kormányozzák, nem pedig a hatalom.

Ernst Cassirer

A felvilágosodás az értetlenség és a megértés keresztüzében

Napjaink nagy hatású politikai filozófusa, *John Pocock* egyetértően idézi azt az aforizmat, amely szerint a felvilágosodás a modern pogányság ébredése. A felvilágosodás eszmevilágát nem tartja a gondolkodás és a cselekvés radikális felszabadításának, sőt azt a vágyat pillantja meg benne, hogy a szkepticizmus az autoritás előtti behódolással társuljon.⁴⁰ A felvilágosodás mint konstruktivista racionalizmus 18. század közepe óta élő sztereotípiáját viszont *Hayek*⁴¹ vitte tovább és módszertani kritikaként fogalmazta meg, hogy a matematikai-logikai következtetési szabályok valójában csak *konvencióink* deduktív rendszerét másolják. *Horkheimer* és *Adorno* – amerikai emigrációban, 1944-ben befejezett – *A felvilágosodás dialektikája* című könyvének második mondata így szól: „a teljesen felvilágosult Föld a Balsors fényében ragyog”.⁴² A szubjektum felébredéséért a hatalomnak mint az összes viszony alapelvének elismerésével kell megfizetni. A felvilágosodás úgy viszonyul a dolgokhoz, mint a diktátor az emberekhez: annyira ismeri, amennyire manipulálni tudja azokat. Az a brutalitás, amellyel a közösség az egyént kordában tartja, éppoly kevésbé fejezi ki az emberek valódi minőségét, mint a csereérték a használati tárgyakét. A két filozófus a felvilágosodást tekintette az első *totalitárius* rendszernek – szellemi, kulturális és politikai értelemben

egyaránt. Ijesztő a totalitarizmus pszichológiája is, amelyet *Horkheimer* és *Adorno* a felvilágosodásra vezet vissza: az ember tudja, hogy ő maga végül nem kap semmit, csak az örömet, hogy immár másoknak sincs semmijük.⁴³

Ha a felvilágosodás filozófiájának vannak is mitikus elemei, ezeket *romboló mítoszokká* nem a 18. század gondolkodása, hanem a *politikai gyakorlat* tette. A politikai mítoszok nem a hagyományok szerves fejlődésének termékei, hanem gondosan megkonstruált és pontosan kivitelezett tervezés eredményei. Az ugyancsak amerikai emigrációban élő Cassirer ezen az alapon próbálta megfejteni az állam és az alkotmány eszményének és el-

fajulásának talányát már halála után, 1946-ban, eredetileg angol nyelven megjelent, befejezetlen könyvében. Az idős mester azt mutatta be, hogy a mítoszok ellen fellépő racionális ember eszménye meglehet, hogy maga is mítosz, de része az európai filozófiai és kulturális hagyománynak. A felvilágosodás nem előkészítője a barbárságnak, amely nem lehet meg saját mítoszai nélkül, hanem a szabadság és a humánus európai értékrendjének egyik forrása volt és egyik menedéke marad. Ha van is mítosz a felvilágosodás eszmevilágában, gondolkodása semmiképpen nem mitikus gondolkodás. Ez az a tulajdonság, amely a felvilágosodást mindenfajta totalitarizmus, fatalizmus és fanatizmus ellenfelévé teszi. A szellemi szabadságnak és az intellektuális függetlenségnek van keresnivalója a felvilágosodás örökségében. A politikai mítoszokat semmilyen filozófia nem képes lerombolni és – ahogy Cassirer fogalmaz – a felvilágosodás nagy tévedése volt, hogy erre alkalmasnak tartotta magát. A politikai mítoszok veszélyének és erejének felmérésében, a velük való küzdelemben azonban a felvilágosodás filozófiája mindig fontos segítséget nyújt. A felvilágosodás örökségét és üzenetét így foglalja össze azoknak, akiknek sokat jelent a jó állam, a szelíd hatalom: „Amikor a politikai mítoszokat először hallottuk, olyan abszurdnak és arcátlannak, olyan irreálisnak és nevetségesnek találtuk őket, hogy szinte semmi készletünk nem volt, hogy komolyan vegyük őket. Mostanra valamennyiünk számára világossá vált, hogy nagy hibát követtünk el. Ugyanezt a tévedést még egyszer nem szabad megismételniünk”.⁴⁴ A felvilágosodás filozófiája bizonyosan nem segítség minden tévedés elkerülésében, de elég megbízhatóan tudjuk, hogy melyek azok, amelyekben igen.

Jegyzetek

- ¹ Lásd: Kant, Immanuel: *Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?* In: Kant, Immanuel: *A vallás a pusztán ész határain belül és más írások* (Budapest, Gondolat Kiadó, 1974, 80. p.)
- ² Vö.: *Staatslexikon*. Hrsg.: Görres-Gesellschaft. Bd. I. (7. Auflage, Freiburg–Basel–Wien, Verlag Herder, 1985, 396. hasáb)
- ³ Vö.: Cassirer, Ernst: *A felvilágosodás filozófiája* (Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2007, 11. p.)
- ⁴ Vö.: Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *A szellem fenomenológiája* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, 295. skk. p.)
- ⁵ Lásd: Condorcet, Marie Jean Antoine Nicolas de: *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története* (Budapest, Gondolat Kiadó, 1986, 61. és 66. p.)
- ⁶ Lásd: Lask, Emil: *Gesammelte Schriften*. I. Bd. (Tübingen, Verlag J.C.B. Mohr, 1923, 157. p.)
- ⁷ Vö.: Windelband, Wilhelm: *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. Hrsg.: Heinz Heimsoeth (Tübingen, Verlag J.C.B. Mohr, 1935, 368. p.)
- ⁸ Ld.: Heidegger, Martin: *Sein und Zeit* (15. Aufl., Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1979, 175. skk. p.)
- ⁹ Vö.: Rorty, Richard: *Filozófia és társadalmi remény* (Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2007, 65. p.)
- ¹⁰ Vö.: Montesquieu, Charles Louis de: *A törvények szelleméről* (Budapest, Osiris–Attraktor, 2000, 261. p.)
- ¹¹ Vö.: Koselleck, Reinhart: *Kritik und Krise* (Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1973, 14. p.)
- ¹² „Az igazság és nem a tekintély teremti meg a jogot.” (Thomas Hobbes) – A szerk.
- ¹³ Vö.: Tocqueville, Alexis de: *A régi rend és a forradalom* (Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1994, 187–198. p.)
- ¹⁴ Különösen tanulságosak a polgári vallásról szóló eszmefuttatások. Lásd: Rousseau, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződésről*. Negyedik Könyv, VIII. fejezet. In: Rousseau, Jean-Jacques: *Értekezések és filozófiai levelek* (Budapest, Magyar Helikon, 1978, 595. skk. p.)
- ¹⁵ Vö.: Cassirer: i. m., 19. sk. p. (3. lj.)
- ¹⁶ Vö.: Tocqueville: i. m., 172. p. (12. lj.) és 177. p.
- ¹⁷ Vö.: Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* (Budapest, Gondolat, 1971, 137. skk. p.)
- ¹⁸ Lásd: Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról* (Budapest, Atlantisz Kiadó, 1990, 126. p.)
- ¹⁹ Lásd részletesen: Cassirer, Ernst: *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*. Bd. I. (3. Ausg. Neudruck, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994, 442. p.)
- ²⁰ Lásd részletesen: Cassirer: i. m., Bd. II. 401. skk. p. (18. lj.)
- ²¹ Vö.: Kant, Immanuel: *A tiszta ész kritikája* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 234. skk. p.)
- ²² Vö.: Cassirer: i. m., 41. p. (3. lj.)
- ²³ Grotiushoz összefoglalóan lásd: Tuck, Richard: *Philosophy and Government 1572–1651*. (Cambridge, Cambridge University Press, 1993, 155. skk. p.) és Takács Albert: *A jog forrásai és a jogi gondolkodás módszere Hugo Grotius jogelméletében* (Állam- és Jogtudomány, XXIX, 1986, 1., 82. skk. p.)
- ²⁴ Lásd: Montesquieu: i. m., 47. p. (10. lj.)
- ²⁵ Vö.: Redslob, Robert: *Die Staatstheorien der französischen Nationalversammlung von 1789* (Leipzig, Verlag von Veit & Comp, 1912, 1., 17., 112., 353. p.)
- ²⁶ Vö.: Cassirer: i. m., 317. p. (3. lj.)
- ²⁷ A tiszta jogtan elveinek rövid, szinte már programszerű kifejtését a könyv első kiadása tartalmazza. Lásd: Kelsen, Hans: *Reine Rechtslehre* (Leipzig und Wien, Franz Deuticke Verlag, 1934). A mű teljesen átdolgozott és lényegesen bővített második kiadása 1960-ban jelent meg, és általában ezt szokták idézni.
- ²⁸ Lásd: Laband, Paul: *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*. 3 Bde. (Tübingen, J.C.B. Mohr Verlag, 1876–1882)
- ²⁹ Lásd: Nagy Ernő: *Magyarország közjoga (államjog)* (2. kiadás, Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása, 1891)
- ³⁰ Vö.: Csemegi Károly: *A jövő büntetőjoga*. In: *Csemegi Károly Művei*. I. kötet (Budapest, Franklin Társulat kiadása, 1904, 417. p.)
- ³¹ Lásd: Radbruch, Gustav: *Rechtsphilosophie* (8. Aufl. Stuttgart, K.F. Koehler Verlag, 1973, 327. skk. p.)
- ³² Vö.: Cassirer: i. m., 329. p. (3. lj.)
- ³³ Vö.: Rousseau: i. m., Első könyv, III. fejezet, 471. p. (13. lj.)
- ³⁴ Vö.: Locke, John: *Értekezés a polgári kormányzatról* (Budapest, Gondolat Kiadó, 1986, 126. p.)
- ³⁵ Vö.: Kovács István: *Az emberi jogok az alkotmányokban*. In: *Az emberi jogok dokumentumokban*. Szerk.: Kovács István és Szabó Imre (Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976, 61. p.)
- ³⁶ Lásd: Kovács: i. m., 66. p. (34. lj.)
- ³⁷ Vö.: Locke: i. m., 55. sk. p. (33. lj.)
- ³⁸ Vö.: Rousseau: i. m., Első könyv, VI. fejezet, 478. sk. p. (13. lj.)
- ³⁹ Vö.: Scruton, Roger: *A nemzetek szükségességéről* (Budapest, Helikon Kiadó, 2005, 20. sk. p.)
- ⁴⁰ Vö.: Pocock, John G.A.: *Konzervatív felvilágosodás és demokratikus forradalmak: Amerika és Franciaország esete brit perspektívából*. In: *A koramodern politikai eszmétörténet cambridge-i lát képe*. Szerk.: Horkay Hörcher Ferenc (Pécs, Tanulmány Kiadó, 1997, 223., 228. p.)
- ⁴¹ Vö.: Hayek, Friedrich A.: *Law, Liberty and Legislation* (London–New York, Routledge & Kegan Paul Ltd., 2003, 9. skk. p.)
- ⁴² Lásd: Horkheimer, Max–Adorno, Theodor W.: *A felvilágosodás dialektikája* (Budapest, Gondolat–Atlantisz, 1990, 19. p.)
- ⁴³ Vö.: Horkheimer–Adorno: i. m., 203. p. (41. lj.)
- ⁴⁴ Lásd: Cassirer, Ernst: *Der Mythos des Staates* (Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 1988, 388. p.)

Koi Gyula

Francia és német hatások Concha Győző közigazgatás-tudományi munkásságában (Vázlat)¹

I. Metodológiai előkérdések

Jelen dolgozat célja az, hogy a Concha Győző akadémikus² által alkotott közigazgatás-tudományi életműben – vázlatos formában – keresse a két nagy kontinentális közigazgatás-tudomány: a francia és a német diszciplína hatásait, nyomait. (A topika egysége maga megkívánja tehát, hogy az angol-amerikai közigazgatási hatásokat ezúttal ne vizsgáljuk, bár Concha kifejezetten vonzódott az angol közigazgatáshoz. A Szovjetunió ugyan már létezett Concha Győző életében, azonban a szovjet-orosz közigazgatás öreá már nem hatott, és a nagy közigazgatási rendszerek 'egyéb' címke alá sorolt rendszeralkotó közigazgatásai: a kínai, az indiai és a mohamedán/arab [adott esetben Fiqh/Sharia alapú] közigazgatási rendszerek és közigazgatás-tudományi irányzatok sem jöhetnek szóba.)

Fogalomhasználat: inspiráció, hatás, áthatás (német *Überwirkung*), kreatív adaptáció, befogadás (receptió), oktrojáció. A magyar közigazgatás-tudományra, pontosabban az egyes művelőkre tett külföldi hatásokat vizsgáljuk (tanultság, külhoni *peregrinatio academica*), a tudósként tett külföldi tanulmányutakat, a hazai művelők által olvasott (recenzeált) külföldi szerzőket, a velük való személyes kapcsolatot, levelezést, illetve a külföldi hatások beépülését a művekbe (egyszerű külhoni példa említésétől a külföldi közigazgatási intézmények monografikus feldolgozásáig terjedően). De ilyen lehet a külföldi akadémiai tagság vagy külhoni szaklappal szerkesztőbizottsági tagság. Az érem másik oldalát maga a jogi környezet megváltoztatása jelenti: ilyen Magyarország esetében – tágabb időkerből vett példákkal élve – az osztrák vagy a szovjet-orosz oktrojált jog jelenléte, amely magával hozta az osztrák vagy a szovjet-orosz hatások felerősödését. A fogalomhasználat körében említett fogalmakat erős sorrendben soroltuk fel, amely a leggyengébb kapcsolattól halad a legerősebb felé.

Inspiráció értjük azt a leggyengébb hatást, amikor valamely külföldi szerző vagy külhoni közigazgatás-tudományi iskola csupán érintőleges, *attangentív* és gyenge impressziót gyakorol az azt közvetítő szerzőre.³ Azaz az inspiráció sosem hatás, mindig gyengébb annál.

A *hatás* egy ennél erősebb impulzus, olyasféle gondolatátvitel vagy gondolatátársítás, amelynek alapja esetünk-

ben külhoni közigazgatás-tudós(ok)hoz vagy küllállami közigazgatás-tudományi iskolá(k)hoz, vagy külföldi közigazgatási jog(ok)hoz köthető.

Az *áthatás* valaminő tartós hatást feltételez, olyat, amikor egy külföldi közigazgatás vagy annak csupán egyes elemei tartósan vagy egy adott ország kisebb területén kizárólagosan hat(nak). (A magyar közigazgatásban ilyen, hogy Fiumében, amely a Magyar Királyság csatolt része volt [‘Fiume szabad város’], az anyakönyvezés olasz nyelven folyt, illetve a helyi közigazgatás nyelve az olasz volt.⁴ Vagy a trianoni békediktátum eredményeképpen Lengyelországhoz került 25 szeptességi és Árva vármegyéhez tartozó községekben 1920–1922 között a magyar törvények voltak hatályban, sőt, a magyar magánjogi törvényjavaslat kötetmi jogi szabályait 1934. július 1-jén helyezte hatályon kívül a lengyel törvénykönyv a kötetmekről.)⁵

*Kreatív adaptáció*n azt értem, amikor egy külföldi eredetű jogintézmény akár az átvétel során rögtön, akár időszülség folytán sajátos magyar színezetet kap. Ilyen lehet példának okáért a vármegye esete, amely frank-germán konstrukcióból (Szalay László) lett magyar jogintézmény. Az általunk kreatív adaptációnak nevezett jelenség és az áthatás kapcsolatához Miskolczy István közöl választ Erdélyi László egy észrevételére, amely számunkra nagybecsű adalék. Ebben azt fejtegeti, hogy nem is egyszerű eldönteni, hogy mikor kell például egy adott intézményt külföldről átvettnek tekinteni, (mert erre ritkán van közvetlen bizonyíték), illetve mikor ad egy már csírájában meglévő magyar intézménynek lökést a külföldi viszonyok áthatása, vagy mikor van az, hogy a gondolat külföldi, de a megvalósítás tipikusan magyar.⁶

A *befogadás* (receptió) valamely jogintézmény vagy jogi megoldás, esetünkben közigazgatási jogi jogintézmények, megoldások, de külföldi közigazgatási tudományos tanok átvételét jelenti. Ilyenként említhető a német közigazgatási dogmatika köréből a közigazgatás szabad mérlegelése, szabad belátása, ‘diszkrecionális jogköre’ (német *freie Ermessen*).⁷ A francia közigazgatási jogi dogmatika hasonlatos fogalma a *service public*,⁸ amely némi leegyszerűsítéssel a közösség szolgálatát, mint elvi tételt jelenti/jelentette. A *fonction publique* kifejezéshez hasonlóan jelenthet közszolgálatot, de ma már inkább csak közszolgáltatás értelemben használják. Utóbbi esetben a németben megfelelője a *Daseinsvorsorge*.

Az *oktrojáció* erőszakos és külsődleges, többnyire a jogrendszer egészére ható változás, amely a közigazgatásban is érezteti hatását. Ilyen a szovjet tanácsrendszer ránk erőszakolása, de az alkotmányjogban hasonló példa az osztrák alkotmány Magyarországra oktrojálása a Bach-korszakban, vagy az 1936. évi szovjet sztálini-buharini alkotmány modifikációkkal történt ránk kényszerítése. A világtörténetben ilyen alkotmány volt még a mai német alaptörvény 1949-ből (német *Grundgesetz*); ez, minden sikertörténete ellenére is, oktrojált alkotmány, amelynek első fogalmazványát Sir Brian Robertson katonai kormányzó dolgozta ki. Az (1946-tól hatályos) mai japán alkotmány (japán *Nippon-koku-kenpo*) is ilyen, amelynek tervezetét MacArthur tábornok adta át a japán megbízottaknak.

II. Az életmű és vizsgálendő részei

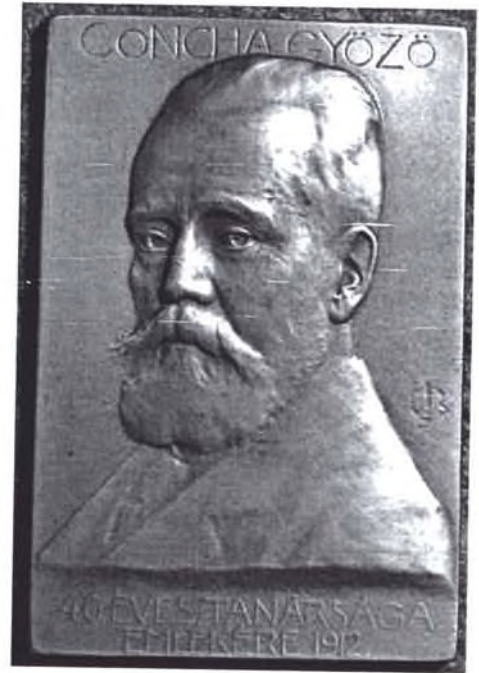
Jelen tanulmánynak nem célja Concha Győző életének részletekbe menő vizsgálata.⁹ Említendő tény, hogy bár a nyelvtudásról a kor közigazgatási szakemberei felől csak impressziókra tudunk hagyatkozni, de Concha minden bizonnyal kiválóan ismerte a francia¹⁰ és a német nyelvet (franciául előadott Párizsban, Bécsben pedig német nyelvű képzésben részesült, e két idegen nyelven egy-egy cikke is megjelent), továbbá tudott angolul és ismerte az olasz nyelvet¹¹ (a *Közigazgatástanban* számos olasz utalás van, részben az olasz közelség miatt, illetve a professzor családi kötelékei okán is), de idegen nyelvű publikációinak száma mindössze kettő.¹² (Ez nem meglepő a kor társadalomtudományában, a jog művelése ugyanis nálunk és gyakorlatilag másutt is nemzeti nyelven zajlott. A közigazgatási jogi írók közül rendszeresen talán csak Wlassics jelentetett meg francia, német, néha angol politikatudományi és vegyes jogi cikkeiből különnyomatokat. A csúcstot ebben is Magyary Zoltán jelenti, gyakorlatilag máig húzódoán, akinek angol, francia és német önálló, illetve a német esetében részleteiben tőle származó és általa főszerkesztett monográfiája jelent meg neves kiadóknál. Ez a harmincas-negyvenes években kivételes dolog volt a magyar társadalomtudományban.) Kevesek által ismert érdekesség: neki tulajdonítják, hogy Eötvös József állambölcseleti munkásságát túlzóan állította nemzetközi mércével mérhetőnek,¹³ valamint az is, hogy neki tulajdonítják – túlzóan – a Szent Koronatan-piedesztálra állítását.¹⁴ Mindenesetre tény, hogy a Ferenc József-i kor és a Horthy-rendszer első két évtizede egyik legnagyobb hatású társadalomtudósát tisztelhetjük benne, akiben az ötvenes években Szabó Imre, később Szamel Lajos leküzdendő (politikai) ellenfelet látott. Concha stílusának alakulásában szerepet játszhatott, hogy hatással volt rá Hegel, akire Lorenz von Stein módszertanát építette. Concha professzor közel 120 publikációt jelentett meg,¹⁵ itt csupán monográfiáit soroljuk fel (kivételet csak a két székfoglaló értekezés esetében teszünk).¹⁶ Szükséges figyelemmel lenni arra, hogy gyakorlatilag maga Magyary Zoltán is Concha Győző utódának tekintette magát. (Zsoldos és Récsi ekkorra el volt feledve, abszolút méltatlanul. Nemcsak azért, mert két akadémikusról van szó, hanem azért is, mert munkásságuk valóban jelentős.)

III. Francia és német hatások a közigazgatási (közigazgatástudományi és közigazgatási jogi) oeuvre-ben

Concha fő közigazgatási műve a *Politika* II. kötetének első fele: a *Közigazgatástan*. Amint már a 16. számú jegyzetben jeleztük, a másodlagos közigazgatástudományi irodalom nem vett tudomást a munka három, helyenként eltérő szövegű kiadásáról. Jelen részben a releváns szöveghelyeket vizsgáljuk meg a címben jelzett szempontból. A helyesírást korunknak megfelelően aktualizáltuk. Ha valaminő végső elméleti kimenetelt akarunk láttatni, akkor mindig az 1905-ös utolsó kiadás szövegére fogunk utalni. Ha egy Concha által idézett külföldi műre hivatkozunk, mindig az általa használt kiadást tüntetjük fel. Megjegyezzük, hogy jelen tanulmány – a terjedelmi kerete szabta határok miatt – nem foglalkozhat valamennyi felmerülő kérdéssel. Előzetesen szükséges megjegyezni, hogy az 1872–1943 között élt Hegedüs Lóránt közgaz-

Concha Győző

Zsákodi Csizsér János plakettje
Concha Győzőről

dász akadémikus, az egyik Concha-nekrológ szerzője az alábbiakban jellemzi a *Politika* című mű, illetve Concha tudományos irányultságát. E szerint a meggyökeresedett felfogás Conchát Hegel és Stein követőjeként jellemzi. Azonban Hegedüs szerint nagyban hatott rá a francia irány. (Ez alátámasztható a Charles de Montalembert-ről írt kötetével, illetve több francia tárgyú írásával.) Hegedüs úgy látja, hogy egy belső szerkezetében francia gondolatépítés vett magára németes megjelenési formát, ebből adódik szerinte a mű nehéz érthetősége.¹⁷ Alapvetően első látásra ezzel a gondolattal, amelyet frappánsan úgy fogalmazhatnók meg, hogy francia elmélet német-osztrák ruhában, egyetértek. Hegedüs utal a latin gondolatstílusra

(a franciával szembeállítva), amely Concha spanyol-olasz őseire is utalván, e mediterrán világot jeleníti meg. Azonban a Hegedüs Lóránt-i magyarázat nem kalkulál Concha erős fogékonyságával az angol (olykor USA-beli) intézmények, társadalmi jelenségek iránt.

A reálrendszer (német *Realsystem*) és a provinciálrendszer (német *Provinzialsystem*) szempontjából a következő, tárgyunkhoz tartozó tudomány-elméleti érdekesség ismerhető meg, csakis az első kiadás szövegéből:

„A két felosztási alap, a feladat- és történelmi fejlemény szerinti tagosulás (mai szóval tagozódás, felosztás – K. Gy.), vagyis a real- és provinciálrendszer szembe szokott állíttatni a közigazgatási tanokban egymással, és célszerűségi szempontból vizsgálják az egyik előnye a másiké felett.” (E főszöveghez kapcsolódó, csillaggal ellátott lábjegyzet szövege: „E *controversia* a német tudomány szülötte, a reálrendszerből kiinduló francia elmélet nem ismeri, hozzánk kellő alap nélkül implantáltatott volt; az olaszok helyesen a területi tagosulásnál tárgyalják a *provincialismus* kérdését”.¹⁸) Ezzel a félmondattal, amelyet a két későbbi kiadásban

nem találunk, egy fontos elméletörténeti kérdést világít meg. A tét nem kicsi, maga a közigazgatás rendszere. A reálrendszer (*res*, azaz dolog a szó eredete) tehát azt jelenti, hogy az egyes feladatokhoz külön szerveket és anyagi eszközöket rendelnek, továbbá funkciók és segédszervek is szükségesek a működéshez. A reálrendszer tehát a szakfeladatokat, a szakszerűséget testesíti meg. A reálrendszer tipikus közigazgatási példájaként a honvédelmi igazgatást hozza fel, mert a honvédelmi feladat megvalósítására minden eszközzel rendelkezik: katonai nevelőintézet, a katonai szolgálat során megrokkantak befogadására szolgáló és a katonák árvaít összegyűjtő ház, illetve mindenfajta személyi és tárgyi feltétel rendelkezésére áll (legfeljebb az újoncozás és a nyilvántartás során szorulhat rá a honvédelmi igazgatás más igazgatási ágak segítségére¹⁹).²⁰ A reálrendszer gyakorlatilag a feladatok mentén szervezett közigazgatást jelenti.²¹ A provinciálrendszer eredete a latin *provincia* szóból származik. Míg a reálrendszer gondolatát a szerző szerint csupán új állam létrejöttkor vagy egy régi állam közigazgatásának gyökeres átalakítása során lehet következetesen alkalmazni, addig a provinciálrendszer tekinthető az adott korban gyakoribbnak. A provinciálrendszer olyasféle államrendezkedés, amelyben az állam területének egyes részein a közigazgatás szervezetrendszere különböző, és egyazon feladatra a különféle területeken más-más szabályok vonatkoznak. Tehát egyes országrészekben a közigazgatás önkormányzati, másutt hivatalnoki-bürokratikus (mai szóval: központi közigazgatási) szervekre van bízva. Lehetséges, hogy a szegényügyeket az egyik országrészben

a közigazgatás intézi, egy másik országrészben pedig a magánjótékonyosságra van bízva. Az is lehet, hogy egy adott országban a közigazgatás szervezete egyforma, de a szabályok azonban mások (erre Erdély és a Határőrvidék példáját hozza).²² Concha több külföldi közigazgatási rendszer közigazgatási íróinak nézeteit veszi górcső alá, itt csupán a német és a francia példákat hozzuk elő. A német szerzők²³ közül elsőként Malchusszal²⁴ foglalkozik, akinek művét, a kor szokásainak megfelelően, rövidített címeirással idézi. A német közigazgatási irodalom Malchus művének megjelenése óta arra helyezte a hangsúlyt, hogy egyformák-e a közigazgatási hatóságok, és egyformák-e a rájuk vonatkozó szabályok az államban. Robert von Mohl műve²⁵ a két rendszert mint történetit (provinciálrendszer) és logikait (reálrendszer) állítja szembe. Azonban Concha szerint a logikai rendszert, azaz gyakorlatilag az egységes állami közigazgatás és a szakigazgatások kialakítása felé mutató reálrendszert Mohl nem vizsgálja kellő mélységben. Concha bírálja Lorenz von Stein²⁶ *Közigazgatástan* című művét, mert szerinte hibás az a nézet, amely szerint a provinciál-

Lorenz von Stein

rendszer ellentétben áll a miniszteri felelősséggel, míg a reálrendszer a miniszteri felelősség belső alapját nyújtaná. A steini szöveg mélyebb kontextusismerete nélkül a vita nem eldönthető.²⁷ Concha helyesen mutat rá arra a tényre, hogy az alkotmányos kormányzás életbelépése sem Ausztriában, sem Poroszországban nem szüntette meg a provinciálrendszert. Poroszországban az adminisztráció 1872-es rendezése után is fennmaradt a régi és a többi tartományok között a különbözőség közigazgatási tekintetben. A reálrendszerrel kapcsolatos rosszallás gyökereit Concha Franciaország²⁸ példájával világítja meg. A 19. század elején a legtöbb európai államban hosszas történelmi fejlődés szülte közigazgatási rendszerek álltak fenn, amelyeket rendi és területi kiváltságok tarkítottak. A francia alkotmányozó gyűlés nemcsak a rendi különbségeket, hanem – Concha által kárhóztatottan – a nemzetiségek különbségeit is eltörölte, és ezzel együtt Bretagne, Gascogne és Picardie lakóinak kiváltságait is.²⁹ Franciaország területe ezzel *département*-okra osztatott, amelyek egyenlő jogokkal és egyenlő kötelezettségekkel rendelkeztek.³⁰ Az új közigazgatás tehát a feladatok, a hatóságok és a hatóságok területi elosztása tekintetében a népesség szükségleteit vette figyelembe, azonban az egyenlőség elvének merev alkalmazása mellett. Különös figyelmet fordítottak tehát a hivatalnokok területileg egyenlő sűrűségű eloszlására.³¹

A szerző érdekes példával támasztja alá a korszakban a rendészeti és a honvédelmi igazgatás különbözőségét (ez a második és a harmadik kiadásban már nem szerepel): „...egy népesödület szétrobbantása, melynél a határozat, hogy annak szét kell oszlani, a felhívás a szétoszlásra, a

felhívás sikertelensége esetén a rendőri közegek alkalmazása, ezek elégtelensége esetén a katonai karhatalom igénybevétele. Az olasz közigazgatás ezen ágazatok megkülönböztetésére alapítja a közigazgatási szervezet elméleti felosztását, hasonlóképpen Franciaországban is a közigazgatási működés ezen ágazatai vétettek a közigazgatási szervezés alapjául (*avis, délibération, action*).³²

Szerző a hatásköri összeütközések kérdésében szintén Steinnel száll vitába. (Ez a szemelvény csak az első kiadásban található meg.) „Maga Stein Lőrinc [Lorenz von Stein – K. Gy.] is beleesett ezen tévedésbe, s a szervező hatalom teendőjét látja abban fennforogni, midőn eldöntetik az összeütközés a bíróság és a közigazgatás között.”³³ Concha szerint a közigazgatási hatóság és a bíróság közötti összeütközés nem hatalmak közötti összeütközés, mert a közigazgatási hatóság hatalomnak nem tekintendő, hanem egy oly orgánus, mely mindig az egyes dolgokkal foglalkozik, nem az egész államra gyakorol befolyást. A mai elmélet szerint, bár ezen érvelés igen tetszetős, de a közigazgatás a végrehajtó hatalom része. A *Közigazgatástan* második kiadásában ez a Steinnel való vita nem kerül elő. A harmadik kiadásban már más a vita iránya és irálya: „A hatásköri összeütközés összebonyolított, alapjában oly egyszerű ügyét a modern közigazgatástan német nagymestere, Stein Lőrinc is bonyolította. Abból indult ki, hogy a hatáskörök rendezése a szervező hatalom dolga, mert a hatáskör meghatározása csak akkor válik szükségessé, ha különböző feladatú szervek létesíttetnek az államban. Mivel pedig a hatásköri összeütközésekben egyes szervek hatásköre fölötti vita folyik, annak a hatalomnak kell az összeütközést elintézni, amelyet a szervező hatalom, vagyis a végrehajtást teljesítő személyek kinevezése illet: a fejedelmet és kormányzót. Ez okoskodás hibája abban rejlik, hogy a szervező hatalomban rejlik két különböző teendőt, a konkrét személyek kiszemelését s a hatáskörök tárgyilagos szabályozását meg nem különbözteti. A választás és a kinevezés esetről-esetre történő, egy konkrét embert kiszemelő, alanyi jogot teremtő ténykedés, ellenben a hatáskörök körvonalozása elvont szabály föllálítása, tárgyilagos jogalkotás; a hatáskörök az alkotmányjognak legfontosabb részeit teszik; az alkotmányjog nagy részében hatáskör-szabályozás.”³⁴ Érdekes szemlélni, miképpen lett kiforrottabb a professzor véleménye. Concha a második kiadásban rámutat a hatásköri bíróságok lexikai finomságaira: itt a német *Competenz-Gerichtshof*,

valamint a francia *tribunal de conflit* egy helyen, együtt jelenik meg,³⁵ később a francia kifejezést az egyébként tökéletes ’hatásköri bíróság’ lexika helyett ’konfliktusai bíróság’ alakban fordítja, és a német elnevezés is a rövidebb *Competenzhof* alakban jelenik meg,³⁶ ugyanakkor a szerző helyesen hívja fel a figyelmet egy olyan jeles és nagybecsű francia műkifejezésre (*terminus technicus*), aminő az ’*élève le conflit*’, amely annyit tesz, hogy a rendes bíróság előtt folyó perekbe a fellebbezési bíróság ítéletét megelőzően a hatásköri bíróság beavatkozhatik, azaz ’összeütközést támaszt’, „tagadja” ezáltal a rendes bíróság hatáskörét.³⁷

Zárasképpen következzenek egy olyan, csak az első kiadásban meglévő szöveg helye, amely Tocqueville és Stein alapján a közigazgatás szerepével foglalkozik: „A közigazgatás közvetlenebbül törekszik intézményei által egy nép tökéletesedésének általa *contemplált* eszményére, a közigazgatás sokkal inkább behat a nemzet lelkébe, szokásaiba, mint a jogszolgáltatás, s ezért mondotta igen szépen Tocqueville, hogy ’Közigazgatási intézményeink sokkal nagyobb befolyást gyakorolnak a nemzet eszméi, szokásai, cselekedetei, erkölcsi, szóval, egész sorsára, mint akár az alkotmányiak’ – és helyesen fejtette ki Stein Lőrinc, a modern közigazgatástan megalapítója, hogy nem a magán-, nem a büntetőjog, hanem a közigazgatás által válnak a népek tulajdonképpen szabaddá. Egy nép, melynek magán- és büntetőjogi intézményei a szabadságnak megfelelnek, nem szükségképpen szabad, mert lehetnek oly közigazgatási intézményei, melyek az illető állam polgárait magán- és büntetőjogi politikai szabadságuk dacára is függővé, korlátozottá, tehetetlenné teszik. A közigazgatás viszi keresztül az alkotmány általános elveit; azon alapjogok (sic!), melyek az alkotmányban ki vannak mondva, mind a vallás, sajtó, egyesülés, pályaválasztás (sic!) szabadság, tulajdon szentsége a közigazgatásra várnak, és ettől függ, vajon biztosítatik – egyesek részére a szabad mozgathatóság (sic!) vagy sem?”³⁸ Itt szerző megint olyan gondolatgazdagságról, éleselméjúségről és problémaérzékenységről tesz tanúbizonyságot alapkérdéseket feszegetve, mely kérdéseket ma már fel sem mernek/akarnak tenni a tudomány művelői. Ez az elmebeli fogékonyság adja Concha mai aktualitását, no meg az a hihetetlen, talán olykor túlzó sokszínűség, amely azt mondatja velünk, hogy szerencsésebb lett volna, ha tehetségét csupán a közigazgatás-tudománynak szenteli.

Jegyzetek

¹ A dolgozat Dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár által tartott ’Fejezetek az európai büntetőjog történetéből’ elnevezésű doktori iskolai tantárgy keretében készült (SZE ÁJDI).

² Különösen jelentős akadémiai tagsága és 1922–1925 között betöltött MTA másodelnöki (alelnöki) posztja annak fényében, ha azt tekintjük, hogy mely közigazgatás-tudósok, közigazgatási jogászok vagy tudományssal (is) jelentős mértékben foglalkozó tudósok lettek az MTA levelező, illetve rendes tagjai (időrendben): Zsoldos Ignác (l. 1837; r. 1838); Récsi Emil (l. 1858); Concha Győző (l. 1886; r. 1900); Grünwald Béla (l. 1888); Erekly István (l. 1921; r. 1934); Tomcsányi Móric (l. 1928; r. 1943); Lőrincz Lajos (l. 1990; r. 1998). A felsoroltak közül kifejezett közigazgatás-tudományi, közigazga-

tási jogász életműve gyakorlatilag alig néhányuknak volt. Zsoldos Ignác váltójoggal, filozófiával és pedagógiával; Récsi Emil római joggal és alkotmányjoggal; Grünwald Béla elsősorban történettudománnyal; maga Concha Győző alkotmányjoggal, politikával (ez mai szóval inkább államelmélet, semmint politológia, bár a korabeli diszciplína e kettő keveredése volt); Erekly István jogtörténettel, Tomcsányi Móric magyar közjoggal (mai szóval: alkotmányjoggal) is foglalkozott. (Az is tény ugyanakkor, hogy az államjogász Bihari Ottó akadémikus is foglalkozott tanácsjoggal, valamint Kovács István akadémikus, államjogász is államigazgatási joggal, de életművükben ennek aránya elenyésző fő diszciplínájukhoz képest.) A közigazgatás-tudományt, közigazgatási jogot (is) művelő akadémikusok

közül Concha és a helyhatósági joggal foglalkozó Ereky, továbbá a közigazgatás-tudomány nem jogi részeit és az összehasonlító közigazgatást figyelembe részelgető Lörcinc életműve volt kompaktnak közigazgatási. A közigazgatás-tudomány nemzetközileg ma is ismert hazai művelője, Magyary Zoltán háromszori jelölése ellenére sem lett akadémikus. (Ő döntően közigazgatás-tudós volt, részben írt azonban költségvetési jogról is.) A Magyar Tudományos Akadémiának alapítása óta közel 2950 tagja volt, ebből 2230 tag elhunyt, 718 él. Valamennyi tag közül 1850 fő tudós hazai születésű és működésű, 53 tudós határon túli magyar, 224 tudós emigráns magyar, 821 tudós a külföldi tag. Közülük (minden kategóriát egybevetve) 170 tekinthető jogásznak (vagy jogásznak is, idesorolva azt a tíz egyházjogászt, aki nem egyházjogászai működése folytán lett akadémikus, és azokat a jogászokat, akik nem jogtudósi működésükből kifolyólag lettek akadémikusok), amely arány az összes akadémikus létszámát véve alapul 5,76%-ot tesz ki. Az MTA közigazgatással foglalkozó tagjaira lásd: Koi Gyula: *Adminisztratív komparatistika: tegnap, ma, holnap* (Közjogi Szemle, III., 2010, 1., 44. p., 15. lábjegyzet), továbbá s listaszzerűen a minden jogágra kiterjedő 170 nevet lásd az alábbiakban: Koi Gyula [‘Legislator’ felhasználónéven] (összeáll.): *Magyar jogász akadémikusok listája*. In: http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_jogász_akadémikusok_listája (befejezve: 2011. május 6., utolsó megtekintés: 2011. május 29.). Conchához hasonlóan magas posztot az MTA-n a jogász akadémikusok közül 1945 előtt csupán két másodelnök: a polgári perjogász Plósz Sándor 1913–1916 között, továbbá a büntetőjogász Balogh Jenő 1940–1943 között töltött be (utóbbi 1920–1935 között az MTA főtitkára volt, akárcsak 1861-ben Szalay László). Az 1945 utáni jogtudósi nemzedék tagjai közül Szabó Imre jogfilozófus, az MTA Jogtudományi Intézetének teljhatalmú igazgatója 1970–1976 között volt az MTA elnöke. (Szabó azon kevés magyar tudós egyike, akit a Szovjetunió Tudományos Akadémiája is tagjai közé választott, mégpedig akkor, amikor szovjet állampolgár jogtudósokat is a lehető legtrikábban ért ez a megtiszteltetés.) Az MTA elnöki tisztségét csupán egyszer töltötte be jogtudós: 1945–1946-ban a jogfilozófus Moór Gyula.

³ Az inspirációról filozófiai nézőpontból, kimutatva, hogy az nem azonos a hatással, lásd: Varga Csaba: *A jog helye Lukács György világképében* (Magvető Kiadó, Budapest, 1981, 234–235. p.). Varga Csaba itt arra tér ki, hogy a jogászságról feltételezett ontológiai jelentőség-tulajdonítás során Lukács nem ismerte az angolszász és a skandináv jogi realizmust, számára az *terra incognita* volt, de az ezekre vonatkozó inspiráció (amely tehát nem hatás) Max Weberből származhatott.

⁴ „Fiume város és kerületének hivatalos nyelve az olasz.” Erre lásd: Nagy Ferenc: *Magyar városi jog* (A rendezett tanácsú városok polgármestereinek országos egyesülete, Budapest, 1912, 104. p.)

⁵ Erre lásd: Nizsalovszky Endre: *A lengyel kötetmi törvénykönyv általános rendelkezései* (Első Kecskeméti Hirlapkiadó és Nyomda Rt., Budapest, 1935, 30. p.)

⁶ Miskolczy István: *Válasz Erdélyi László „Észrevételeire”* (Századok, LXVII., 1933, 480. p.)

⁷ Szontagh Vilmos: *A közigazgatás szabad belátása. Diszkrecionális közigazgatás. Közigazgatásjogi dogmatikai tanulmány* (Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadó Vállalat Részvénytársaság, Miskolc, 1928, XXIII, 253 p.); Molnár Miklós: *A közigazgatás döntési szabadsága* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1996, 126 p.). Az újabb német irodalomból: Held-Daab, Ulla: *Das freie Ermessen* (Duncker und Humblot, Berlin, 1996, 287 p.); Groß, Thomas: *Die deutsche Ermessenslehre im europäischen Kontext* (Zeitschrift für öffentliches Recht, Vol. 61., 2006, 4., 625–641. p.)

⁸ Valló József: *A service public eszméje a mai francia közigazgatási jogban* (A Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadványai No. 32. sz. Magyar Közigazgatástudományi Intézet, Budapest, 1940, 157 p.); Chevallier, Jacques: *Le service public* (Que sais-je? Vol. 2359. Presses Universitaires de France, Paris, 1987¹, 2010⁸, 127 p.)

⁹ Concha Győző (Marcaltó, 1846. február 10. – Budapest, 1933. április 10.): jogtudós, egyetemi tanár, az MTA I. (1886. május 6.), r. (1900. május 4.), ig. (1914. május 6.) és t. tagja (1931. május 15.).

Katolikus vallású. Spanyol eredetű olasz családból származott. Felmenői a 19. század elején Milánóból vándoroltak be hazánkba. Jogi tanulmányait a Pesti Egyetemen (1864–1868) és Bécsben (1869) végezte. 1869-ben Pesten szerzett jogtudományi doktori oklevelet. Bíróági segédfogalmazóként (1869) és fogalmazóként (1870) is tevékenykedett a pesti ítélőtáblán. Alkotmány- és közigazgatás-politikát 1872–1892 között Kolozsváron oktatott, 1892–1928 között a budapesti egyetemen (ma: ELTE) pedig alkotmány- és közigazgatási jogot tanított. 1882–1883-ban, valamint 1889–1890-ben a Budapesti Egyetem Jog- és Államtudományi Karának dékánja, 1903–1918-ban a Főrendiház tagja, 1927-től a Felsőház örökös tagja. 1913. április 23.–1919. október 22. között az MTA II. Osztályának elnöke volt. 1919. márciusa és júliusa között, a Tanácsköztársaság idején a bolsevikiek nyugalmazták, letartóztatták, majd házi őrizetben tartották. 1922. május 11.–1925. május 7. között az MTA másodelnöke (alelnöke). 1927-ben a Szegedi Egyetem tiszteletbeli doktora. 1927-ben az Országos Legfőbb Fegyelmi Bizottság tagja. Külföldi szereplései közül számottevő, hogy Bolognába küldöttséget vezetett, Párizsban pedig előadást tartott. Gróf Tisza István politikai eszméit vallotta magáénak. A konzervativizmus elkötelezett támogatója, mélyen hívő katolikus, akiben a későbbi baloldali rezsimnek a Ferenc József-i kor és a Horthy-rendszer egyik fő támaszát és ideológusát látták. Tekintélyét növelte, hogy közel fél évszázadon át volt akadémikus, és hatvan év tudományos mozgalmainak volt részese. A konzervatív organikus államelmélet igényes képviselője, akinek munkássága ugyan már életében vitát váltott ki, de szakmai-tudományos színvonala magas. Az alkotmányjogi és a közigazgatási jogi gondolkodás jelentős alakja és befolyásolója a marxista kritikák ellenére is. Ugyanakkor egy tágabb kontextusban szükségessé válik majd az életmű mérlegre tétele, mivel szóbeli beszélgetések során egyes kollégák ma is ‘légből kapottnak’ minősítik Concha akadémikus egyes nézeteit. – Concha életrajzához és közigazgatás-tudományi, állambölcseleti munkásságának értékeléséhez időrendi sorrendben lásd az alábbi műveket: Rube József: *Concha Győző (Társadalomtudomány, XIII., 1933, 1–2. sz., 1–15. p.)*; Ereky István: *Emlékezésed Concha Győző ig.[azgatósági] és t.[iszteleti] tagról*. In: *Concha Győző ig.[azgatósági] és t.[iszteleti] tag emlékezete* (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezésedek XXII. kötet 10. szám. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1935. 1–74. p.); Hegedüs Loránt: *Concha Győző politikája*. In: *Concha Győző ig.[azgatósági] és t.[iszteleti] tag emlékezete* (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezésedek. XXII. kötet, 10. szám. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1935, 75–97. p.); Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 305–306. p.); Szamel Lajos: *A magyar közigazgatástudomány* (Magyar Tudományos Akadémia Igazgatástudományi Bizottsága Közigazgatástudományi Szekció, Budapest, 1974, 28–40. p.); Szamel Lajos: *A magyar közigazgatástudomány*. In: Lörcinc Lajos–Nagy Endre–Szamel Lajos: *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976, 395–400. p.); Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 18. p.); Szaniszló József: *A közigazgatástudomány oktatásának és tanszékeinek története az ELTE Jog- és Államtudományi Karán 1777–1977 között*. I. kötet (Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Államigazgatási Tanszék, Budapest, 1977, 212–221. p.); Szamel Lajos: *A magyar közigazgatás-tudomány* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 55–78. p.); Szamel Lajos: *Államigazgatás-tudomány (Közigazgatás-tudomány)*. In: Szabó Imre (szerk.): *Jogtudományi enciklopédia*. I. kötet (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 240–260. p.); Szamel Lajos: *A közigazgatási dolgozók fogalma és jogállásuk szabályozása*. In: Fonyó Gyula (szerk.): *A közigazgatás személyi állománya (Tanulmányok az összetétel, az anyagi és erkölcsi megbecsülés köréből)* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 19–76. p.) Lövétei István–Szamel Katalin: *A magyar közigazgatás-tudomány klasszikusai 1874–1947*. Szerk.: Lö-

rincz Lajos (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988, 207–209. p.); Csizmadia Andor–Máthé Gábor–Nagy Endre: *Magyar közigazgatás-történet* (Államigazgatási Főiskola Háznyomdája, Budapest, 1990, 7–10. p.) Szamel Lajos: *A polgári magyar közigazgatás-tudomány*. In: Lőrincz Lajos (szerk.): *Közigazgatás-tudományi antológia*. II. kötet (Államigazgatási Főiskola–ELTE [ÁJK] Államigazgatási Jogi Tanszék, Budapest, 1996, 121–138. p.); Egy német nyelvű tanulmány: Fazekas Marianna: *Győző Concha* (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Juridica. Tomus XLI–XLII, 2000–2001 [2002], 235–241. p.); Markó László: *Concha Győző*. In: Balogh Margit–Burucs Kornélia–Hay Diána–Markó László: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002*. I. köt. Főszerk.: Glatz Ferenc (MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2003, 202–203. p.); Arczt Ilona: *A „Politika tudományok” oktatása a budapesti egyetem (ELTE) Jogi Karán és elődintézményeiben* (Rejtjel kiadó, Budapest, 2004, 111–127. p.); Koi Gyula: *A magyar közszolgálati jog kezdetei a jogirodalomban (Jogtörténelmi Szemle, VIII., 2006. 2. sz., 49–59. p.)*; Szamel Lajos: *A polgári magyar közigazgatás-tudomány*. In: Lőrincz Lajos (szerk.): *Közigazgatás-tudományi antológia* (HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007, 327–350. p.); Nagy Endre: *A polgári kori magyar közigazgatás-tudomány története*. In: Nagy Endre–Rácz Lajos: *Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet*. Szerk.: Máthé Gábor (HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2007, 452. p.); Egri Katalin: *Concha Győző konzervatív államelméje* (Jog Állam Politika, I., 2009, 1. sz., 77–107. p.)

¹⁰ Francia fordításai kezdő egyetemista korából: *A kislány vankösa*. [Marceline] Desbordes Valmore után (H. n., 1862. k. n.); Petrik Géza: *Magyar költészet 1712–1920*. Petrik Géza verospektív bibliográfiája és a pótlások. (Arcanum, Budapest, 2003) című CD-kiadvány nem ismeri, valamint az általunk ismert világháló hazai könyvtárakból sem hozzák. Feltehetőleg költeményfordítás, mivel a francia költőnő zömmel romantikus verseket írt. Továbbá regényfordítása franciából: Feuillet, Octave: *Szibill története* (Kisfaludy Társaság, Pest, 1868¹, 1909², 1910³, 1928⁴, 368 p.)

¹¹ A győri főgimnáziumban Fieba Lajos plébánostól tanult olaszul. Erre az adatra lásd: Erek: i. m., 4. p.

¹² Concha két idegen nyelven készült műve az általa magyarul is vizsgált dzsentrikérdéssel foglalkozó tematika francia és német megjelenítése: Concha, Victor: *La gentry, sa genèse et son rôle en Hongrie. Par Victor Concha*. (Athenaeum, Budapest, 1913. 73 p. = Különlennyomat a Revue de Hongrie 1913. 1–5. számából.) Ezt a művét életrajzi bibliográfiái és az elektronikus adatbázisok nem ismerik, példányt csupán az OSZK és az Egyetemi Könyvtár őriz belőle. A másik mű, amelyet Erek és az ő nyomán Arczt igen hiányos leírással ad meg (még a német cím sem szerepel): Concha, Viktor: *Die Gentry in Ungarn (Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften, Vol. I., 1912, No. 1., 525–550. és 821–841. p.)*. A folyóirat világháló elérhetősége az alábbi: <http://www.archive.org/stream/ungarischerundsc01mnuoft/page/n5/mode/2up>. (Nem tudom megállni, hogy meg ne jegyezzem: az amúgy Lipcsében és Münchenben, de magyar tudósok közreműködésével kiadott folyóirat lapolvasó berendezéssel világhálón megjelenített példánya a pecsétek tanúsága szerint 1972 óta a Torontói Egyetem könyvtárára, előtte pedig a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem példánya volt, azaz feltehetően román vagy magyar kezek jutatták külföldre a példányt.)

¹³ „Recepciótörténelmi vizsgálódása során Gángó Gábor világossá teszi, hogy Eötvös politikai gondolkodásának hatását eltúlozza a szakirodalom: Eötvösnek mint nemzetközileg elismert politikafilozófusnak a képét Concha Győző formálta ki (Gángó eszméletörténelmszékint hivatkozva rá), megkísérélvén a magyar elit kiegyezés utáni politikai felsőbbbbségét az *Uralkodó eszmék* szerzőjének vélelmezett tekintélyével alátámasztani.” Minderre lásd: Gángó Gábor: *Eötvös József uralkodó eszméi: kontextus és kritika* (Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, [Budapest], 2006, 350 p.; fűlszöveg)

¹⁴ „Hajnik tanítását, a szent korona egységének tanát Concha Győző juttatta diadalra a magyar közjogi irodalomban.” Erre lásd: Eckhart

Ferenc: *A Szentkorona-eszme története* (új kiad. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003, 194. p.)

¹⁵ Valamelyest hiányos és könyvészetileg éppen csak beazonosításra alkalmas publikációs listája 117 tétellel: Erek: i. m., 70–74. p.; ennek szolgálai utánközlése: Arczt: i. m., 246–250. p.

¹⁶ Időrendi sorrendben: Concha Győző: *A közigazgatási bíraskodás az alkotmányosság és az egyéni joghoz való viszonyában* (Athenaeum, Budapest, 1877, 123 p.); Concha Győző: *Újkori alkotmányok*. I–II. (MTA Kiadóvállalata, Budapest, 1884–1888); Concha Győző: *Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. [Székfoglaló értekezés MTA I. tagság elnyerése alkalmából, elhangzott: 1887. november 7-én]*. (Ertekezések a társadalmi tudományok köréből IX. köt. 8. sz. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1888, 32 p.; újraközölve: Concha Győző: *A konzervatív és a liberális elv: válogatott tanulmányok*. Sajtó alá rend.: Szegő Yvette. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005. 57–80. p.); Concha Győző: *Az ezerhét-éves kilencvenes évek reformeszméi és következményei. Irodalomtörténelmi vázlat* (Olcso Könyvtár 195. Franklin, Budapest, 1888¹, 1898², 243 p.; új [harmadik] kiadása: Concha Győző: *Az ezerhét-éves kilencvenes évek reformeszméi és előzményei: irodalomtörténelmi vázlat*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005³, 182 p.); Concha Győző: *Politikai jegyzetek. dr. Concha Győző kolozsvári m. k. tud. egyetemi ny. r. tanár úr előadásai után jegyezve. Kiadták a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetemi joghallgatók segélyező egylete által 1891. október hó 27-én és november hó 25-én tartott rendkívüli közgyűlések megbízásából Nyerges Zsigmond e. i. elnök és Harmath Jenő e. i. könyvtárnok, mint a választmány által kiküldött bizottság tagjai*. I. rész: *Alkotmánytan*. II. rész: *Közigazgatástan* (A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetemi joghallgatók segélyező egylete–Közművelődés Irodalmi és Műnyomdai Rt., Kolozsvár, 1891¹, 264+141 p.; helytelen bibliográfiai adatokkal idézi: Arczt: i. m., 192. p. 144. lábjegyzet; valamint Horváth Ignác: *A magyar irodalom 1891-ben. Magyar Könyvszemle*, XVI. évf., 1891, 3–4. sz., 66. p. Arczt és Horváth leírását is pontosítani kellett, mivel előbbi nem ad meg terjedelmet, utóbbi pedig Nyerges szerzőnévénél adja meg a művet, bár ők nem szerzők, a szerző Concha, és a címeírás mindkét esetben pontatlan, illetve Horváth tévesen csak 141 oldalnyi terjedelmet ad meg. Egyik mű sem utal rá, hogy a *Közigazgatástan* része a monográfiának. E korai kiadás fellelése nagy segítséget adott Concha külföldi közigazgatások vonatkozásában felvázolható recepciótörténelmi portréja elkészítésének kísérletéhez. Az általunk ismert másodlagos szakirodalom sehol nem tér ki arra, hogy maga a *Közigazgatástan* három kiadásban létezik.) Hivatolva az OSZK és a Debreceni Egyetem őriz példányt a kötetből, de valóságosan e kettő közül csak az OSZK exempluma lelhető fel 680.373. számú jelzeten (gerince sérült), és valóban tartalmazza a *Közigazgatástan* is: Concha Győző: *Politikai jegyzetek Nagys. dr. Concha Győző egyetemi ny. r. tanár úr előadásai nyomán. Jegyezte Semsey Kálmán joghallgató*. I. rész: *Alkotmánytan és társadalomtan*. Függelék: *Társadalomtan*. II. rész: *Közigazgatástan* (Politzer Zsigmond, Budapest, 1893², VIII, 374+65+163 p.). Arczt: i. m., 192. p. 144. lábjegyzet tévesen közli, hogy az 1893-as kiadás alkotmánytani része 574 lap terjedelmű volna. Concha Győző: *Politika. I. köt. Alkotmánytan. II. köt. (első fele) Közigazgatástan*. (Grill Károly, Budapest, [I. köt.] 1895³, 1907⁴, XII, 619 p.; [II. köt.] 1905⁵, VII, 447 p.); Concha Győző: *A rendőrség természete és állása a szabad államban. Székfoglaló értekezés [MTA r. tagság elnyerése alkalmából]. Elhangzott az MTA II. Osztálya 1901. április 15-i ülésén* (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1901, 48 p.); Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez* (Szent István Társulat, Budapest, 1918¹, 1922² II, 333 (3) p.); Concha Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmi között. Concha Győző igazgató és tiszteleti tagnak öszszegyűjtött értekezései és bírálati* (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1928–1935, 293+317 p.; részben újraközölve: Concha Győző: *A konzervatív és a liberális elv: válogatott tanulmányok*. Sajtó alá rend.: Szegő Yvette. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005, 182 p.)

¹⁷ Hegedüs: i. m., 79. p.

¹⁸ Concha: 1891. i. m., 6. p.

¹⁹ A közigazgatás és az egyes szakigazgatások felosztásának újabb problémáira lásd: Koi Gyula: *Rendészeti igazgatás. Tansegédlet* (Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Kossuth Lajos Hadtudományi Kar, Hadtudományi Alapozó Intézet, Honvédelmi igazgatási tanszék, Budapest, 2011, 40 p.; a témára különösen lásd: 1–12. p.; megjelenés alatt)

²⁰ Concha, 1893: i. m., 5–10. p.; Concha, 1905: i. m., 24–26. p.

²¹ „Realsystem: diejenige Regierungsweise, bei der die zu einem Staate vereinigten Länder und deren Bewohner in gleichförmiger Weise behandelt werden, im Gegensatz zum sogenannte Personalitätsprinzip (Personalitätssystem), das mehr die Stammesverschiedenheiten und die persönlichen Eigentümlichkeiten der Bewohner berücksichtigt. Unter Realsystem der Behördenverfassung versteht man im Gegensatz zu Provinzialsystem (s. Provinz) die Verteilung der Geschäfte nach deren sachlicher Gliederung unter oberste Behörden für das ganze Land.” *Meyers Großes Konversations-Lexikon*. Bd. 16. (Bibliographisches Institut, Leipzig–Wien, 1908⁶, 651. p.)

²² Concha, 1905: i. m., 26. p.

²³ Concha, 1905: i. m., 29. p.

²⁴ Malchus, Carl August: *Politik der inneren Staatsverwaltung oder Darstellung des Organismus der Behörden für dieselbe, mit Andeutungen von Formen für die Behandlung und für die Einkleidung der Geschäfte, vorzüglich jener in dem Gebiete der inner Staatsverwaltung* (J. C. B. Mohr, Heidelberg, 1823)

²⁵ Mohl, Robert von: *Die Polizei-Wissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*. II. (H. Laupp, Tübingen, 1866³, 569. p.)

²⁶ Az idézett mű: Stein, Lorenz von: *Die Verwaltungslehre*. I. (Cotta, Stuttgart, 1869², 255. p.). A mű legteljesebb kiadása: Stein, Lorenz von: *Die Verwaltungslehre*. I–VII. (J. G. Cotta, 1865–1868¹). A hét kötet négy könyvben került kiadásra. Egy érdekes különnyomat magyar nevű szerző tollából a közigazgatás-tudomány létrejöttéről a szovjet szakirodalom tükrében: Majoros Ferenc: *Die Etablierung der Verwaltungslehre in der sowjetischen Fachliteratur* (Bundesinstitut für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien, Köln, 1970, 61 p.). (A párhuzam azért indokolt, mert – némi túlzással – Steint tartják a kontinentális közigazgatás-tudomány megalapítójának, bár azért az 1790-es évektől volt valaminő szakirodalma a kérdéskörnek.)

²⁷ Stein műve és Concha szerepe kérdéséhez: „A 'Közigazgatástan' nem elsősorban tárgyát tekintve, hanem szemléletmódja, tudományos megközelítése, módszere miatt foglal el különleges helyet a magyar közigazgatás-tudomány történetében. Concha e munkájában a nagy mester, Lorenz von Stein közigazgatás-tani elméletét kísérelte meg átültetni a magyar közjogi tudományos gondolkodásba. E megközelítés – szemben az addig uralkodó jogi szempontú vizsgálódással – a közigazgatást – ma úgy mondanánk – komplex jelenségként fogta fel.” A német eredetiben: ”Die 'Verwaltungslehre' nimmt

in der Geschichte der Ungarischen Verwaltungswissenschaft in erster Linie nicht angesichts ihres Gegenstands, sondern eher wegen ihrer Anschauungsweise, ihrer wissenschaftlichen Annäherung und Methode einen besonderen Platz ein. Concha versuchte in diesem Werk, die Verwaltungstheorie seines grossen Meisters Lorenz von Stein in das ungarische wissenschaftliche Denken über das öffentliche Recht umzusetzen. Diese Annäherung fasst die Verwaltung – im Gegensatz zu der bis dahin vorherrschenden rechtszentrischen Betrachtung – als eine komplexe Erscheinung auf – so würden wir es heute sagen.” Fazekas: i. m., 239. p.

²⁸ Concha, 1905: i. m., 30–32. p.

²⁹ Erről bővebben: Hesse, Alexandre: *L'administration provinciale et communale en France et en Europe 1785–1870*. (Slatkine–Megariotis Reprints, Genève, 1976. 800 p.)

³⁰ Részletesebben: Aucoc, Léon: *Les controverses sur la décentralisation (Revue politique et parlementaire 1895. avril–mai.)*

³¹ A kérdés kifejtése: Bluzet, Albert: *Les attributions des sous-préfets* (Berger–Levrault et cie, Paris–Nancy 1902. [III], 584 pp.)

³² Concha, 1891: i. m., 15–16. p.

³³ Concha, 1891: i. m., 33. p.

³⁴ Concha, 1905: i. m., 144. p. Concha közigazgatási bíráskodással kapcsolatos 1881-es véleményét idézi Patyi András PhD-értekezésének monografikus végső alakjában: Patyi András: *Közigazgatási bíráskodásunk modelljei. Tanulmány a magyar közigazgatási bíráskodásról* (Logod Bt., Budapest, 2002, 24–27. p.). Az idézett mű: Concha Győző: *A közigazgatási bíráskodás szabályozásánál mely elvek legyenek irányadók a bírói szervezet, a hatáskör és az eljárás tekintetében*. In: Concha Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmi között. Concha Győző igazgató és tiszteleti tagnak összegyűjtött értekezései és bírálati*. I. köt. (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1928, 318–399. p.). Concha e munkájában helyesen hivatkozik a precizitás és szellem tekintetében a francia közigazgatás (sőt, a legteljesebb értelemben vett közjog) művelői között a mai napig is az első helyek egyikét magának tudó Ducrocq maximájára: „Ítélni a közigazgatás felett annyit, mint igazgatni, és a közigazgatási bírói hatáskör szükséges kiegészítése a közigazgatási cselekvésnek.” Eredetiben: „Juger le contentieux administrative, c'est encore administrer; la juridiction administrative est le complément nécessaire de l'action administrative.” A híres francia munka legteljesebb kiadása közel 4000 oldalon: Ducrocq, Théophile: *Cours de droit administratif et de législation française des finances avec introduction de droit constitutionnel et les principes du droit public*. Vol. I–VII. (A. Fontemoing, Paris, 1897–1905.⁷ XXXVI, 540 p.; 654 p.; 848. p.; 594. p.; 604. p.; 608. p.; 173+[3] p.). Az egyes külföldi közigazgatási peres eljárások elvi kérdéseiről lásd pl.: Concha, 1905: i. m., 125–135. p. skk. passim.

³⁵ Concha, 1893: i. m., 51. p.

³⁶ Concha, 1905: i. m., 135. p.

³⁷ Concha, 1905: i. m., 142. p.

³⁸ Concha, 1891: i. m., 77. p.

Bod Péter Szent Istvánról:
„Ezt a királyt soha eléggé egy magyar is
meg nem tudja dicsérni.”

(Bod Péter: Magyar Athenas)

A Hétmagyar Törzsszövetség a szkíta alapozású sztyepei jogélet évezredek gyakorlaton csiszolt szokásjogát és lovasnomád szövetségi szervezetét hozta magával a Kárpát-medencébe. Ha csak a letelepítés-letelepedés mikéntjét tekintjük, akkor is látható, hogy a szisztéma szilárd jogi alapokra és jogéleti rutinra utal. Géza fejedelem fiának, Vajk-Istvánnak mint a vérszerződési dinasztia utódvárományos tagjának neveltetése a kor európai jogéletének ismeretei mellett nyilvánvalóan az ősi sztyepei jognak jogtörténeti értelemben is teljes, átfogó és legmagasabb szintű ismeretét is biztosította. Hogy ez a neveltetés és az abban szerzett komplex jogismeret mennyire rátermett uralkodói tehetséggel párosult, azt Szent István életműve demonstrálja.

Az életmű arra utal, hogy ugyanez a neveltetés kiterjedt az egyetemes keresztény vallás és kánonjog által meghatározott európai jogrend, valamint az európai környezet diplomáciai viszonyainak kellően alapos ismeretére is. Erre mutat egyebek között a keleten már megismert manicheus kereszténységtől való elszakadás, az akkori európai kereszténység két irányzata – a bizánci és római – közötti választás magabiztossága és „a korabeli európai sémákba gondosan és tudatosan beillesztett, mégis szuverén egyházszervezés”,¹ valamint a Rómával kialakított kapcsolat sajátosan magyar érdekű formálása.

Ilyen ismeretanyag és tehetség birtokában az életmódbeli és vallási reformokon és az átállás módozatain gondolkodó elme számára nincs szükség az „átvétel” vagy „minta” mankójára ahhoz, hogy felismerje az adott társadalmi és politikai viszonyok által meghatározott, s így a kezelésükre legalkalmasabb megoldást. Ez tükröződik a modern jogtörténeti kutatás mindazon megállapításaiban² is, amelyek keresik, vizsgálják ugyan, s rendszerint formai jegyekben gyakran meg is lelik a kapcsolatot nyugati előképekkel, forrásokkal, de azt is megállapítják, hogy az érdemi megoldás szinte minden vonatkozásban sajátosan magyar és egyéni.

A kor általános európai programja a krisztianizáció, melynek térhódítása az egyetemes egyházi műveltséggel egészítette ki Európa különböző népeinek egyedi kultúráját. Olyan európai szellemi miliót teremtve, melyben szövetségek és háborúságok közepette is a mindenek fölött álló diplomácia közös nyelve a latin volt. Természetes tehát hogy a latin nyelvi kultúrának e nemzetek fölöttisége nemcsak a vallás eszméinek terjesztésében volt meghatározó eszköz, de a jogélet terén is áramlást, átjá-

Szádeczky-Kardoss Irma

Szent István Intelmei és az idegenek, avagy az „idegenek” értelmezése az Árpád-kori jogéletben

rást biztosított. Hol érdemi modellt is, hol pedig csak formális mintát adva. Nem utolsó sorban a nyelv és ismeretek hordozóinak, a kancelláriai tevékenység rendszerint klerikus, és gyakran külföldi scriptorainak leginkább a formalitásokat meghatározó közreműködése révén. Ám a magyar jogélet azon, jogbiztonságnak is nevezhető jellemzője, mely a sztyepei jogi örökség stabilitásából ered, Szent Istvántól kezdve az egész Árpád-kori jogéletben olyan erőteljes háttérrel biztosított a külföldről beszűrődő elméletek, tudás és regulák befogadásához, amely képes volt azok érdemét is, formáját is önnön céljaihoz és a magyar specialitáshoz formálva befogadni a magyar jogi kultúrába.

Szent István „törvényei”, s a későbbiek is, magyar viszonyokra szabott, magyar jogalanyoknak szóló normák és normahatályra emelkedett törvénykezési döntések. Rendeltetésükből következően nyilvánvalóan magyar nyelven keletkeztek. Ami viszont fennmaradt belőlük, az többnyire klerikus tollból származó latin fordítás, és ebből eredően fogalmazásában elsősorban nem a magyar tartalmat, avagy a királyi kápolna³ – a későbbi kancellária – mindennapi munkájában honos *hazai* szellemiséget jellemzi, hanem az olykor idegen, de rendszerint külföldön tanult fordítóét, annak iskolázottságát, praxisbeli tanult ismereteit, egyéni szokásait, formuláit. Lehetségesen olyankor is, amikor a választékoság jegyében a magyar

Szent István király és fia, Szent-Imre
(a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásából)

mondanivalót valamely hasonló esetre szerkesztett, s rutinná vált idegen minta fogalmazásmódjával fordítja, azt a gyanút keltve, hogy maga az érdemi megoldás is amabból származik.

Az *Intelmek* pedig a kor Európájában divatos királytűkrök sajátosan egyedi és eredeti darabja. De nemcsak a keresztény Európa ismerte, az ókori kelet szellemi hagyatékában is megtalálhatók. Ilyen például Assur-ban-apli⁴ könyvtárának egyik Babilonban, esetleg Dél-Mezopotámiában, a Kr. e. 8. század végén készült verses műve,

a királytűkrök egyik legrégebb írás emléke is,⁵ amelynek egyes tételeivel Szent István *Intelmei* szoros gondolati rokonságot mutatnak. Itt a hosszú, 20 szakaszból álló mű első szakaszait idézzük:

„A KIRÁLY

Ha nem hallgat a törvényre –

*Alattvalói föllázadnak, Ország elsőjére ha nem hallgat –
Birodalma pusztasággá válik; Zendülés támad a nép
között;*

*Ha megszegi országának törvényét – Latroknak tanácsán
ha jár –*

*Királyi sorsát a sors királya összetöri, Országában az
erkölcs megrothad;*

Idegennel üldözötti Éa⁶ világgá;

Ha meg Éa bölcsességére hallgat –

Nagyjait ha lenézi – Egyenes úton halad előre,

Érdemei kicsinyülnek; Lépéseit az istenek vezérlik.

Íme a keleti gyökerű uralkodói elvek, melyeket az *Intelmei* szerzője – akit mi Szent Istvánban látunk – a nyugati kereszténység kultúrájába illesztett.

***

Újabbán igen elterjedt a közvéleményben az Árpád-dinasztia egyes tagjai irányában az a felfogás, hogy megszegették a vérszerződést, elfordultak a nemzettől és elárulták a nemzeti érdekeket, kiirtva és veszni hagyva az ősvallást, a nemzeti kultúrát és az ősi hagyományokat, tüzzel-vassal-vérrel pusztítva változtattak minket európaivá. Ezek a méltatlan vádak legélesebben Szent Istvánt, az ő államalapító, térítő és egyházszervező uralkodói tevékenységét érik.

Az effajta kritika Mária Terézia korában vette kezdetét, amikor a királynő az apostoli királyság hagyományainak felelevenítésével nemcsak lerakta Szent István modern kultuszának alapjait, de – jellegzetesen Habsburg-taktikát követő, megosztó politikával – egyebek között a német-telepítő tevékenységét is Szent Istvánra hivatkozva, az *Intelmeknek* az idegenek befogadására vonatkozó ajánlásával igazolta. A háborgó ellenérvek pedig, meglehetősen sematikusán, rendszerint Szent Istvánt kárhoztatták az őt azóta is félremagyarázó és olykor aktuálisan célzatos pontatlansággal idézők helyett.

Így vált az *Intelmek* „vendégek befogadásáról és gyámolításáról” szóló fejezete is egyik sarokkövévé a Szent Istvánt érő, méltatlanul felszínes kritikának. A mű szerkezetéből következően könnyen vált azzá, mert a fejezetekre oszló struktúra megtévesztő természetességgel, szinte tálcán kínálja a kiragadott, önálló, minden mástól elvonatkoztatott értelmezést. Pedig az csak akkor lehet reális, ha az *Intelmeken* belüli összefüggéseket éppúgy figyelembe vesszük, mint a korabeli szokásjoggal és egyedi szabályokkal való kapcsolatot vagy párhuzamokat, valamint az egyes tételeknek a kor szokásai szerinti társadalmi megítélését.

Egészen más eredményre jutunk, ha az atyai, egyszersmind királyi ajánlást az *Intelmekből* nem kiragadva, ha-

nem saját kora jogéletének és társadalmi megítélésének összefüggéseiben vizsgáljuk.

Mit érthetett tehát Szent István ezen az ajánlásán, s miként értelmezte azt a kor maga?

Az *Intelmek* VI. fejezetét az egyik leggyakrabban hivatkozott fordítási változatban idézzük⁷: „A vendégek és a jövevények akkora hasznat hajtanak, hogy méltán állanak a királyi méltóság hatodik helyén. Hiszen kezdetben úgy növekedett a római birodalom, úgy magasztaltattak fel és lettek dicsőséggé a római királyok, hogy sok *nemes és bölcs* áradt hozzájuk különb-különb tájakról. Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá. Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked fiam, hogy a jövevényeket jóakarátúan gyámolítsd és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak. Ha pedig le akarnád rombolni, amit építettem, vagy szétszórni, amit összegyűjtöttem, kétségkívül igen nagy kárt szenvedne országod. Hogy ez ne legyen, naponta nagyobbítsd országodat, hogy koronádat az emberek nagyságnak tartsák”.

Ez a fordítási változat a különböző szerkesztményekben utólag adott fejezetcímek szerint „a vendégek befogadásáról és gyámolításáról” beszél, másutt, például az ezredforduló díszes jubileumi *Corpus Juris*-ában⁸ közölt fordítás pedig „a vendég és jövevény népek” hasznáról szól. Mindkettő eltér a fejezet tartalmától, mert mindkettő általánosít, különösen ez utóbbi változat, mert a mondánivalót szelekció nélkül terjeszti ki az idegenek vándorló tömegeire is akár. Egész népek, néprészek, nemzetségek beáramlása és vendégül való befogadása kívánatosságának látszatát keltő interpretálásban.

Pedig Szent István közel sem így fogalmazott. Nem populusról, nem gensről szólt. Ő azt mondta: „*in hospitibus et adventitiis viris tanta inest utilitas...*”. Szent István tehát szelektált, és kifejezetten a *férfiaakra*: a szó többi klaszikus jelentésével is a *katonákra, harcosokra, vitézekre* szűkítette az idegeneknek azon körét, amelynek rendszerint egyedi, olykor családos, esetleg nemzetségi befogadását és táplálását, tehát *szolgálatba* állítását *hasznosnak*, ezért kívánatosnak tartja és ajánlja. S maga szabja meg azt is, hogy milyen tágon lehet értelmezni, a harcosokon, vitézeken kívül kikre lehet még kiterjeszteni a fogalmat. A római példában a *jeleseket/nemeseket és bölcsüket* nevezi meg, mint a római királyokat dicsőségre juttató idegenek seregét. Szó sincs itt népekről, népségről vagy a befogadandók általános, tehát válogatás nélkül mindenki-re kiterjeszthető emlegetéséről, szó sincs liberalizált feltétel nélküliségről, szó sincs az ország kapuinak elvtelen kitéréséről! Ellenkezőleg: itt a kiváló s a kiválóság révén „hasznos” tulajdonságok szerinti válogatásról és egyedi differenciálásról van szó!

Az értelmezés szempontjából figyelemre méltó az is, ahogyan megparancsolja Imrének, hogy „*adj nekik táp-*

lálást jóakarattal és tisztességes tartást, hadd éljenek nálad örömebb, hogysem másutt lakozzanak”. A forrásul használt Corpus Juris még így fordít, a modernebb fordítások azonban itt is fellazítják a tartalmat, s a szolgálat és szolgálatba fogadás keretei közötti táplálás (nutrias) és tisztességes tartás (honeste tenes) helyett például

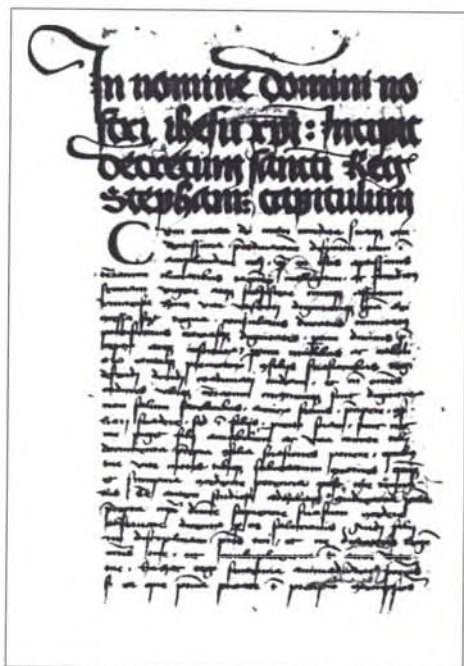
„jóakarató gyámolításról” és „becsben tartásról” beszélnek, s ezzel a lazább fogalmazással akaratlanul is a lényegről vonva el a figyelmet, Szent Istvánnak az országhatárok feltétlen átjárhatósága és a nemzeti egység fellazításának vélelmezett szándéka irányába terelve azt. Mégpedig megalapozatlanul.

Az eredeti szövegben ugyanis nem a mai értelemben vett „ország” és az idegenek relációjáról esik szó – ahogy lényegében mindkét fordítási változat sugallja –, mert a „hadd éljenek nálad örömebb, hogysem másutt” útmutatásban, a „táplálásban” és „tisztességes tartásban/vendégül látásban” az uralkodó és a vendégek személy szerinti közvetlen alá-fölérendeltségi, szolgálati kapcsolatára szűkül

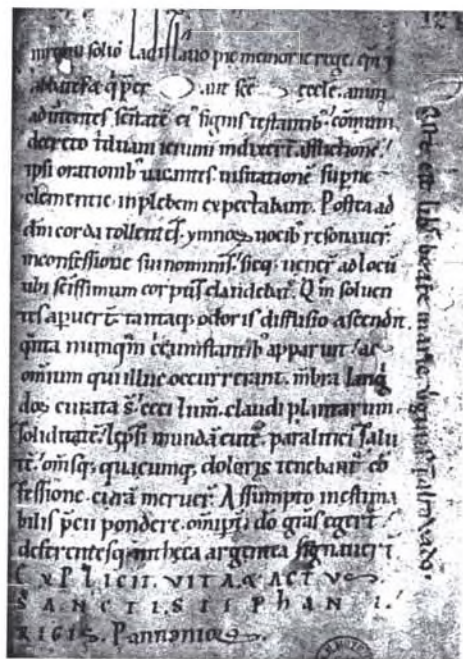
az ajánlás. Közvetlen gazdasági és jogi függőségi kapcsolatot jelez: királyi finanszírozás, irányítás és ellenőrzés alatt. Aminek gyakorlatát pl. Gizella királyné bajor kísérete tagjainak királyi birtokon való letelepítése is tükrözi.

Ez a fogalmazásmód erőteljesen támasztja alá Mályusz Elemér nézetét, amit az *Intelmek* ezen részének értelmezésében fejtett ki 1939-ben, épp azon időszakban, amikor vele együtt minden tisztességes gondolkodó az erősödő hitleri ideológia elleni védelem eszközeit kereste.⁹ Az ő álláspontja szerint ugyanis – ellentétben azokkal, akik itt az ország, mint földrajzi és politikai tényező hasznát és érdekét értik – amikor Szent István az *Intelmekben* „regnumot” említ, nem Magyarországról, hanem a szó akkori magyar jelentésének megfelelően csupán a királyi udvarról, a királyi hatalomról, a királyi kíséretéről szólván ajánlja a „különb-különb féle szót és szokásokat, fegyvert és tudományt” hozó külföldiek befogadását. Nem általában Magyarországnak, hanem – ismét csak leszűkítve – a magyar király közvetlen környezetének gazdagításául, tekintélyének és fényének gyarapításául. Eckhart Ferencre hivatkozva maga is azt vallja, hogy a regnum korabeli magyar megfelelője az „ország” (uruszág, ur-ság) volt ugyan, de nem a mai jelentéssel, hanem, ahogy azt annakidején a lengyelek „orszak” fonetikával vették át tőlünk, s náluk – a mi nyelvi fejlődésünktől elszakadva, mint afféle nyelvi zárvány – „kiséret”, „környezet” jelentéssel honosodott meg. Mályusz másoktól, például Hóman Bálinttól, Bartoniek Emmától eltérően azt vallotta, hogy a Szent

István korabeli regnum, illetve ország nem a kormányzás objektumát (földrajzi és népi kiterjedését) jelentette, hanem a király környezetét, azok körét, akik a király körül vannak, őt királyi jogainak gyakorlásában segítik, mint a hatalom aktív hordozói és érvényesítői. S tegyük hozzá: a minket akkor is barbárnak tartó külföldi pöffeszkedés el-

István király Intelmei (1013-1015)

Szent István legendái legrégebbi kéziratának utolsó lapja (12. század, OSZK)

lenszerűen a magyar király *udvarát* ékesítik, külföldi mérték szerint is a *királyi udvar* tekintélyelemei. Akik nyelvükkel, szokásaikkal, fegyvereikkel, tudományukkal – és nyilvánvalóan fontos külföldi kapcsolataikkal, szokás- és közegismeretükkel – mint az *Intelmek* is mondja: „*mind a király udvarát ékesítik és teszik nagyságosabbá*” (omnia regiam ornant et magnificent aulam). Ebben a mondatban felvillan a sztyepei kagánok udvarának, kíséretének a behódolt népek fejedelmétől, előkelő túszeitől és kezeseitől, a szövetségesek vagy ellenfelek követeitől nyüzsgő sokszínűsége is, amely minél tarkább és népesebb, annál több hódítást, illetve szövetségest, és annál nagyobb hatalmat tükröz. De a válogatás mércéje változatlanul a tisztesség, a derekasság, s amint szó szerint ki is jelenti: a hasznosság.

Ezt a királyi tanács súlyáról írt VII. fejezetben is megerősíti, amikor azt hangsúlyozza, hogy a Tanács – amely védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeket arat, kerget támadó hadat... – „*behívja a barátokat*”. Tehát barátokat hív be, és nem válogatás nélkül bárkit. Itt is töretlen a hasznossági kíváncsalom.

Mindezek nyomán mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy Szent István az *Intelmekben* a királyi tekintély és hatalom erősítésének eszközeiről beszél, és nem, illetve csak ezen keresztül a – mai értelemben vett – országeről. Mindezek figyelembevételével kell tehát értelmeznünk azt a sokat és sokféle összefüggésben idézett mondatot is, hogy „*az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő!*”¹⁰

De vizsgáljuk meg azt is, hogy a bár gyér, de előforduló korabeli „civil” források szerint miként értelmezhetette ezt az ajánlást a kortárs gyakorlat.

Szent Gellért nagyobbik legendájában Mór püspök így szól Anasztáz apáthoz, amikor a Szentföldre készülő tudós Gellért Magyarországra érkezik: „*Ütessük tehát szekerünkre, vezessük a király elé; nagy ajándéknak veszi majd tőlünk őt, hiszen megparancsolta, hogy minden jövevényt befogadjunk, és akiket alkalmasnak ítélünk, egyenesen az ő személye számára fenntartsuk.*”¹¹

Szent István nagy súlyt fektetett a Rómába, illetve a Szentföldre Magyarországon át vezető zarándokutak biztonságára, mint általában a közbiztonságra is. Ami természetesen az idegenből érkezők beengedését és átutazásának biztosítását is feltételezi. Szent Gellértről pedig úgy tudjuk, hogy szentföldi úti céllal Magyarországon csak átutazni készült. A legendában idézett alkalmassági kívánalomból viszont az derül ki, hogy minden idegenből érkezőt, tehát a bevezető utakat is ellenőrizni kellett, anélkül ugyanis a király színe elé kerülés feltétele – az úgynevezett udvari alkalmasság – ki sem derülhet. Következésképp senki idegen nem jöhetett be az országba közbiztonsági ellenőrzés nélkül. Amúgy ez következik a gyepűövezet strukturális jellemzőiből is.

Hogy a jövevények közül aztán ki térhet beljebb, s milyen feltételekkel közlekedhet vagy maradhat itt, azt természetesen a szándéka és az országos szükség szerinti köz-alkalmassága határozta meg. Nyilván a célhoz érés szervezett kontrollja mellett.

Ami pedig a legendabeli besenyő történetek résztvevőit illeti, erősen valószínű, hogy a „minden jövevényt befogadjunk” utasítás és az azon alapuló eljárás

– vagy csak a klerikusokra, mint a korabeli magyarországi „hiányszakma művelőire” vonatkozott, s ezért foglalkozott Gellért „káderezésével” is az érkezési útvonala szerinti dunántúli illetékességű püspök és apát,

– vagy minden utazó jövevény ellenőrzése az egyház hatáskörébe tartozott,

– a szűrés pedig az útvonalak szerint illetékes egyházak feladata volt.

Az egyházak bevonásának indoka minden bizonnyal az egyházi személyek sokfelől származó, sokféle tudással, nyelvi, szakmai, külföldi társadalmi ismerettel, kapcsolattal, tehát az ellenőrzés és megítélés felkészültségével rendelkező saját szakértelmi „alkalmassága” volt. De ez a korabeli viszonyok között, különösen az utasok ellenőrzésének évszázados, ha csak nem évezredes sztyepei gyakorlata nyomán István és a legendák születésének

korszakában is olyan közismert, alapvető, szokásszerűen érvényesülő követelmény lehetett, aminek okát vagy módszereit szükségtelen lett volna a Gellért-legendában bővebben részletezni. Enélkül is tudta mindenki, hogy miként folyik az utak és utasok ellenőrzése.

Mindenesetre az egyházi személyek és intézmények utas-, vendég- és jövevényellenőrző tevékenységére vall Rácz Lajos megfigyelése¹² arról, hogy a Magyarországon megtelepedő lovagrendek rendházai nagyjából két

Szent István király és Gellért püspök
(miniatúra a Magyar Anjou Legendáriumból)

koncentrikus kör mentén helyezkednek el. Rendházaitak egyrészt a régi kormányzati központok – Esztergom, Székesfehérvár, Buda – körül, másrészt az ország peremterületein, főleg a nyugati-dél-nyugati dalmáciai területeken alapították – a védelmi stratégiai megfontolásokról árulkodóan.

A Gellért- legenda és Rácz Lajos adatai arra utalnak, hogy a bizton-sági ellenőrző tevékenységben az egyháziak nemzetközi civil ismereteit kezdettől, és még a lovagrendek megtelepülése idején is a nyugat felől, vagyis a Nyugat-Európából érkezők ellenőrzésében hasznosították, valamint a városias települések nyugati idegenek által frekvenciált környékén.

Szent István legendáinak ezen adatai az ország- és közbiztonság-védelem tekintetében további releváns értelmezési lehetőséggel is szolgálnak.

Az utakat és utasokat ellenőrző szabály és szokás gyakorlata jelenik meg Szent István legendáinak besenyő történeteiben is. Ahol bár a király megbünteti a kelet felől békés utasként érkező besenyőkre ok nélkül támadó gyepűöröket, de maga az esemény határozottan jelzi a határvédelmi szolgálat létét, tevékenységét, országvédelmi mechanizmusának működését. Mégpedig sajátosan diplomatikus szelekciót mutatva. Míg a nyugati kereszténységből érkező civileket „hasonszörű” keresztény egyházi ellenőrzés fogadja, addig a keleti sztyeppéről érkezők a király gyepűörző fegyvereseibe ütköznek. De akárki egyik irányból se jöhetett be ellenőrizetlenül az országba. Nem változtat ezen az a körülmény, hogy a rendelkezés idegen szemléletű klerikus értelmezése a szabálynak nem ezt a diplomáciai tapintatú és erélyű, racionális védelmi jellemzőjét domborítja ki a feljegyzésben.¹³

Az István szentté avatását előkészítő ún. Nagy legenda és a szentté avatás után keletkezett ún. Kis legenda Szent László uralkodása idején, a Hartvik püspök által írt legenda¹⁴ pedig Kálmán király korában született. A keletkezési sorrendjük szerint felsorolt három legenda tartalmában sajátos fejlődés figyelhető meg.

A Nagy legenda a szentté avatást előkészítő rendelkezésének megfelelően az életszentség bizonyítékait sorakoztatja fel. Az *Intelmekre* és a törvényekre csak egyszerű

utalással tér ki, az előbbinél a vendégek jóságos fogadását és gyámolítását ajánló tételt, s mindkettőben az igaz ítékezés, illetve a jog- és közbiztonság fontosságát hangsúlyozva.

A Kis legenda messzebb megy ennél. A vendégek fogadásához szemléltető történetet is fűz. Az István király elé igyekvő békés besenyő csoportot megtámadó „vendégpusztítók” súlyos megbüntetését. Amit István szavait idézve így indokol az ismeretlen szerző: „*miért hágtátok által az Istentől rendelt törvényt? Miért nem ismertetek irgalmat, és ártatlan embereket miért büntettetek? Mert nem azokat kell sújtani, akik a törvényt hallgatják, hanem akik áthágnak. Ahogy ti cselekedtetek, úgy cselekszik ma az Úr is szíнем előtt¹⁵ veletek. Miután ítéletüket elnyerték, valamennyit elvezették, és az ország minden táján az utak mentén kettesével felakasztva elveszejtették*”. Az ítélet a legendabeli magyarázat szerint is szigorú, de arányos és igazságos. Célzata egyértelmű: a jogsértő önbíráskodók és a közbiztonság megsértőinek a korban szokásos nyilvános megbüntetése. Akár valóságos esemény volt a vendégpusztítás és annak ilyen büntetése, akár csak példázat, segítségével a Kis legenda Szent István *Intelmeinek* és törvényeinek szelleméhez híven adja a magyarázatot.

Ezzel szemben az értelmezés kétségtelen aktuálpolitikai jellemzőit mutatja Hartvik püspök Könyves Kálmán-kori legendaváltozata. Ő is elbeszéli a békés besenyők megtámadását és a jogsértők megbüntetését. A magyarázó értelmezés viszont már messze kanyarodik a Szent István-i szándéktól. Mondván, hogy a szigorú akasztásos büntetést „*hihetőleg az igazság szeretetéből tette, hogy a többiekben félelmet gerjesszen, mivel azt akarta, hogy országa minden vendégnek nyitva álló menedéket nyújtson, így mindenkinek szabad bejárása legyen; ha bárki lép be, senki ne merje megsérteni vagy zaklatni valamiben. Ez így is történt. Mert amíg élt, egy vendéget se mert senki zaklatással háborgatni*.” Itt mindenekelőtt az ötlük szemünkbe, hogy Hartvik nem a korabeli értelmezési gyakorlattal magyaráz, nem azt idézi, hanem csak a saját feltevését adja elő. Nem objektíven értelmez, hanem csupán „*hihetőlegesen*”. Tehát amit ezután mond a legendaszerző, nem több, mint értelmezési vélekedés!

A legenda pedig annak az egyházi igénynek expressis verbis való kimondásával folytatódik, hogy az ország mindenkinek – „bárkinék”, s ezáltal a klerikusoknak – szabad bejárással álljon nyitva. Ez az értelmezés a szigorított ellenőrzés egyháziakra való kiterjesztésében az egyház sérelmét látó főpap reakciója, mely a kontroll és feltétel nélküliség óhaját sugalmazza, miközben a közérdekű biztonsági ellenőrzést nemes egyszerűséggel egyenesen „zaklatásnak” minősíti.

Egyértelmű és nyilvánvaló, hogy e Hartvik-féle interpretálásnak igen nagy része volt és van a Szent István vendégpolitikáját később félremagyarázó, hamisan liberális értelmezésben. De az is egyértelmű és nyilvánvaló, hogy Hartvik püspök valamilyen okból elfogult vagy érdekelt volt ebben a kérdésben.

Mi lehet Hartvik értelmezési önkényének oka?

Mert az nyilvánvaló, hogy míg a Kis és Nagy legenda között szinte csak annyi a különbség, hogy a szentté

avatást előkészítő és annak érdekében szerzett nagyobb legendában rajzolt magasztos képet az utóbb készült kisebbik legenda földi, emberi, személyes vonásokkal, a hagiográfiai jelentőségű eseményeket pedig az életszentségen kívül eső történeti cselekedetek emberközeli elbeszélésével egészíti ki, addig a Hartvik-féle változatban másfajta tendencia mutatkozik. Aminek az időbeli kapcsolatból és a Kálmán-kori jogalkotással való párhuzamból következtethetően az áll a háttérben, hogy Kálmán tovább szigorította a Szent László által már egyébként is szigorúbbá tett, s ekként az egyházi személyekre is kimondottan kiterjesztett befogadási feltételeket. De kezdjük ennek vizsgálatát is Szent István e körbe tartozó törvényeinél.

Az I. törvénykönyv 23. és 24. cikkelye¹⁶ azokról szól, akik más vitézeit, illetve más vendégeit fogadják magukhoz. Szent István itt már a királyi szolgálaton kívül állókra is kiterjedően rendeli, hogy „*senki ne beszélje rá valamelyik vitézt, hogy régi urát elhagyja és hozzá jöjjön, ebből ugyanis civakodás támad*”. Ha pedig „*valaki jóakarattal vendéget fogad be, és ennek eltartásáról tisztességesen gondoskodik, a vendég, ameddig a megegyezésnek megfelelő eltartásban részesül, ne hagyja el eltartóját, és ne vigye másvalakihez az ő szolgálatát*”.¹⁷

Ez a két köz-szabály pontosan ugyanazt az elvet fejezi ki, amit a trónörökösnek szóló *Intelmei* VI. fejezete. Ugyanúgy, mint ott: sorrendben itt is elsőként a vitézekre, férfiakra vonatkoztatva rendelkezik, mindössze annyi eltéréssel, hogy ezúttal nem a királyi udvar vendégeit érinti a rendelkezés, hanem országosan minden fegyveres kíséretül vagy vendégül szolgálatba fogadott és szegődött személyt. Akik eszerint korántsem kóborolhattak szabadon és ellenőrizetlenül. Ahogy az egyes nemzetségek, etnikumok, törzsek is a királyi akarat szerint települhettek, vagy lettek más helyre telepítve, úgy az erre alkalmas föld az idegen vendégek számára sem önkényes, tetszés szerint elfoglalható szabad préda volt, hanem csak a közérdek szerint irányított és ellenőrzött lehetőség.

Nyilvánvaló, hogy a Szent István-i törvény egyfelől azért írja elő ezek jóakarátú – méltányos – és tisztességes eltartását, másfelől azért köti urához a szegődött idegent, hogy elejét vegye mind a közrendbontó civakodásnak, mind a jobbára fegyverforgató, idegen elemek önkényes, gazdátlan, tehát kontroll nélküli, közveszélyes és közérdeksértő kóborlásának!

Ezekben a szabályokban sem lehet meg nem látni az *Intelmei* VI. fejezeténél vélelmezett beáramlási szabadság szigorú kontrollal szabott, stabil szokásjogi alapozású korlátját.

Ha a Szent István utáni Árpád-kori jogalkotás fennmaradt emlékeit is vizsgáljuk, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az *Intelmei* korabeli szokásjogi értelmezése és a magyar jognak az idegenekhez való viszonya is az ország érdekéhez, valamint az ország érdekeinek védelmét biztosító feltételekhez, vagyis az alkalmasság, az ellenőrzés és a jogtisztelet kívánalmaihoz kötötte a vendégjog biztosítását. Az eltérésekben a fejlődés jelei észlelhetők.

Szent László ugyanis – e téren a romlás jeleként – már az egyházi személyek ellenőrzését is kifejezetten előírta,

befogadásukat deklarált feltételhez kötötte, ha azok idegen jövevények voltak. Mozgásterületet a Szent István-i „vendég”-koncepció szerint korlátozva. Mondván, hogy „ha valamely jövevény egyházi személy az ő püspökének ajánló levele nélkül jövend e hazába, törvénnyel (=törvénykezéssel, vagyis bírói vizsgálattal) avagy tanúvallás által kell meglátni, hogy netalán barát vagy valami gyilkos legyen-e, avagy micsoda szerzetnek vallja magát”.¹⁸ A befogadott idegen papnak pedig köteletségévé teszi, hogy „ha valamely püspökhöz vagy ispánhoz áll, és az ő ura jól bánik vele és a szegődség szerint tartja őt, semmiképpen el ne hagyja azt – ha /mégis/ távozni akarna – míg az elszenvedett igaztalanságról való panaszát a király nem hallja”.¹⁹ A közbiztonsági kontrollt biztosítja a kolostorok évente többszöri ellenőrzését előíró szabály²⁰ utolsó mondata is, amely szerint az eredetének tisztázása nélkül „szerzetest vagy apácát a rendbe felvenni se püspök, se apát ne merjen”.²¹

Ezt a szabályozást erősíti, sőt keményíti meg később Kálmán király azzal,²² hogy „idegen papot vagy diakónust csak ajánló levéllel kell befogadni. Akiiket pedig eddig befogadtak, meg kell vizsgálni, hogy igaz úton jöttek-e? Azért, hogy ha valamelyiküknek valami rossz híre ütné meg fülünket, az ilyen szűnjék meg hivatalától, míg törvény szerint igazolja magát, vagy: az országból el s kitakarodik”.²³ Határozott érdekvédelmi koncepció.

Nem lehetetlen, sőt az idő- és érdekeltségbeli egybeesést tekintve igen valószínű, hogy Hartvik püspök – maga is idegen eredetű egyházi személy lévén (!) – e törvények feltételszabó szigora, s különösen Kálmán törvényének keménysége, a tovább szigorított befogadási kontroll egyházi személyekre való kiterjesztése ellen berzenkedve értelmezte legendájában olyan szabadosan Szent István intelmekbeli koncepcióját!... Mert érzékelhetően célzatos a besenyő-példázatnak a Kálmán-kori törvényszigorítást kritizáló, a figyelmet a közbiztonsági érdekről elterelő igyekezete. Amit itt Hartvik mond a Szent István-i koncepcióról, az Kálmán királynak szánt intelem.

Aligha enyhíthette Hartvik berzenkedését az a körülmény, hogy Kálmán az egyházi személyek körén kívülre is kiterjesztette azt az országérdekű alkalmassági követelményt, hogy „kezesség nélkül semmi jövevényt be ne fogadjanak”.²⁴

A közrendvédelmi tendencia érvényesül László és Kálmán törvényeinek az izmaelita kalmárookra, zsidókra, böszörményekre és üzbégekre, mint más szokású és más vallású egyedekre vagy közösségekre vonatkozó szabályaiban is. E szabályoknak is egyfelől az ellenőrzés, másfelől az életmódbeli megfelelés a lényege, legalább azon a szinten, hogy a még korántsem egységesen latin keresztény vallású magyar népesség változó és lassan konszolidálódó életmódját, vallási nyugalmát ne zavarják meg, s ne adjanak nekik ingerlő példát a renitenciára. Vagyis, gyakorlatilag ezektől a (szokásaikat és vallásukat kellő diszkréció mellett szabadon gyakorló) idegen jövevényektől is ugyanazt az országglakosi fegyelmet követelik, amit a magyaroktól: a jog és a közbiztonság tiszteletét. Karakteresen fejezi ki ezt a követelményt Szent László első törvénykönyvének 31. fejezete, az olaszokról

szólván, „*akik a magyarság törvényes szokásait követni nem akarják – tudniillik hogy ők, mikor a magyarok már elhagyták a húsnak ételét, még ezután hétfőn és kedden is húst esznek – , ha azt mondják, hogy a mi jobb szokásunk nekik nem kellemes, menjenek, ahová akarnak. De pénzüket, mit itt kerestek, hagyják itten; hacsak eszükre nem térnek és velünk együtt nem kezdenek a böjthöz*”. Ez a rendelkezés sem igényel bővebb magyarázatot. S ha igényel is, nem jogi relevanciával.

Ma már nehéz megérteni s megítélni, így nem is tudunk rá magyarázatot adni, hogy miért volt ily fontos éppen az általános keresztény szokástól eltérő magyar módi böjti szokásnak betartása és betartatása. De ha azt tekintjük, hogy az archaikus nyelvet és népi szokásokat leghívebben őrző székely-csángó közegeben a mai napig él a böjtkezdet (húshagyat) általánostól eltérő magyar szokását főleg Szent László királyhoz kötve magyarázó néphagyomány, akkor, ha az okát nem tudjuk is pontosan, de a korabeli társadalmi életbeli súlyát és fontosságát felmérhetjük általa.²⁵

Szent László arról is rendelkezett,²⁶ hogy „*ha más ország tájáról jövevény ember érkezik a végekbe lovat venni, vagy egyéb áruval való kereskedés okáért, menjen azon végbeli ispán kíséretével a király elébe, és vásároljon – a királyi poroszló előtt – a király engedélyével, amit és amennyit engedni fog neki*”. Az országbeliek érdekeinek védelme itt is nyilvánvaló.

Tehát az Árpád-kori jog éber, szinte a mai amerikai szigorúsággal ügyelt a hazai érdekekre, a közbiztonságra, s nem adott feltétlen szabadságot az idegeneknek, hanem feltételeket szabott, ellenőrizte őket, aki pedig nem felelt meg a jogszerű kívánalmaknak, „*mehet, ahová akar*”, sőt, el is várta tőlük, hogy „*kitakarodjanak*” az országból, még ha egyházi személyek is az alkalmatlan jövevények.

Az Aranybulla is érinti a vendégjog elnyerésének személyi feltételeit. A 11. cikkelyben azokra az idegenekre, akik ez után akarnak az országba jönni, s itt a vendégek jogaiban részesülni, ezt a követelményt szabja: „*ha vendégek, vagyis tudniillik jámbor/rendes emberek jönnének az országba, ország tanácsa nélkül méltóságra ne jussanak*”. Nyilvánvaló, hogy az alkalmasság fogalomkörébe sorolható „*jámbor/rendes emberek*”-et megnevező, magyarázó félmondat nemcsak definiál, hanem a korabeli közértelmezést és az annak megfelelő gyakorlati igényt is megörökíti.

Az Aranybulla 10. cikkelye a Szent Istvántól nyert jogokban erősíti meg a várjobbágyokat és vendégeket. A 26. cikkely pedig a birtokok eladományozását, vagyis az ország területének ilyen módon való csorbítását tiltja a királynak és az országon kívül élő – tehát külföldi illetőségű – idegeneknek egyaránt. Végül a 24. cikkely az országos pénzügyek kezelését szabályozva írja elő, hogy pénzváltó kamaraispánok, sókamarások és vámosok csak magyar nemesek lehetnek, az izmaelitákat (mohamedánokat) és zsidókat – nyilvánvalóan mint az országból ki- és bejáró, s így az itteni hasznot és pénzt kiáramoltató kereskedőket és kapcsolataikat – pedig kifejezetten kirekeszti e körből. Mert ahogy a 23. cikkely az idegen (keresztény) nemesekről is ugyanígy rendelkezik, különbségtétel nél-

kül, mondván, hogy „az országba jövő nemes vendégeket, hacsak nem akarnak itteni lakosok lenni, méltóságokra ne emeljék, az ilyenek viszik ki ugyanis az ország gazdagságát”. Nyilvánvalóan egyik esetben se szelekciós céllal, hanem ugyanabból a gazdasági okból s megfontolásból szól így az Aranybulla, amelyre tekintettel már a Szent László-kori zsinati határozat is megtiltotta, hogy a szokásainkat el nem fogadó olaszok az itt keresett pénzt kivigyék az országból. És amely okból Szent László a kereskedelmi lókvitel ellenőrzésére is külön szabályt rendelt.

Térjünk vissza még egy gondolat erejéig Szent Istvánhoz, megvizsgálva, hogy ő maga miként értelmezte és alkalmazta az idegenek befogadására írt intelmi tételt?

Miközben idegen zárandokok tapasztalatait dokumentáló kortárs feljegyzések sora örökíti meg, hogy a jámbor zárandokoknak „az utakon mindenki számára a legnagyobb biztonságot teremtette. [...] Ez a körülmény mind a nemességből, mind a köznépből számtalan sokakat indított arra, hogy Jeruzsálemba menjen”,²⁷ azonközben viszont 1027-ben II. Konrád császár bizánci szövetséget kereső követét,

a jeruzsálemi zárandoklat leple alatt útra kelt strassburgi püspököt – aki, akárcsak Szent Gellért, a Szentföldre igyekezett – még áthaladni sem engedte az országon, mert átlátva vagy megtudva a követség Magyarország szuverenitása ellen irányuló célzatát, megtagadta tőle az átutazási engedélyt.

Látjuk tehát, hogy a korabeli szokás és közértelmezés szerint az idegen csak akkor volt befogadható és a vendégjogban részesülő személy, ha *rendes ember* volt! A válogatási és befogadási kritérium pedig minden példa szerint a tisztesség, a társadalmi hasznosság. Annak feltételül, hogy a „jövevény” vagy „vendég” a vendégjog privilegizált szabadságával élve – és ne azal visszaélve – illeszkedjék be a hazai közegbe.

Mindez – nyilván a régebbi időkbe visszanyúló gyökerekkel

– írott jogemlékeinkben az *Intelme*kkal kezdődött, és az *Intelme*k értelmezésénél, s minden Szent István egyéniségére és uralkodására abból levont következtetésnél, az aktuálpolitikai értelmezési torzításokkal szemben is, így irányadó.

A Magyar Nemzeti Bank által kibocsátott emlékérmek Szent István király Intelmeinek tiszteletére, 500 000 Ft, arany, 2010

Jegyzetek

¹ Erdő Péter: *A szentistváni egyházszerzés és Európa*. In: *Szent István és Európa – Saint Etienne et l'Europe*. Szerk.: Hamza Gábor, Boóc Ádám és Cszimazia Norbert közreműködésével (Budapest, 2001, 50. p.)

² Lásd: *Szent István és Európa*, 2001.

³ A királyi kápolna a későbbi kancellária elődje, Szent István korától királyi titkársági ügykörrel és az oklevél-kibocsátás privilégiumával a hivatali (állami) írásbeliség irányításának letéteményese.

⁴ Assur-ban-apli (az európai kultúra Asszurbanipálként is ismeri): asszír uralkodó Kr. e. 650 körül. A hódító Asszír a hivatali, vallási és irodalmi élet nyelveként átvette a sumer nyelvet. Ez a kétségtelenül művelt és nagy kaliberű uralkodó pedig lemásoltatta az országban található sumer irodalmat. Hatalmas és szisztematikusan rendszerezett cserép-könyvtárát angol régészek tárták fel, s a mintegy húszezernél is több darabból álló anyagot a British Múzeumban helyezték el.

⁵ *Gilgames. Agyvagyablak üzenete*. Ford. Rákos Sándor, vál., a jegyzeteket írta Komoróczy Géza (Budapest, 1966, 173. p.); Komoróczy Géza jegyzete nyomán: 329–330. p.

⁶ Éa: „a föld ura”; a sumer Enki isten akkád megfelelője. Jóindulatú főistenség. Ősi mítoszok szerint kezében tartja az absztrakt „isteni erőt”, vagyis a „törvényt”. (Komoróczy Géza jegyzete nyomán: *Gilgames. Agyvagyablak üzenete*, 297–298. p.)

⁷ Kurcz Ágnes fordítása. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*. A válogatás, a bevezető tanulmány, a jegyzetek és a szöveg gondozás Érsegi Géza munkája (Budapest, [1983], 59. p.)

⁸ Az e fejezetben külön utalás nélkül idézett törvények magyar fordításának forrása a Corpus Juris millenniumi kiadása: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar*. Millenniumi emlékkiadás. Szerk.: Márkus Dezső (Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1899; a továbbiakban: CJH)

⁹ Mályusz Elemér: *A középkori magyar nemzetiségi politika* (Századok, 1939. évf.); uő.: *Az egynyelvű ország* (Századok, 1941. évf.)

¹⁰ Kurcz Ágnes fordításában, az *Intelme* VI. fejezetében. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*, 59. p.

¹¹ *Szent Gellért püspök nagy legendája*. Ford.: Szabó Flóris. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*, 78. p.

¹² Rácz Lajos: „Magna via Transsylvaniae”. In: *Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Szerk.: Mezey Barna (Budapest, 2005, 91. p.)

¹³ *Árpád-kori legendák és intelmek*, 20., 30., 45–47. p.

¹⁴ Mindhárom legendát Kurcz Ágnes fordította. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*.

¹⁵ Itt a legenda híven tükrözi azt a még létező hagyománybeli felfogást, amely a királyi hatalmat, s azzal együtt a bíráskodás hatalmát égi eredetűnek tartotta és az Ég urától származtatta.

¹⁶ Kurcz Ágnes fordításában. In: *István király emlékezete*. Szerk.: Györfly György (Budapest, 1973)

¹⁷ Feltehetően ez a szabály befolyásolta az *Intelme* VI. fejezetének koncepciólányító fordítási értelmezését is. Azonban kétségtelenül tévesen, mert a két hely nem ugyanazon helyzetre vonatkozik.

¹⁸ CJH: Szent László: I/17.

¹⁹ CJH: Szent László: I/18.

²⁰ CJH: Szent László: I/21/1.

²¹ CJH: Szent László: I/21/2..

²² CJH: Kálmán: I/3.

²³ CJH: Kálmán: I/3/1.

²⁴ CJH: Kálmán: I/4.

²⁵ Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban* (Budapest, 1998, 135–144. p.)

²⁶ CJH: Szent László: II/18.

²⁷ Rudolphus Glaber francia bencés barától idézi Bogyai Tamás: *Stephanus Rex* (Budapest, é. n., 88. p.)

Szendrei Géza

Jobbágypanaszok, ügyészi pártfogás

Pest-Pilis-Solt egyesült vármegyék 1733. évi közgyűlési iratai tartalmazzák Kalocsa, Pataj, Decsk jobbágyainak panaszát, amelyek szerint Récsi János tisztartó súlyos pénzbírságokat, elzárásbüntetéseket szab ki, a dézsmaszedéssel (természetbeni adóbehajtással) visszaél, az emberekkel ocsmányul beszél. A jegyzőkönyv szóhasználatát követve, tartalmi hűséggel idézek.

Tisztartók visszaélései

Bírságolás: Egy szegény lakos vett volt valami kevés mézet, mézsörnek kifőzte, melyből másfél akó lőtt, azt (azért), hogy maga cselekedetével szomszéd baráttal megitta, Récsi János Tisztartó Uram büntetésül tizenhárom forintot vett rajta. (Adóelvonás történt, a dézsmát már nem lehetett beszedni.)

Nem különb más szegény lakos két főzetre való halat fogván a jég hátán, valami módját (módján) rajtakapván, tömlöcbe vitette. Azon is tizenkét forintot vett.

Ami a büntetéseket illeti, az elmúlt esztendőn történt, hogy maga felesége Tisztartó Uramnak a templomból menván hazafelé, egy szegény ember ebe a személyét megkapván, megszalasztotta. Mely esetért tizenkét forintot tendálván szegény emberen.

Két esztendővel ezelőtt (a községből) szökvén egy szegény lakos (adófizető) annak elszökéséért (a tisztartó) mondván, miért nem viseltetek jó gondot reá, 20 forintot vett a községen. Tömlöcbe vetvén a (községi) bírót, s mind addig ott tartván, míg bé nem vitték (a pénzt).

Két szegény ember kiment a pusztára. (A tisztartó) tudakolván tőlük, mit keresnének ottan. Feleltek, hogyha valamely teknősbékát kaphatnának, annak keresésére jöttek volna ki, noha még egy békát sem fogtak. (Tisztartó Uram) megfogdosván őket, Kalocsára bevittette, tömlöcbe hányatván, mégh 25 forintot meg nem fizettek, ki nem bocsátotta.

Hasonlót cselekedett Tóki István és Jó Márton lakosokkal azon Szentkirályi nevű pusztán, kik épp kútágasnak való, száraz, dölt fáért (mentek), 27 forintokat fizettek.

Ezek a bírságok tetemes összegek. 1727-ben a pesti ügyész évi fizetése 100 Ft, 1758-ban 2 tinó értéke 24 Ft volt.

Durva rendfenntartás: A tisztartó akár állatkinzásra is képes volt. A panaszirat szerint bizonyos Kovács Márton nevű gazdának pedig sertés marhája (jószága) szaladás képen becsapván (tilosba ment) a rétben, a hajdúk (hatósági szolgálak) behajtották (a sertéseket), melyek közül a javából egyet kifogván, a várban két lábánál fogva felakasztván, ottan megdögöltette, noha az (gazda) ember ökelménél kiváltotta.

Teljesíthetetlen utasítás: Egy szegény embernek nem lévén több két ökrénél, robot heti sorra volt vetve Kalocsára, kit is (amit is a szegény ember) azonnal olyan téli, esős időben vissza akart venni. Récsi János úr utasította, hogy négyet fogjon be.

A dézsmaszedők eltartása: Ötöd magával volt dézsmát szedni hatod napig, mely idő alatt öt icce bort (1 icce = 0,8 liter, nagy icce = 1 liter vagy 1,5 liter) költöttek el, azon kívül naponként tehénhúst, tyúkot és más eleség árát fel sem tehetik.

Ez a panasz ismétlődik más jobbágyak esetében is. A meghallgatási jegyzőkönyv szerint dézsmálásor negyed, ötöd magával szokott hozzájuk járni, minemű költséget tettek ő kelmére szenvedhető.

Elkezdvén a bárány dézsmálásor (húsvét előtt), sötét őszig, mint merő executiósök (végrehajtók) úgy uralkodnak rajtuk.

Dézsmaszedéssel való visszaélés: Tisztartó Uram... az elmúlt nyáron gabona dézsmálásnak idein a próbát a gabonának javából, a kévének nagyjából tétetett, s bármi alávaló gajos gabona volt, a próbához képest reá (az egész termésre) egyaránt vetette (ki a kilencedet). Azután a jött ki belőle, hogy ha (a jobbágy) 3 mérő búzája termett, 3 mérőt is kellett belőle adni.

Történt a többi között ép Varga Pál nevű lakossal, hogy nem termett

neki két kila (1 kila = 0,5 liter) árpánál több, azt is, mind a két kilát dézsmára kellett szegénynek adni. Ki, midőn instált (kérelmezett) volna azon, ne kívánna tőle annyit dézsmára, arra (a tisztartó) össze káromlotta, mondván ördögadta teremtetten, én nem gondolok véle, akár termett, akár nem, de én akkor megmértem.

Fent nevezett Récsi János Tisztartó Uram ellen elsőben és keservesen esik a szegénységnek, hogy bárány dézsmá-

A vármegye rabja
(Th. Valerio rézkarca, 19. sz. közepe)

laskor dézsmára a javát szedi. Amellett, ha öt vagy (csak) hat vagyon váltóra (kilencedre) minden bárántul két garast kell fizetni, vagy egyet azokból is elvészen. Acedál ahhoz az is, hogy Bukvaj János nevű juhász a bárány dézsmálás előtt négy héttel eladta juhait, azért azon is büntetésül tizenöt forintokat vett. Ugyan bármi dézsmálásakor, ha valamelyik juhnak báránya megdőglött is, ha tejezett (az anya juh), szinte ugyan megvette a dézsmát túle. (Ha az anyajuh tejel, akkor táplálja bárányát, csak azt eldugták a dézsma elől.)

Az elmaradt robot túlzott ára: Noha tehetőségek szerint (a jobbágyok) mihelyts vehetik Tisztartó Uram parancsolatját, azonnal kívánnak eleget tenni. De megtörtént az is, hogy vagy későn érkezik a parancsolat, vagy a szegény ember hirtelen nem mehet az úr vágyára. Ha csak fél napot is elmúlaszt (a robot) heti sorából, azonnal más embert fogad helyette pénzért, ki is a (munka) feléért az idén is tizenkét forintokat kérven, hat és fél forintokat vett rajtok. (A robotot mulasztó jobbággal duplán fizettetnek.)

Tisztartó a 18. században

A tisztartó káromkodásai: (Szó szerinti idézetek) „Anyádat is eb arra teremtette, ha hozzád megyek, kivájkodom a szemedet. Ezeket és más különféle mocskokat mivelvén testit, lelkit, számtalan szokta elkövetni rajtok.”

„Megesett az is a többi között Oltári nevű pusztán lévő tóban halászván a lakosok, szintén, mikor a hálót húzták... sokszor nevezett Tisztartó Úr az Istenes köszöntés helyett illy mocskos szókra fakadt, becsülettel mondván, b...m a fejeteket, ördög teremtették, úgy kell halásznotok.”

„A többi között bizonyos hat lovat parancsolt volt kiállítani (a jobbágyoknak), s hogy hirtelen Kalocsára bé nem küldötték, bé hivatván a (falusi) bírák közül kettőt..., akkor haragjában ilyen káromkodásra fakadt. B...m a tót lelketeket, fejeteket, Anyátokat, Apátokat, azok lelkeit is, kik már régen meghaltak. Kutya, ördög teremtették, inkább tartanám az ördögöket, hogy sem a tókat.”

A tisztartó fenyegetése: Az iratok szerint a tisztartó tudomására jutott, hogy a vármegye jegyzőkönnyvezi a jobbágyok panaszait. Erről szól a következő idézet: „Megtudván, hogy prefectusi (közigazgatási) urakhoz instanciát (kérelmet) nyújtottak ökelme ellen, ily káromkodással illette őket. Ördögadta teremtették, ha tovább is a tisztartóságban megmaradhatok, gyermekeitek is megsiratnak.

Azon kívül csak szavát is kimondani illetlen. Száját, szemét, fülét, fejét, seggit, szarát miveli (emlegeti) a szegény embernek.” (Pest Megyei Levéltár. IV.31-f. Foc. 1.W.7.)

***

A hasonló tartalmú jobbágypanaszok folyamatosak voltak és nem rekedtek meg vármegyei szinten.

Mária Terézia érzékenyen figyelt az ország teherbíró képességét megtermelő jobbágyság helyzetére. A hozzá írt kérvények valóság-tartalmát ellenőriztette. Főbb hivatalnokai jelenlétében maga is fogadta a jobbágyküldöttségeket. Kéziratban fennmaradt gondolatai a vezetők és a vezetettek kapcsolatára mindmáig érvényes: „Ha király akarok maradni, kell, hogy ép úgy igazat szolgáltatassak a szegénynek, mint a gazdagnak.”

A szokásjog alapján létrejött úrbéli szerződéseket – a földesúri és jobbágyjogokat és kötelezéseket – egységesen szabályozta.

Mária Terézia 1767-ben adta ki az Úrbéri Szabályzatot, amely arról is rendelkezik, hogy az úriszék úrbéri perben hozott ítélete ellen a vármegyei törvényszékhez lehet fellebbezni. Az úriszéki perekben a megyei ügyvéd kötelessége a jobbágyot védeni.

E tekintetben az ügyvéd szóhasználat az ügyész korabeli megnevezése. Az ügyész kifejezés mint szakmai elnevezés 1786-ban, két szó összevonásából keletkezett. A nyelvújítás korában keresték és találták meg valamely fogalomra a megfelelő magyar szóalkotást.

Az úrbéri szabályzat alapja, hogy egy agrárországban a lakosság többségének a földbirtok ad megélhetést. Az 1700–1800-as években a lakosság 65–70%-a földdel kapcsolatos munkából, jövedelemből tartotta fenn magát.

Sokréti tevékenységet folytattak. A közismert növénytermesztés, állattenyésztés mellett kert-, szőlő-, erdőműveléssel, legelő, rét, nádas használatával, vadászattal, halászáttal, hajózással foglalkoztak.

A katonáknak, iparosoknak, értelmiségieknek is voltak földbirtokaik.

A birtok a jogviták világa. Pereskedtek egymással a földesurak, a földesurak és a jobbágyok, a jobbágyok egymás között.

A földesurak és a jobbágyok közötti perek tárgya lehetett a robot mértéke, a pénzbeli és terményadózás, a szabad költözködés joga, a jobbágy kezén lévő úrbéri birtok (jobbágytelek) csökkentése, a legelőterület korlátozása, a puszták benépesítése, a jobbágyok által letagadott, úgynevezett maradványföldök birtoklása. A maradványföld után a jobbágy nem adott úrbéri szolgáltatást.

Úrbéri Szabályzat

Mária Terézia 1767-ben kiadott Úrbéri Szabályzata képezte az alapját a földesurak és a jobbágyok közötti szerződéseknak. Podmaniczky János és Sándor Aszód mezővárossal 1770-ben kötött urbáriumot. Ennek főbb punctumai:

Aszód mezővárosban egy egész jobbágyházhely belső fundusa (házhelye, kertje) oly nagy legyen, hogy az két pozsonyi mérő (vető) mag alá kivántatik. Egy pozsonyi mérő (= 62,5 liter) 600 négyszögöl föld bevetéséhez elegendő magot tartalmaz. A külső telek 26 hold szántó. Mária Terézia urbárium szerint egy hold mértéke 1100–1300 négyszögöl. A későbbi korokban általánosság vált, hogy egy magyar hold = 1400 négyszögöl, egy nagy magyar hold = 1600 négyszögöl.

A jobbágyirtásokat (erdőkivágásokat, az így nyert szántóföldeket) a földesúr el nem veheti, de a jobbágy az irtást készpénzben fizesse meg.

Minden egész telkes jobbágy köteles minden héten napkeltétől napnyugtáig egy napot robotolni. „Megy a marhájjával, maga szekerekkel, boronájával, ekéjével” dolgozni a földesúrnak.

Minden jobbágy és magános (önálló) házzal bíró zselér évente 1 forintot fizet. (Zsellér = jobbágytelek nélküli szegény, mezőgazdasági alkalmi munkás.)

A jobbágy a külső telek minden terméséből, méhekből, bárányokból, (kecske)gidákból tartozik valóságos kilencedet adni.

A második terméskől (azévi másodvetésből) sem földesúri kilenced, sem papi tized ne adassék.

Bírságpénzt csak azokon a jobbágyokon lehessen megvenni (behajtani), akiket az úriszék arra ítelt a vármegye biznysága (ügyésze, szolgabírája, esküdtje) jelenlétében.

Azok a földesurak és földesúri tisztek, akik a jobbágypanaszosokat megbüntetik, akik a jobbágyokkal kegyetlenül bánnak, elítéltesse nek. (Pest Megyei Levéltár IV.165-a Aszód – Lásd a mellékelt dokumentumrészletet!)

Az 1804-től 1807-ig tartó váci úriszéki perben a Kis Váci Jobbágyokat Pest, Pilis és Solt vármegye ügyésze képviselte.

A felperes jobbágyok panasza szerint a Váci Püspöki Uradalom Lyada pusztája némely részét tőlük elvette, és Szende helységnek adta. A nemes vármegye ügyészi védelme mellett az elvett rétek annyi erővel kipótlását kérték. Az alperes Váci Püspöki Uradalmat Kálmánházy Ferenc uradalmi ügyész védte.

Az ítélet: az Úriszék a kérelemnek helyt adott. A földesurat a Szóri pusztából az elvett Lyadai pusztarészek kipótlására kötelezte.

Fellebbezés folytán a Helytartótanács az úriszék végzését helybenhagyta oly közbevetéssel, hogy az urbáriumi illendőségek az irtványoktól különböztesse nek és csak az urbáriumi illetőségek folytatására pótlandó. (Pest Megyei Levéltár IV.165-a Vác)

1810. március 5-én Muslay István főfiscalis

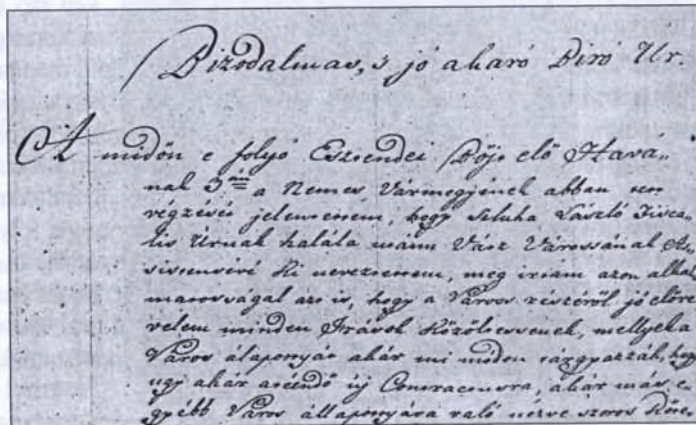
Bizodalmas, s jó akaró Bíró Úr megszólítással – korábbi értesítését megismételve – a következőket írta Vác város bírójának.

A nemes vármegye végzése által Vác városának aszisztenszétvé (segítőjévé) kineveztettem. „A város részéről jó előre velem minden írárok közöltessenek, melyek a város állapotját akár mi módon tárgyazzák, hogy úgy akár az élő új contractusokra, akár más egyéb város állapotjára való nézve szoros kötelességemnek eleget tehessek...” „Az aszisztens fiscus befolyása nélkül semmit eszközölni nem lehetne, a communitások (közösségek) úgy is

a N. Vármegye pártfogása alatt lévén, semmi némű egyezkedéseket, ha mindjárt hasznukra volna is, annál is inkább, ha ne talán károk... (ellen) maguktól nem tehetnének...” „Hírem és befolyásom nélkül semmi némű, a város és a Méltóságos Uraság közt fent forgó állapotban ne avatkozának, hanem az exmissziomot (megbízomati) tárgyzató dolgaikban az első adatokat velem jó előre közölni és véleményemet ki kérni el ne múlasszák.”

Kényszerű békülés az úriszék előtt
(festett fajansztálca a pápai gyárból, 1830 körül)

„...maradván köteles szolgálja Muslay István fő fiscalis.”

Az idézett megkeresésből két dolog kiviláglik.

– Pest Vármegye betartotta az Úrbéri pátens jobbágyvédő rendelkezését. Sőt a jobbágyok és a váci földesurak közötti gyakori úrbéri perek miatt állandó pártfogóügyészt biztosított a váci lakosoknak.

– Muslay István – aki Pest megyében élethossziglan volt ügyész, majd főügyész – Vác bírójával határozottan és igen világosan közölte pártfogó ügyészi elvárásait. Már a várható per előtt adatokat kért, hogy jól felkészülhessen. (Pest Megyei Levéltár IV. 165-a Vác)

*

Mária Terézia az Úrbéri pátens végrehajtásának ellenőrzésére vármegyei adminisztrátori tisztségeket létesített. Az adminisztrátorok a jobbágyperekben hozott urbáriumi ítéletek törvényességét, a bíróságok működését, az ügyészek jobbágypártfogását erősítették.

1810. április 5-én Vác város bírása, tanácsa és közönsége könyörgő levéllel fordult a Nagyméltóságú Gróf Adminisztrátor Úrhoz és a Tekintetes Nemes Vármegyéhez.

Az elsősorban Gróf Szalay Barkóczy Ferenchez, Pest vármegye adminisztrátorához címzett beadványban a váci püspök és földesúr ellen tettek panaszt. Miszerint: a lakosság súlyosan nélkülözik. Gabonájuk földig leégett (az aszályban), még a szalmája sem használható, szőlőjüket elverte a jég. A földesúr erre nincs tekintettel. Az 1761-től (az úrbéri pátens megjelenése előtti időtől) változtatás nélküli szerződés alapján kell a jobbágyterheket teljesíteniük. „...a sűrűn föl és alá járó katonaság és a kiállítandó forspontozások (katonai szállítások terhe) által egész az elgyőzhetetlenségig terhelhetünk védtelenül...” A földesúr „föl mondván az urbáriális adózások megváltását, mind a királyi használatokat (a kisebb királyi haszonvételeket, pl. italmérés, malomtartás, boltbérlet jogát) oly különös és új contractusokra (szerződésekre) fordította, hogy sem abban, sem amabban a földek művelésére tartandó marhák élelmekre kaszálót nem engedett”...

„...a megégett (leégett)..., újra épült, s mind eddig is tökéletesen el nem készült ser házunktúl az 1000 ft. Esztendei árendát (haszonbért) meg kívánta még a serház árendája mellett, (mégis) mind eddig (a lakosok által) használt pálinkaárulást is magának tartotta. Ellenben pedig a városban lévő 7 mézár székeket, noha mindaddig még tudniillik hasznosak valának az uraság által gondviseltetett, mostan, midőn a győzhetetlen mostoha idők végett magának az uraságnak is terhesekké és károsokra lettek, szerencsétlen városunkra hárította” (a fenntartását).

A Pest megyei közgyűlés úriszéki eljárását kezdeményezett. „A jelen való folyamodó levélbe előadott tárgyak közül némelyek olyanok lévén, amelyek iránt a könyörgő város részére pártfogóul rendeltetett megyebéli ügyésznek felperessége alatt...” tartották indokoltnak a perindítást (Pest Megyei Levéltár IV. 165-a Vác).

*

Magyarország életerejét a mezőgazdaság és az állattartás biztosította. A szántóföld, a legelőhasználat sorozatos perek alapja. A váci uraság és Vác városa között 1817-ben is per indult a legelőhasználat miatt.

A felperes jobbágyokat képviselő tiszt ügyész szerint biztosítani kell a lakosság legelőhasználatát. Az uradalmi ügyész, Kálmánházy Ferenc tagadja a közös legelő csökkentését. Az uradalom „csupán a maga pusztáit kívánja fenn tartani, a várost ellenben a legkisebben sem akarja terhelni és nem is terheli, a városnak tehát a föntebb említett Úri Szék végzése ellen még csak egy helyes kifogása sem lehetne” (ti. a kereset elutasítása miatt).

A városlakosok azt akarják, hogy az uradalmi birtokok, amelyeket eddig csak haszonbéreltek, mintegy örökös jussként a város állandó használatában maradjon.

1821-ik esztendő böjtelő havának 26-ik napján a méltóságos Bárány Aszódi Podmaniczky familiának birtokában lévő Dömsöd helységében tartott Úri Szék alkalmatosságával Reviczky Imre, Pest városa fiscalisa, úgy mint a Dömsödi Communitás pártfogója keresetet nyújtott be a lakosság érdekében. A felperes ügyész előadásában a per tárgya:

1-ször. Áts Dávidnak földjét az Uraság elfoglalta, ámbar az Árendát (bérletet) mindévig megfizette.

2-ször. Csordás Mihálynak földjét szinte (szintén) úgy elfoglalták, ámbar ő is az Árendát mindévig megadta, sőt még most két esztendeje egy darab zab földjét is, minekutána azt le takarította, (learatta) terménestől (terményestől) együtt elfoglalták, ezen földnek azonba(n) az árendáját, mivel a termését is elfoglalta (az uraság) a helység mind akkoráig (mindaddig) ki nem fizette.

3-ször. Drahos Sándornak kender földjét hasonlóul elfoglalták, ámbar az árendát ő is mindenkor megfizette. Minthogy pedig a Kegyes Urbarium, úgy a Királyi Resolutiok (helyreállítások) elhatározták, mely esetekben legyen szabad, és micsoda úton, módon a jobbágyoktól földjeiket elvenni, a felől meg nevezettek nézve pedig semmi azon esetekből elő nem adta magát, s nem is az elszenvedett törvényes úton vétettek el tőlök a földjük, ugyan azért kéri földjeiket nékiek vissza adattatni.

4-szer. Drahos Sándor 6. esztendőktől fogvást három kasza rétről fizet, ámbar semmi kaszáló rét birtokába nintsen, ugyan azért kéri magának az eddig fizetett pénzt vissza adattatni, ennek utána pedig a földet természetül (természetes állapotában) kiadattatni.

5-ször. Öreg Süveg Pál hasonlóképpen három kasza rétről (1 kasza rét 6 kocsira való szénát terem) fizet, ámbar nékie nintsen (rétje), ugyan azért ő is kéri magának a réthet kiadattatni és pénzét vissza fizettetni.

6-szor. A bírák magokat Urbariom szerint szolgáltatván (a jobbágyok által ellátatván) némely instans (közeli) emberek által, ezeket azután (a bírák) felsegitik, más embereknek pedig földjét, kiknek már a harmadik atya is bírta (birtokolta) elveszik. Ezen vádat szükséges szoroson megvizsgálni és hogy ha ne talán tán az igazság ki sülne, kéri a bírakat az ilyen cselekedetektől szoroson eltiltatni (az uraságot.)

7-szer. Az adó fizetést, nem különben az arendalis sumákat (pénzösszegeket) keményen vetik ki, hogy amiatt

kéntelenítettnek a lakosok végső inségre jutni, a felesleg (többletként) bejövő summákból pedig magok a bírák és a notariusok (hivatalnokok) gazdagodnak.

Mely véget kéri a pártfogó ügyész, hogy az 1817-ik, 1818-ik és 1819-ik esztendei számadások nézessenek meg, nem különben mind az adóból, mind az árendából bejött summákat a reájok kivetett terhekkal kombináltasson (beszámíttasson), hogy így a kis könyvecskéikbe beírt tartozásaik, úgy a befizetett summák világosságára hozatassanak...

Határozott ügyészi kiállítás a jobbágyokért.
(Pest Megyei Levéltár IV.31.f. fasc.35.IV.)

*

Az úrbéri pátens minél teljesebb végrehajtása érdekében a jobbágyok érdekeire (megélhetésére) is figyelő uralkodók nyomtatott formában Árendális Contractusokat (bérleti szerződésmintákat) bocsátottak ki.

1823. november 1-jén kelt a budaörsi földesuraság és az ott élő jobbágyok közötti árendális contractus. A bérleti szerződés szerint a kamerális helység határjában lévő uradalmi szántóföldeket és réteket az árendás köteles annak rendje és módja szerint művelni és jó hasznavehető állapotban megtartani. Az árendásnak nem szabad akármiféle kifogással a szerződésben kitett (kikötött) summának legkisebb részében való elengedésiért is a Földes Uraságot alkalmatlanítani. Nem szabad a szántóföldeket rétekké, a réteket szántóvá változtatni, azokat gyümölcsfákkal, szőlővel beültetni. Másnak azon beneficiumot subárendálni (másnak azon jövedelmet bérbeadni) csak az uraság tisztjének különös előre való (előzetes) engedelmével szabad.

Minden árendális contractusból származó kérdésekre nézve az árendás aláveti magát a Földes Uraság Úri Széke Ítéletének. Néki apelláta (fellebbezés) a fellebb való törvényszékre csak executió (az ítélet végrehajtása) után engedtetik meg.

A szerződésminta erőteljesen védte a földesúr érdekét. Nem szabad akármilyen kifogással – tehát jogos kifogással sem – a szerződésben kikötött teljesítés részbeni elengedését is kérni, mivel az alkalmatlankodás.

Az Úri Szék ítéletét fellebbezésre tekintet nélkül végre lehet hajtani.

A szerződésminta ugyanakkor biztosítékot ad a jobbágyok számára. Legalább le van írva, milyen summának letételére kötelezettek.

Az úriszéki perekben az 1767-ben kiadott úrbéri szabályzat kötelezővé tette a tisztí ügyészi részvételt, a jobbágyok pártfogását (Pest Megyei Levéltár. IV. 165-a Budaörs 1823 – Lásd az alább mellékelt dokumentumot!)

*

Az 1837-ik esztendő április 6-án Pesten tartott közgyűlés jegyzőkönyve tartalmazza a Tatárszentgyörgyi helység lakosai kérelmét. A lakosok „az iránt esedeznek, hogy legelőjük hasítassék ki, továbbá, hogy határozassék el, hogy kortsmáltatási idejek meddig tart.

Füst pénz fejében 1 pengő forintot kell é fizetni, helyes é az Uradalomnak abbéli kívánsága, hogy a nagyobb gyümölcsfától 4, a kisebb gyümölcsfától 2 pengő forintot fizessenek... Robot váltáság fejében 6 pengő forintot, a házzal nem bírótól 3 pengő forintot kíván, megállhat é ezen kívánság”...

A közgyűlés végzése:

„Oly utasítással adatik az eredeti folyamodás Fő Ügyész Gál József Úrnak, hogy a bent érintett panaszoknak elintézését az esedező községnek folyamatban lévő Úrbéri Perében szorgalmaztassa”. (Pest Megyei Levéltár IV. 165-a Vác)

1837. október 21-én Gál József, mint Vác községet pártoló vármegyei tisztí főügyész a váci lakosok nevében folyamodványt írt a Magyar Királyi Helytartó Tanácshoz.

A város közössége kéri:

1. Minden 50–60 ház után az úrbéri szerződésben biztosított kocsmáltatás idejére (általában Szent Mihály napjától Szent György nap-

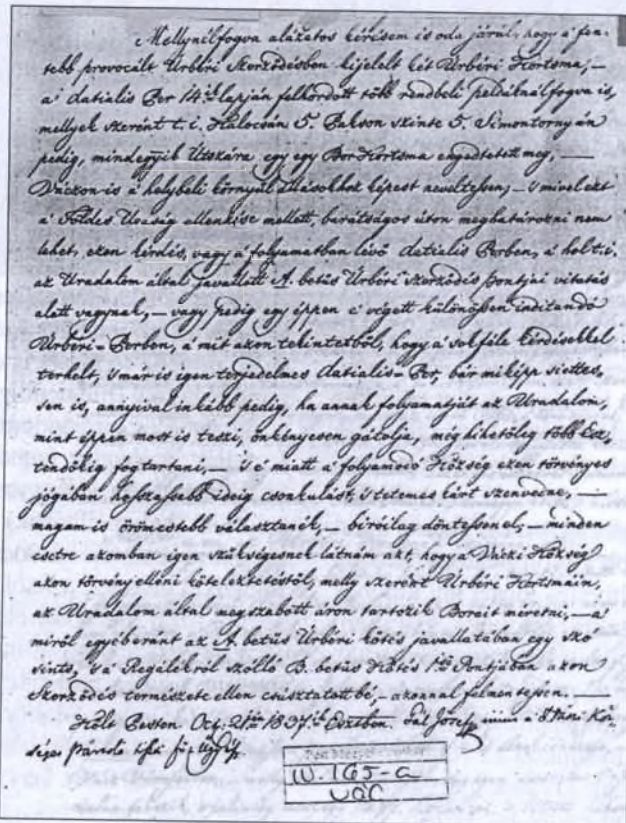
jáig, azaz szeptember 29-től április 24-ig) egy kocsmatartás engedélyeztessen.

2. A váci határ rendbe szedessen (felmérissen) és a váci lakosokat illető legelő kiadasson. „A jobbágy telkek állományai az uradalom által elfoglalt Szári és Cselőtei földekből kiegészítessenek.”

3. A Váci lakosok ügyeik folytatására állandóan fizetendő ügyészt alkalmazhassanak.

Tehát már nem elégedtek meg a vármegyei pártfogó ügyéssel. A perek folyamatossága miatt saját, Vác községi ügyészt akartak.

A beadvány szerint Vácban „a fentebb provokált úrbéri szerződésben kijelölt két úrbéri kortsmát” tarthat nyitva

a lakosság, míg „Kalocsán 5, Pakson szinte (szintén) 5, Simontornyán pedig minden útszára egy-egy bor kortsma engedtetett meg.”

A bor-, sör- és pálinkamérés, mint kisebb királyi haszonvételi jog, amelyet a földesúrral kötött szerződés alapján lehetett gyakorolni, az egyik legjobb pénzkereseti forrás volt. Az úgynevezett kisebb regáléjogot a jobbágyok gyakran nehezen és hátrányos feltételekkel kapták meg.

1837. november 29-én a Pesti úriszék egy hidegkúri ingatlanra vonatkozó kibecsülési perben tartott tárgyalást. A használati jog megszüntetése iránti perben a jusson (örökségen) lévő felpereseket – a Szúnyogh familia örököseit – Kutsora Lőrinc és Hempl József rendszerinti ügyészeik képviselik. Az alperes Resek Gáspár jobbágy törvényes védelmezője Gál József vármegyei tisztii főügyész.

A per tárgya:

Resek Gáspár háza, udvara, kertje valóságosan a Szúnyogh familia curialis fundusán (udvarháza telkén) helyezkedik el. A Szúnyogh familia örökösei, Vadasi Jankovich Miklós és Szúnyogh János Resek Gáspár jelenlétét nem tűrik tovább a megörökölt telkükön (Pest Megyei Levéltár IV.2. 178/3.C.).

*

A pusztán lakó emberek földesurakkal szembeni megvédése állami közérdek. Az ország benépesítését, újabb települések létrehozását központi odafigyeléssel, intézkedéssel segítették.

Az 1840-es évek derekán a Majosházi pusztán élő jobbágyokat a földesúr távozásra szólította fel. A lakosság nem mozdult otthonából. Az ebből eredő per befejezéséig a vármegye a jobbágyokat várakozásra utasította. Időhűzés miatt az iratok a Helytartó Tanács elé kerültek. 1847. kisasszony hó 3-án a Magyar Királyi Helytartó Tanács a Majosházi pusztai népesítése iránt fennforgó viszonyok elintézése tárgyában Pest vármegyét a következőkről tájékoztatta.

Ő császári, Királyi apostoli Fennsége utóbbi rendeletében az 1845. esztendei 22089. sz. alatt kelt Intézményben foglalt legmagasabb határozatának teljesítését megparancsola, nincs egyéb hátra..., mi hatóságokhoz tartozik, teljesítsék és annak eredményét ide felterjesszék.

A vármegyei közgyűlés a Majosházi lakosok és az ot-tani földes úr közötti egyezség megpróbálására kiküldte a megye alispánját, két bírót, a megye főügyvédjét (ügyészt) és egy esküdtet. A kiküldetés 1856-ban a peres felek közötti egyezsége vezetett (Pest Megyei Levéltár. IV. 165. Majosháza. U.p./2990.).

*

A rendelkezésre álló iratok szerint az ügyészi pártfogás legfeljebb könnyítette a jobbágy szerződési helyzetét, de nem ellensúlyozta a földesúr hatalmi fölényét.

Az ügyészi jelenlét hathatósága alárendeltetett az uraság gazdasági súlyának. Ez látható a Váci káptalan föl-

des uraság és a Vác városa községének 1847. november 8. napján kötött örökös szerződésből.

Az öregebb alkotmányú váci káptalan földes uraság, másrésztől káptalan Vác városa községi közön (községi területén) az 1838. évi árvíz által özveomlott, úgynevezett alsó városi Burgundiai házhelyek (házak) eránt Vác tanácsának felterjesztése következtében... örök időre... kötött örökös szerződés.

A szerződés 1. pontja alapvető adatként rögzíti, hogy a burgundiai házhelyeket az 1838. évi árvíz után akkoron Pest vármegye házépítésre alkalmatlannak találta.

Ennek ismeretében 11 Burgundiai helyet enged át az uraság Vác városa községének... örök időre... az alább következő kötelezettség teljesítése mellett. A sokszor érdeklött házhelyeket Vác városa községe szabadon és minden megszorítás nélkül úgy fogja használni, mint minő tulajdoni joggal azokat mi használhattuk volna.

Káptalan Vác városa községe a fenn kitett tizenegy házhelyekért külön, külön két darab ezüst húszast... minden évben az uradalmi pénztárba pontosan befizetni magát kötelezi.

A mondott 11. házhelyek(et)... Pest vármegye házak építésére alkalmatlannak találta..., ha azonban ennek ellenére mégis valaki azokra házat építene..., az uradalom semmi felelősséggel tartozni nem fog.

A ne talán (mitül Isten örizzen) támadható árvíz által okozandó kárt a ház tulajdonosan önmaga szenvedni köteles leend.

Hogy ezen szerződés minden erőltetés nélkül jött létre – a szerződő felek aláírása alatt – tanúsítja Pest megye tisztii főügyésze, főszolgabírája és a megye egyik esküdtje aláírása és pecsétje (Pest Megyei Levéltár. IV. 165-a.).

*

Az 1848:9. tc. a robotot, a dézsmát, a pénzbeli szolgáltatásokat megszüntette. A jobbágy, zsellér lakosság kikerült a földesúr hatalma alól.

A törvénycikk rendelkezése szerint a faizásra (fakivágásra), legeltetésre nézve az addig fennálló, közös használaton alapuló gyakorlat megmarad a földesúr és a felszabadult jobbágyai, zsellérei között.

Az 1848:10. tc. rendelkezése szerint a közös használatok elkülönítésére a pert akár a földesúr, akár a jobbágy vagy a zsellére megindíthatta. Csakhogy a forradalmi, valamint a Habsburg-önkénturalmi események a perindítást megnehezítették. Rendezetlen birtokállapotok alakultak ki.

Jól megfogalmazza az akkori vitás kérdések lényegét a Váci uradalom ügyésze.

Rubka Ágoston a császári Járásbíróshoz benyújtott, 1851. december 12-én kelt keresetében a következőket írta:

Vác város a tűzifaizás gyakorlatában most is éppen úgy, mint az 1848-ik évi események előttben van. Nemcsak az említett felsőbbi rendeletek, de a közigazság is szoroson megkívánják, miszerint ezen nagy jótéteményű tűzifaizásért az uradalom által követelt összeg (a) város által az uradalomnak fiztessék.

Az uradalom és a város közt fennállott szerződéses viszonyok az 1848-as események által megszűntek. Így önként következik, hogy a tűzifaizás iránt fennállott viszonyoknak is vagy meg kellett végezzük szűnni, vagy pedig tegyen eleget a város az uradalom részbeni követelésének. Mert miután a váci Püspök nem földes ura többé a városnak, világos, hogy a tűzifaizást sem tartozik annak többé ingyen kiszolgáltatni.

Világos, jól érthető ügyészi indokolás. Félbemaradt a jobbágyfelszabadítással járó földhasználati viszonyok rendezése (Pest Megyei Levéltár IV. 165-a 160/1856.).

*

Az úrbéri rendezésre vonatkozó részletes szabályokat az 1853-ban és 1854-ben kiadott Úrbéri nyílt parancsok szabályozták. A Habsburg-rendelkezések célja, hogy a volt jobbágy és a földesúr között minden közösség (közös legelő, erdő használat) megszűnjön.

A legelő, nádas elkülönítését, az erdei haszonvételek szabályozását az érdekeltek két évig kérhették a bíróságtól. A volt úrbéreseket a község bírása képviselte.

Kérelem hiányában hivatalból kirendelt gondnoknak kellett a pert megindítania. Ezek a perek voltak az úrbéri rendezési perek.

Faizási per

1851. július 19-én a váci püspökség uradalma tisztí ülést tartott.

Megállapították, hogy mivel a Szilágyi lakosok szerződésileg beszállítani kellő ölfa mennyiséget többszöri felszólításokra, sőt a múlt évben történt törvényes megintés után is mind ezideig elmulasztották, uradalmi ügyész Ribánszky József uramnak fogadott szekerekkel mielőbbi beszállítást és a fuvarbérnek a Szilágyiakon leendő megvételét törvényesen eszközölni (peresíteni) utasítatik.

Rubka Ágoston, mint a Váci Püspöki uradalom ügyésze 1851. november 17-én keresetet nyújtott be a Tekintetes Császári és Királyi Járásbírósághoz az uradalmi erdőben faizást végző, de azért ellenértéket nem fizető 599 házas volt zsellér és 83 egész telkes volt jobbágy alperesek ellen. A követelés önmaga évi 631. pengő forint és 30 krajcár. Az alpereseket Ensel József ügyész védte.

A Járásbíróság 1852. november 30-án kelt, 3877. számú ítéletében a felperes keresetének helyt adott. A Pesti Kerületi Császári és Királyi Főtörvényszék 1853. március 22-én a Járásbíróság ítéletét jóváhagyta. (Pest Megyei Levéltár. IV. 165-a 36/1859.)

*

A 21. századi ügyészség közérdekvédelmi tevékenysége tehát a 18. századig visszavezethető.

KÖNYVEKRŐL

Ügyészségek a történelem sodrában

Nánási László:

A magyar királyi ügyészség története (1871–1945)

Legfőbb Ügyészség, Budapest, 2011, 365 p.

ISBN 978-953-08-1444-7

Azt aligha állíthatnánk, hogy a magyar királyi ügyészség történetével foglalkozó irodalom jelentéktelen lenne. A közjogi munkák, az alkotmányjogi összefoglaló művek és tankönyvek kötelező fejezetei az ügyészségről, annak alkotmányos helyéről történő fejtegetések. A törvénykezési szervezeti irodalom, a törvénykezési szervezeti jog szakirodalmá kötelezőszerűen foglalkozik az ügyészi szervezet ismertetésével. A büntető eljárásjog szakirodalmának magától értetődő része az ügyészségek szerepét illető fejezet. A jogtörténet-tudomány, igaz nem monografikus szinten, de kisebb-nagyobb tanulmányokban

foglalkozott a szervezet szabályozásának vagy magának az apparátusnak a fejlődésével, a tankönyveknek mellőzhető része az ügyészi szervezet alakulása. Hasonlóképpen a bírósági szervezet és perjogtörténeti munkák az igazságszolgáltatási szervezettörténeti elemzéseknek. Természetesnek vehető, hogy maga az ügyészi szervezet is foglalkozott önnön történetével: évfordulók közeledtével megszorodtak a megemlékezések, történeti-szervezeti összefoglalások, konferenciák és emlékkötetek. Az utóbbi időben, nem kevéssé a szerzőnek köszönhetően, több az ügyészség történetének részleteivel foglalkozó tanulmány, kismonográfia, szemelvénygyűjtemény látott napvilágot. Ezek a publikációk azonban mindezekig nem álltak össze monografikus elemzéssé. Nánási László könyvének egyik legfontosabb értéke tehát, hogy első ízben dolgozza fel az ügyészség történetét következetes alaposággal és szisztematikus rendben, a szakirodalom és a rendelkezésre álló források lehető legteljesebb kihasználásával. A monografikus elemzés tematikailag is, forrásszempontról is messzemenően kiemelkedik az eddigi munkák közül. Emellett a feldolgozásnak aktualitást kölcsönöz az a tény is, hogy korunk alkotmányjogi kérdései között újra és újra fölbukkan az ügyészség közjogi pozícionálásának témája, a politikai közbeszédben pedig az ügyészség feladatainak, funkciójának tartalomköre.

A szerző által is deklaráltnak, időbeliségre építette a dolgozat szerkezetét, melynek cezúráit a szervezeti és a jogszabályi változások határozták meg. Persze minden ilyen tagolás felveti az ellentétes igények szükségességét is, ebben az esetben azonban a különféle, más időhatárokat akceptáló (politikai, államszervezeti, gazdasági, társadalmi) folyamatok kevésbé voltak dominálók, mint a szervezet belső fejlődésének etapjai. Ez a választás a szisztematikus munkálást tette lehetővé. A tartalomjegyzékben is tükröződő időtagolás, az ennek mentén választott szerkezeti beosztás első pillantásra nem nyújt nagyobb segítséget, a szövegbe merülve azonban világosan kirajzolódik a téma felépítésének nagy etapjai. A felvezetésben a szervezet kiépítése jelenik meg (előzmények, az ügyész-ségi törvény, az ügyészségek megszervezése és az 1890-es évekre történő kiteljesedés), a monográfia csúcspontja a „klasszikus” kor elemzése, majd ezt követik a viharos idők (világháborúk, trianoni Magyarország, diktatúra és a keserves finálé 1945-ben).

Az ügyészi szervezet kialakulásának okait firtatva a Szerző a bűnvádi perrendtartás indoklására hivatkozik. Recenzens nem vele, hanem a Perrendtartás indoklásának szerzőivel vitatkozik, amikor elbizonytalanodva tekint arra a megállapításra, mely szerint „mihelyt az állam a társadalmi sérelem eszméjét kapcsolta a büntetthez, azonnal előáll ama követelmény, hogy e felfogásnak megfelelőleg állami vádközeg gondoskodjék a büntettek üldözéséről. Az anyagi büntetőjog rendszerének e változása történetileg a közzvádlóság két alakjára vezetett: az actio popularisra és a közzvád képviselőnek típusára, az állami ügyészségre”. Ez az elegáns és könnyed távolságívélés nyilván kielégítő volt a kor tételes jogászáknak, de elfedi azt a több száz esztendő fejlődési ívet, amely az állam büntető expanziójának kezdeteitől (12. század) és a büntető processzus kényszerű (az egyházi asszisztencia elvesztése miatt az istenítéleti bizonyítást nélkülözni kénytelen), inquisitorius irányba forduló átalakulásától (13. század) a mai értelemben vett ügyészségi modell kialakulásáig (19. század) vezet. Ez a nagyvonalú megközelítés eljelenítettette azt a sok évszázados, a szerző által is illusztrált küzdelmet, amelyben kikristályosodott a mai ügyész alakja. A 13. századi, a királyi fiscus érdekeit képviselő jogügyigazgatótól a 18. századra már választott tiszti ügyészek státusáig vezetett az út, hogy 1848-ban megjelenjen a pénzügyi, igazgatási és általános képviselői feladatokról megszabadított közzvád. Nem véletlen a reformkor „hivatalos” ügyészenek a követelése az igazságügyi kormányzat részéről: addig a hatóság által megbízott, a törvényhatóságok, uradalmak különböző hivatalos ügyeiben eljáró ügyvéd („tiszti ügyész”) jobban hasonlított egy jogtanácsosra, mint a ma ismert ügyészre.

A polgári korszak fordulata kellett ahhoz, hogy létrejöjjen a kormányzati célokat teljesítő, a kormány jogpolitiká-

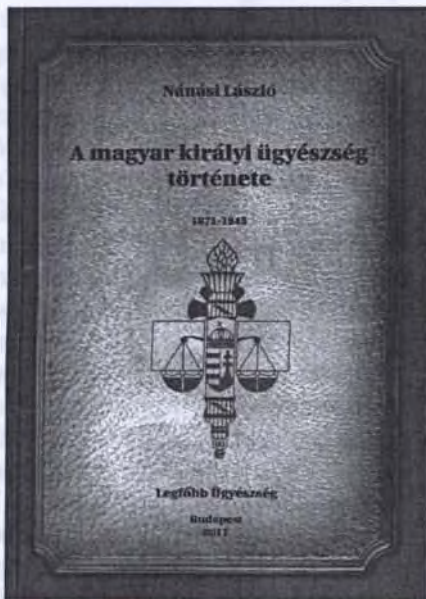
ját képviselő ügyész (és ügyészség), amelynek a hazai fejlődésben – ezt kiválóan ábrázolja szerző – két ösztönzője volt: a bírói hatalom függetlenítésével kialakuló kormányzati szándék a független igazságszolgáltató szervezet valaminő befolyásolására és lehetséges ellenőrzésére, valamint a vármegyék ellen közjogi élet-halál harcot folytató liberális kormányzat törekvése a municipalista hadállások lerombolására és az igazságügy teljes államosítására. Az olvasó végigkövetheti az 1869. évi, eredetileg egységes kodifikációs elképzelésektől a szakirodalmi vitákat, politikai polémákat, a vármegyei autonómia híveinek átmeneti sikereit és a végső, 1871-re kikerekedő megoldást, amely végül is a napóleoni előkép mentén kialakított osztrák mintára épült. (Az ügyészség története is egyik bizonyítéka a Habsburgok monarchikus diktatúrája által szervezett magyarországi modernizáció pozitív hozzáadékaiknak.)

A törvényjavaslat vitáinak összefoglalásában a szerző érzékletesen megfesti a két (mindnapjainkig polemizáló) álláspontot: a liberális kormányzat által képviselt, miniszteri felsőbbség és a hierarchikusan alárendelt, utasítható szervezet képletet egyfelől, a közzvád iránti általános bizalomra hivatkozó és a vármegyei autonómiára támaszkodó, tradicionális tiszti ügyészi modellt pártoló alakzatot másfelől. A szerző kommentálásával aprólékos összképet kap a törvény országgyűlési vitáiról.

A sikeres törvényhozást szervező munka követte: az igazságszolgáltatási gépezet kialakításában értelem szerűen a bíróságok vitték a primet, de a törvényszékek és a járásbíróságok székhelyének kijelölését követte az ügyészi szervezet kiépítése is. Megkezdődött az állomány feltöltése, a királyi ügyészi pályázatok meghirdetése és a kinevezések eszközzése, a működési feltételek megteremtése, az elhelyezés és a felszerelés biztosítása. A berendezkedés után pedig a munka megkezdése, melyhez kereteket a miniszterek általános vagy egyedi utasításai adtak, amelyek tartalmát pedánsan ismerteti a szerző. Az ügyészi élet kereteinek hű tükrö a javadalmazási viszonyok ábrázolása, melyet szemléletes összehasonlításokkal tesz érthetővé a szerző.

Az ügyészség történetének történelmi csúcspontja kétségtelenül az 1890–1914 közötti időszak, amely egyfelől a jogszabályi háttér kialakításának periódusa. A már korábban elfogadott büntető törvénykönyvet kiegészítő anyagi jogi reformok (fiatalkoriakra vonatkozó új szabályozás, a dologházi törvény), a büntető perrendtartás elfogadtatása és életbe léptetése, az ügyészség szervezeti teljességének kialakulása, az előmeneteli rendszer tisztázása, a javadalmazási körülmények normalizálódása, az ügyészi utasítás felfrissítése, az elhelyezési körülmények javulása jellemezte a működési környezetet.

A fénykor árnyoldalaként jelent meg az ellenzék által oly sokat bírált miniszteri alárendeltség politikai felütése.

Az állam- és társadalmi rend elleni, különösen a „nemzetiségi és a socialistikus irányú izgatások miatt indított bűnügyek” szigorú kezelése, a „politikai természetű sajtóperek, továbbá az állami közérdek szempontjából vagy egyébként fontos köztörvényszéki bűnvádi perek szorgalmazása” mind kiemelkedőbb feladata lett az ügyészségnek csakúgy, mint a monarchiának különös szimbolikus jelentőséget viselő egysége, a hadsereg elleni bűncselekmények. Nem kevésbé az antimilitarista gyülekezetek és sajtóközlemények elleni fellépés. Tisza az ügyészséget az 1904 tavaszán kitört országos vasúti sztrájk megtörésére próbálta felhasználni. De a politikai labdajáték egyik leglátványosabb esete a szerző által is felidézett 1904. december 13-i események következményeképpen megindult eljárások sorsa. Az ellenzéki képviselők által a képviselőházi ülésterem berendezésének szétverése miatt miniszteri utasításra indított eljárást néhány hét múlva a választások eredményeképpen kormányra jutott honatyák ellenében megszüntették.

Nem véletlen, hogy szakmai fórumokon is rendszeresen fölbukkant az ügyészség minisztériumnak történő alárendelésének kérdése, mely vagy úgy vetődött föl, hogy egyáltalán alkotmányos-e a miniszteri utasítási jog, vagy pedig értelmezésként, hogy mely esetekben, milyen mélységben szólhat bele a miniszter az ügyészi szervezet működésébe. Ha dűlőre jutottak volna e kérdésben, bizonyára egyszerűbb lett volna az ügyészség sorsa a két világháború korszakában.

Az első világháború kirobbanásától a második világháború lezárásáig az ügyészség hatásköre folyamatosan hullámzott, de jellemzően bővült; a politikai feszültségek által terhelt társadalom kordában tartása, a háborús, majd forradalmi események involválta zavaros viszonyok, a két világháború közötti speciális helyzetből fakadó teendők kezelésének egy részét az ügyészségre terheltek, illetve magától értetődően jelentek meg új ügyészi feladatok. A rendkívüli idők rendkívüli szabályokat hoztak a büntető processzusokban és a büntető anyagi szabályokban egyaránt. A háború esetére szóló kivételes intézkedések, a kormány kivételes hatalma, a büntető jogszolgáltatást gyorsító, egyszerűsített szabályok megjelenése, a rögtönbíráskodás életbe léptetése, a gyorsított büntetőeljárás egyöntetűen szaporította az ügyészség feladatait. A közrendet és közbiztonságot fenyegető bűncselekmények, a hadviselés érdekei elleni cselekmények üldözésétől, a sztrájkok elleni fellépéstől a sajtótermékek cenzúrázása, illetve a terjesztés megtiltásáig új és új anyagi és eljárási hatáskörök szaporodtak el az ügyészi feladatok körében. Az új teendők jelezték azt a bizalmi politikai pozíciót is, amelyet az ügyészség a kormányzati koncepciók realizálásában, „a létért küzdő állam nagy érdekeinek” védelmében elfoglalt. Ez persze szorosabbra fonta az irányító miniszter és az ügyészség közötti kötelekeket, erősítette az utasítási jogot, a szervezet függését a minisztertől. És rendkívüli módon megnövelte az ügyészségek adminisztratív terheit.

A háború lezárása, az ország egy részének megszállása, a forradalmi mozgalmak megint új helyzetet jelentettek. A tartósnak mutakozó munkaerőhiány, a háború nyomán

fellépő áruhiány, drágulás, a hivatali működési feltételek hiánya határozta meg a huszadik század második évtizedének utolsó éveit.

Az őszirózsás forradalom és a Károlyi Mihály vezette népkormány megalakulása, az új politika új kereteket adott az ügyészi működésnek, melyet azzal érzékeltettek, hogy valamennyi korábbi, a büntető törvénykönyvben foglalt, államellenes cselekményekért felelősségre vont vagy ezekért eljárás alatt álló terheltjét szabadon kellett engedni vagy az eljárást megszüntetni. Ezzel egy időben a háborús válság sújtotta országban látványosan megromlott a közbiztonság, erőszakos cselekmények uralták az utcákat, a hazatérő katonák, nincstelen vidékiek megtámadták a boltokat, kirabolták az uradalmakat, kastélyokat. A zavargások elfojtására, bármennyire utasításba adta is a kormány, az ügyészségeknek nem volt erejük és lehetőségük. A kormányzat is tétovázott, politikai megfontolásból ellentmondó intézkedéseket tett, mint a szerző bizonyította. Az előbb letartóztatott kommunista vezetőket március 21-én szabadon bocsátották, majd azok kormánytagokká válva a korábban még felelősségre vonásukat szorgalmazó ügyészség utasítójává lettek. Nem véletlen, hogy az igazságszolgáltatás vezetőit rendelkezési állományba helyezték, néhány ügyészt letartóztattak. A forradalmi törvényszékek előtti vádképviselőt meglehetősen sok vitás kérdést szült, különösen hatásköri vonatkozásokban. Mindenesre a szervezeti és eljárási téren uralkodó kusza viszonyok nem kedveztek a tisztánlátásnak, sem pedig a törvényeket és jogszabályokat betartani igyekvő ügyészség működésének.

A bolsevizmus megsemmisítését zászlóra tűző új kormányzat(ok) 1919-ben újabb változást idéztek elő az ügyészség életében, jóllehet, a jogfolytonosság eszméje a megnyugvás, a rend, az értelmezhető szabályok, a konszolidáció irányába terelték a folyamatokat. Az ügyészségre azonban még egy megpróbáltatás várt: az újabb háború és a két világháború közötti magyar történelmet lezáró Nemzeti Munkaállam szolgálata.

Nánási László monográfiájának egyik legfontosabb tudományos eredménye az ügyészség helyének nem pusztán normaalapú elhelyezése az államgépezetben, a napi hatalompolitikával összefüggő pozíciójának korról korra történő elemzése, küzdelmei a történelmi szituáció prezentálta nehézségekkel.

A monográfia különös erénye az ügyészség politikai tájolásának pontos dokumentálása. Annak igazolása, hogy az ügyészi szervezet, feladatkör és tekintély milyen szerves összefüggésben fejlődik és alakul az igazságügyi reformokkal, a kodifikációval, a törvénykezési szervezet koncepcióival, a büntetőjog, a büntetőeljárás szabályozásával, a polgári perrendtartás fejlesztésével és törvényi rendezésével, a kereskedelmi jog normáival. S nem kevésbé a kormánypolitikával. Bíráló nem állja meg, hogy ne idézze a szerző által is citált, Vargha Ferencről származó értékelést, amely egyben jellemzője az ügyészségnek általában és a monográfia által tükrözött magyar történelmi modellnek is. „Ahol békés viszonyok uralkodnak, ahol a társadalmi fejlődés rendes mederben halad, ... ahol a politikai ellentétek egész végtelenségig menő szertelenségbe

nem csapnak át: ott a miniszter rendelkezési joga a gyakorlatban alig érezhető..., mihelyt azonban a társadalom szervezetének valamely részében a béke megbomlik, azonnal az ügyészségeket rántja elő a hatalom, s azzal akarja orvosolni a társadalom betegségét.” Talán nem véletlen, hogy a közvélemény annak az ügyészségnek az intézkedésében nyugszik meg, melyikről látja és tudja, hogy távol áll a politikától és az igazságszolgáltatásnak – Vargha kifejezésével élve – „objectív közege”.

Szerző műve több funkciót is teljesít. Túlmenően a történeti fejlődés megrajzolásán, egyfajta almanachját is adja a ügyészeknek, koronaügyészeknek és az igazságügyi reformokról elhíresült igazságügyéreknek. Ennek a kitűnő könyvnek a megjelentetésével nem egyszerű történeti dokumentáció kerül az olvasókhoz (és nyilván a legtöbb ügyész könyvespolcára), hanem egy alapvető kézikönyv, amely tartalmaz szinte minden fellehető információt az ügyészség magyarországi polgári kori történetéről.

Várjuk a folytatást: a magyar ügyészség történetének tablóját 1945 és 2010 között.

A források és a szakirodalom feldolgozása a szerző alaposágát bizonyítja. Nem véletlen, hogy ennyi ideig tar-

tott megírása és a sajtó alá rendezése. Az ügyészségekre és bíróságokra vonatkozó joganyag kimerítő feldolgozása, a levéltári források hiányos, de egymást kiegészítő tanúságának felhasználása, a szakirodalom teljes körűnek mondott ismerete olyan munkát alapozott meg, amely minden eddiginél hitelesebb képet ad a magyar királyi ügyészség történetéről. „A műben a tények feltárására törekedtem, s igyekeztem megvilágítani mindazon kereteket, történeteket, szabályokat, amelyek közt az ügyészség működött.” – írja a szerző. Nos, az olvasó nem kételkedhet benne: a célkitűzés megvalósult, szerző törekvése sikerrel járt.

Szerző döntése, hogy ti. a tudományos művet képi illusztrációkkal látja el, kiváló megoldássá érett. A képek, arcmasok az olvasó számára nem tolakodó módon illusztrálják, érzékelhető közelségbe hozzák a szervezettörténet momentumait, a főügyészek fotói, épületek, iratok képei életszerűvé varázsolják a tények világát. Nánási László kitűnő munkával jelentkezett a tudományos könyvpiacra, műve a jövőben megkerülhetetlen az ügyészséggel foglalkozó kutatók számára.

Mezey Barna

Történelem és jogtörténet

Institutions of Legal History – With Special Regard to Legal Culture and History

Szerkesztette: Béli Gábor, Duchoňová Diana, Fundárková Anna,

Kajtár István, Peres Zsuzsanna

Bratislava–Pécs, 2011, 464 p.

ISBN 978-615-5001-38-3

A Pécsi Egyetem Jogi Kara és a Szlovák Tudományos Akadémia közös kiadásában jelent meg az angol és német nyelvű tanulmányokat tartalmazó *Institutions of Legal History – With Special Regard to Legal Culture and History* című könyv. A kötet szerkesztői, Béli Gábor, Duchoňová Diana, Fundárková Anna, Kajtár István és Peres Zsuzsanna gondos munkát végeztek. A könyv végén mindegyik írás angol vagy német, illetve magyar és szlovák nyelvű összefoglalása is olvasható. A szerzők horvát, lengyel, magyar, osztrák, szlovák és szerb jogtörténészek, történészek. A munka tanulságos és expresszív körképet ad Közép-Európa történelméről, jogtörténetéről. Az időbeli kontextus: alapvetően az újkor, korajúrkori és középkori kitekintéssel. A térbeli kontextus a Balti-tengertől az Adriáig terjedő régió: lengyel, cseh és szlovák, magyar,

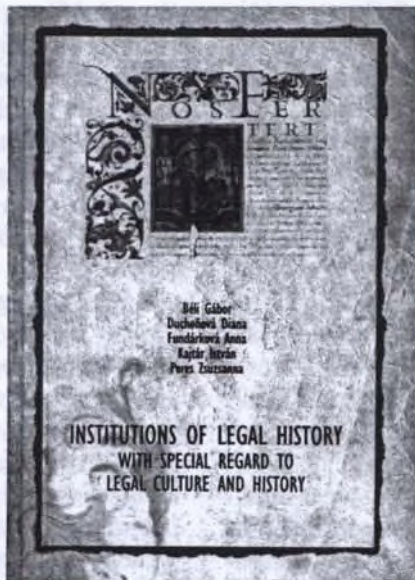
osztrák, horvát, szerb jogtörténeti intézményekről olvashatunk tanulmányokat.

Egy többszerzős, konkrétan 31 szerző által írt tanulmánykötet részletekbe menő áttekintése meghaladja egy recenzió kereteit. Épp ezért azt az utat választottuk (nem követve teljesen a kötet szerkesztési rendjét), hogy néhány érdekesebbnek gondolt témakört kiemelünk. Ez tagadhatatlanul szubjektív eljárás, mégpedig kétszeresen is szubjektív. Egyrészt azért, mert elsősorban olyan szemszögből

közelítünk az írásokhoz, hogy azok milyen metszéspontokat és új szempontokat kínálnak a történész szakma számára, illetve jogfilozófiai szempontból milyen tanulságokat hordoznak e jogtörténeti kutatások, másrészt bővebben foglalkozunk azokkal a tanulmányokkal, amelyek az általunk oktatót, illetve kutatót korszakokra eső problematikát tárgyalják. Természetesen bizonyos reflexiókat is igyekszünk megfogalmazni a tárgyalt metszéspontok, témák kapcsán, s ezáltal egy összbenyomást kialakítani erről a komoly kutatási eredményeket felvonultató munkáról. Az említett és váltalt szubjektivitást talán ellensúlyozza, hogy e recenzió egy történész és egy jogfilozófus közös munkája, azaz két diszciplína egymást kiegészítő látás-

módja alapján született.

A kötet tanulmányainak jelentős része nagyon határozottan, ha szabad ezt a metaforát használnunk, egy hosszú

távon működő, azaz *történelmi* ciklon képét idézi fel. És itt elsősorban nem a pusztító erőre kell gondolnunk, hanem inkább arra, ahogy a ciklon beszívja, magához vonzza a peremén lévő entitásokat. A ciklon forgataga a már említett (a Balti-tengertől az Adriáig) terjedő népeket, országokat fogja át, s pereme a Nyugat (ami persze történelmileg a centrum volt, míg a „ciklon” területe a periféria), a másik oldalon pedig Oroszország. Kevésbé metaforikusan fogalmazva: egy olyan történelmi út képe áll össze a tanulmányokból, amelynek szereplői mindig is figyelmet fordítottak arra, hogy a környezetüktől tanuljanak.

A környezet alatt elsősorban a római jogi hagyományt, a német, illetve az osztrák polgári törvénykönyvet és a *Code Civilt* érthetjük. Legyen szó pl. az ajándékozási szabályokról a szerb középkori jogban (*Srdan Šarkić*), a csődjog szabályozásáról a 19. századi Magyarországon (*Korsósné Delacasse Krisztina*), az igazságos érdek fogalmáról a csehszlovák magán- és munkajogban (*Tomaš Gábriš*), a jogalap nélküli gazdagodás szabályairól a két világháború közötti lengyel kötelmi jogban (*Jan Halberda*) vagy éppen a 19. század második felében a horvát jogi-politikai rendszert modernizáló Ivan Mažuranić kormányának tevékenységéről (*Josip Vrbošić–Višnja Lachner*).

Ennek a közép-európai régióknak a kulcsfogalma a 19. századi jogtörténetet illetően a modernizáció. Ugyanis a közép-európai régióban megfigyelhető tanulási készség mögött egyértelműen modernizáló törekvések álltak, a fejlettebbnek ítélt környezethez való felzárkózás vágya. Persze nem kell idealizálni ezt a modernizációs hullámot. Nem ritkán döntő tényezőként jelent meg a Habsburg Monarchia politikai-katonai dominanciája. S ebből a dominanciából fakadva az Osztrák Polgári Törvénykönyv (OPTK) kulcsszerepet játszott ebben a régióban. Ezt mutatja egyébként, hogy öt tanulmány is részletesen vizsgálja az OPTK-t, illetve annak hatását (*Wilhelm Braumeder, Homoki-Nagy Mária, Elisabeth Berger, Markus Steppan, Herger Cs. Eszter*). Az OPTK-t mindenképp sikeres kodifikációnak tarthatjuk. Ugyanis a Svájtól Oroszországig terjedő területen, nagyon eltérő jogi kultúrákban, különböző nemzetek egyaránt jól tudták használni a magánjog világában. Sikerességét, használhatóságát éppen az mutatja, hogy amikor hatályon kívül helyezték, akkor is igény volt arra, hogy a továbbiakban alkalmazzák. Így volt pl. 1860-ban, amikor Magyarországon az Országbírói Értekezlet hatályon kívül helyezte, ám Deák Ferenc azt javasolta: addig maradjon hatályban, míg a magyar törvénykönyv el nem készül. S így is lett. A magyar bírói gyakorlat a hazai szokásjogban kialakult szabályokhoz csak speciális esetekben fordult segítségül. Hasonlóképp az OPTK sikeres hatástörténetét mutatja Liechtenstein, ahol ugyan az 1920-as évektől megjelent az OPTK mellett a svájci jog recepciója, ám e kettő együtt, kiegészülve a liechtensteini „saját” joggal, hatást gyakorolt az európai közösségi jogra is.

Talán éppen ezzel a hatástörténettel is összefüggésbe hozható, hogy a 19. század utolsó negyedében felerősödött Magyarországról az elvándorlás. A hirtelen megindult iparosodás lehetőséget kínált a szegény sorsúak számára, hogy szerencsét próbáljanak a gazdaságilag felemelkedő városokban. Ennek során bízhattak abban, hogy a jogi

szabályozás alapvetően hasonlatos a Monarchia más területein is. S ez, akarva-akaratlanul, de ösztönzést adott a megélhetést nehezen biztosító szülőföld elhagyásához. Ugyanakkor a Monarchián belüli, sőt e határon túli vándorlás tömeges mérete a 19. század utolsó negyedében felvetette Magyarországon a migráció szabályozásának szükségességét. E törekvésről és egyúttal ennek kudarcáról is olvashatunk a kötetben (*Pálvölgyi Balázs*).

A büntetőjog, a büntetés-végrehajtás területét vizsgáló tanulmányok sajátossága, hogy a büntetés, a szankció alkalmazásának és megvalósításának problematikáját más területekkel való kapcsolódásban ábrázolják. Konkrétan a közigazgatás (*Máthé Gábor*), illetve az alkotmányjog összefüggésében (*Szabó István*), vagy éppen kitekintéssel a nagyvárosi életben megjelenő elszegényesedésre, a modern élet normavesztésére és a börtönépítészeti fellendülésére (*Mezey Barna*).

A könyvben két olyan tanulmány is szerepel, amely történeti jellege ellenére különleges aktualitással bír (a mai magyarországi lakossági devizaadósságok kapcsán), s egyben annak is kiváló bizonyítéka, hogy a jogtörténet nem öncélú, „antikvárius” műfaj. A szerződésellehetetlenülés elvének kialakulásáról (*Tomislav Karlovič*) van szó, valamint annak gyakorlati alkalmazásáról a 20. századi lengyel jogban (*Kazimierz Baran*). Az ezt kifejező *clausula rebus sic stantibus* a 15. században keletkezett, de a megjelenéséhez vezető jogi diskurzus sokkal korábbi. Bár Cicero, Seneca írásai fontos bázisát képezték annak az érvelésnek, amely e jogintézmény irányába mutatott, mégis egy igencsak hétköznapi és mindenkit érintő dolog, a pénzrontás volt a közvetlen kiváltó ok, ami miatt a 12. századtól a jogászok és a skolasztikus filozófusok érdeklődésének látókörébe került. Azaz: a kamara haszna gyakorlata váltotta ki a középkorban az erről szóló diskurzust. Érdekes, bár praktikus okok miatt érthető, hogy a természetjogi iskola végül is miért dobta ki a 18. században a *rebus sic stantibus* elvet – a *pacta sunt servanda*t favorizálva –, noha ez az elv valóban leginkább a *józan észből* merítheti érveit.

Ezzel a kérdéssel rokon téma az „igazságos érdek” fogalma, amely kifejezés Csehszlovákiában a szocializmus idején élte virágkorát a munkajogban, de már a két világháború közt is érvényben volt. Az „igazságos érdek” nem a „jogos érdek” szinonimája, mely utóbbi „speciális jogon alapult”, hanem a jó erkölcsből származtatható (*Tomaš Gábriš*) – ennél fogva szintén a természetjogra vezethető vissza.

A szavatosságvállalás kérdésének taglalása a középkori magyar jogban (*Béli Gábor*) még egyértelműbb metszéspontot kínál a jogtörténet és a történetírás közt. Azt a kérdést taglalja jogeseteken keresztül a szerző, hogy milyen szerepet játszott a párbaj a jogi viták megoldásában, amikor is a vitát a felek, illetve képviselőik párbaj útján döntötték el. Itt nyilvánvalóan az istenítélet számos formájának (pl. tűzpróba, vízpróba) egyikével szembesülünk, és talán élni lehet a gyanúperrel, hogy az eljárás átalakulása összefüggésben lehet az istenítéletek pápai tiltásával a 13. század elején.

Az ezredfordulót követő évszázadokban (11–12. század) megfigyelhető egy közös jelenség a közép-európai

királyságokban. A *divisio regni*-ről van szó, azaz arról, hogy a világi hatalom megosztására való törekvés – dinasztikus konfliktusok miatt, vagy éppen azok megelőzése okán – miként formálta a politikai életet (*Bagi Dániel*). Gondoljunk csak a *ducatus* intézményére a magyar történelemből, de hasonló megoldásokkal találkozhatunk ezen évszázadokban a Cseh és a Lengyel Királyságban is. Érdekes módon ellenpontozza a kötetből a „nagy birodalmak” hatalomfelosztási modelljét egy egészen „kis birodalom” hatalomkoncentrációja. Ez a „kis birodalom” nem más, mint a tengerjáró hajó (*Kajtár István*). A hajóparancsnok jogosítványainak szabályozásában a különböző tengeri hatalmak, köztük a magyar is, abban egyek voltak, hogy a parancsnok (kapitány) a hajóján a legfőbb úr, és ezzel összhangban a felelőssége is korlátlan – felette már csak Isten áll (*Master next God*).

A szláv területek középkori jogfejlődésével kapcsolatban a jogtörténész ugyanazzal a problémával szembesül, mint a történész: a források sporadikus voltával, illetve sok területen teljes hiányával. Léteznek ugyan törvénykönyvek, mint pl. Dusán Istváné, viszont alig van használható forrás arról, hogy miként funkcionáltak a jogintézmények a gyakorlatban. Így pl. a szerb jogban az ajándékozás kérdését jogeseteken keresztül nem lehet tanulmányozni, mivel egyetlen konkrét ilyen szerződés sem maradt fenn (*Srdan Sarkić*). Ugyanakkor egy másik, a történészeket és jogtörténészeket szorosabban összekötő problémát is felvet a szerző Dusán István törvénykönyve kapcsán: nevezetesen azt, hogy mennyiben volt a jogalkotás az uralkodói presztízst szolgáló lépés, illetve a valós igények eredménye. Dusán István 1346-ban lett cár – a törvénykönyv is valószínűleg ide datálható, indoklása pedig így szól: „törvényt kell alkotni, amilyennel illendő, hogy rendelkezünk”. Továbbgondolásra érdemes a felvetés orosz viszonylatban: Vajon IV. Iván miért adott ki új törvénykönyvet 1550-ben, amely egyébként nagyrészt az 1497-es *Szuyebnyiket* követte? Talán a cárrá koronázás ténye 1547-ben erősebb volt, mint egy új törvénykönyvre való igény – különösen, ha tudjuk, hogy jelentős szerb hatás érvényesült a 15–16. századi Oroszországban. Ehhez a problematikához kapcsolható a Kijevi Rusz jogforrásainak kialakulását és hatástörténetét vizsgáló tanulmány is (*Font Márta*). Ebből megtudjuk, hogy nemcsak az jelent nehézséget a kutatóknak, amikor a források hiányával szembesül, hanem az is, amikor a források nagyon különböző szövegváltozatban maradtak az utókorra. Ezek a jogforrások egyházi és világi eredetűek voltak. Az utóbbi vonatkozásában különösképp érdekesek azok a kereskedelmi szerződések, melyek a Hanza-városokkal való kereskedelmi kapcsolatokról tanúskodnak. Nagyon jól mutatják, hogy a politikai különállás egyáltalán nem jelentett a kereskedelemben átléphetetlen határt, sőt, a kereskedelmi kapcsolatok kihatottak a jogi kultúra alakulására.

A 18–20. századi lengyel jogfejlődéshez kapcsolódó tanulmányokból megtudhatjuk, hogy Lengyelország felosztása milyen nagymértékben befolyásolta az egyes régiók jogfejlődését, és ez milyen problémát jelentett az első világháború után, amikor Lengyelország újra önálló államként jelent meg Európa térképén (*Jan Halberda*).

Ugyanakkor az is kiderül, hogy a valóság tarkább volt annál, mint ahogy gondolnánk. Lengyelországot ugyan három nagyhatalom osztotta fel, de jogi tekintetben mégis négy nagy régióra oszlott (a negyedik a francia jog volt), sőt egy kis apró területen pedig éppen a magyar jog volt érvényben. A porosz, orosz, osztrák jogra való áttérés a lengyel és a litván jogról ugyanakkor hosszú távú társadalmi és etnikai feszültségeket generált a társadalmi modernizáció (jobbágyság eltörlése) ellenére (*Peksa Wlasiław*), ami egyértelművé teszi, hogy pl. a 19. századi lengyel nacionalizmus tanulmányozása során megkerülhetetlen ennek a kérdésnek a beható vizsgálata.

A jogrendre nemcsak az állam felosztása, hanem adott esetben az államiság megváltozását eredményező egészen más típusú esemény is hatással lehetett. Az 1867-es kiegyezés közjogi vonatkozásai jól ismertek, viszont ennek a magyarországi közrendre gyakorolt hatása aligha (*Csapó Csaba*). Az erről szóló tanulmány azt taglalja, hogy az alkotmányos váltás egyik nem szándékolt velejárója a közrend összeomlása volt Magyarország sok területén – a közjogi váltás így olyan következményekkel járt, hogy „szinte korlátlan joggal felruházott királyi biztos” kiküldésére is szükség volt, ez pedig paradox módon éppen a neoabszolutizmus időszakát idézte fel.

Végül, de nem utolsósorban, az ókori kelettel foglalkozó, a Szasszanida Perzsia valláspolitikájának jogi vonatkozásait boncolgató tanulmány (*Jany János*) is érdekes áthallásokkal bír a történész számára. Hasonló elemek fedezhetők fel ugyanis a 17. századi európai hatalmak valláspolitikájával, köztük Oroszországgal kapcsolatban. Mivel a zoroasztrizmus a Szasszanida monarchia államvallása volt, így az államegyháztól elpártoló hitehagyók főbenjáró bűnt követtek el, akiket pl. máglyahalállal büntettek. Érdekes párhuzama van ennek az 1649-es orosz törvénykönyvben, amely tűzhalállal büntette azt a muszlimot (tehát nem az áttérőt), aki egy ortodox hitűt arra vett rá, hogy áttérjen az iszlámra. A keresztényekre vonatkozó törvényhozást és ítélkezési gyakorlatot viszont az az elv mozgatta a Szasszanida monarchiában, hogy a vallási hovatartozás egyben a politikai lojalitás alapja is. Ez pedig akkor lett különösen fontos, amikor a kereszténység a nagy ellenség, a Római Birodalom államvallása lett (380). Ettől kezdve a perzsa kormányzat egy „ötödik hadoszlop” látott a keresztényekben.

A vallási/felekezeti hovatartozás, mint a politikai lojalitás alapja a 17. századi Európában is erőteljesen érvényesülő elv volt, amely az ún. konfesszionalizmus politikai vonásának tekinthető. Ennek hatására a 17. század elején kiűzték a moriszkókat (azokat az arabokat, akik ugyan áttértek a kereszténységre, de kulturális különállásuk miatt mégsem tartották őket igazi keresztényeknek) Spanyolországból (1609), 1685-ben pedig a hugenottákat Franciaországból, egy erőszakos áttérítési politika lezárásaként. Oroszországban szintén egy erőszakos térítési politika kezdődött a 17. század végétől a muszlimokkal szemben, amikor Oroszország közvetlen konfliktusba került az Oszmán Birodalommal.

Időben, térben és téma tekintetében is messze áll ettől a kérdéstől a cégek államosítása a második világháború utá-

ni Eszéken – vagy mégsem? Az államosítások hivatalos okaként ugyanis azt hozták fel, hogy azok tulajdonosai a háború idején összejátszottak az ellenséggel (*Miro Gardaš–Josip Vrbošić*).

Egy további tudományterület, amely profitálhat a kötetből, a néprajz, nevezetesen a jogi néprajz körébe tartozó tanulmányból (*Nagy Janka Teodóra*). Érdekes, hogy a 18. század végétől a „gyakorlati motiváció a népek jogszokásainak összegyűjtésére az orosz területeken található meg először”. Azaz egy olyan birodalom területén, ahol éppen még gyerekcipőben járt a jog művelése, jogtudományról pedig a 19. századig, a Szperanszkij nevéhez fűződő kodifikáció előtt nem is igen beszélhetünk.

De lépünk vissza egy kicsit az időben, és fordítsuk figyelmünket a 16–17. századi magyar udvari kancellária hivatalnokai felé. A kötet egyik tanulmányából megtudhatjuk, hogy a kancellárok egyben egyházi tisztviselők is voltak, így nem kellett egy bő javadalmazásról gondoskodni, hiszen egy püspöki rangban lévő személy fenntartásához egy püspökség tartozott (*Fazekas István*). Ugyanakkor a kancelláriai titkárok körében már a 16. század végétől megjelentek a jogi végzettséggel rendelkezők, ami a szakszerűbb munkavégzést segítette. Ám az a hivatali helyzet, hogy csak a kancellár és a titkár rendelkezett rendszeres fizetéssel, a korrupció veszélyét hordozta. Ma is tanulhatunk ebből: lehet, hogy a túlzott spórolás nagyobb társadalmi költséggel jár (hogy finoman jelezzem a korrupciót).

Az osztrák és a magyar arisztokrácia közötti kapcsolatok több évszázados hagyománnyal bírtak. E kapcsolatok cementjét adták a családi (házassági) kötelékek, amelyekből egyrészt természetesen következett a politikai álláspontok rokonsága; másrészt pedig az öröklési jog területén megfigyelhető kölcsönhatások (*Peres Zsuzsanna*). Ennek a kapcsolati rendszernek a mikrovilágát mutatja Pálffy Pál nádor és Maximilian von Trauttmansdorff személyes és egyúttal politikai-intellektuális viszonya (*Anna Fundárková*). Az utóbbi Pálffy sógora volt, és persze azt sem feledhetjük, hogy a Habsburg Monarchia bel- és kül-

politikájának akkoriban vezető egyéniségéről van szó. Korunk profán nyelvezetén úgy is fogalmazhatunk, hogy családi beszélgetésekben országrészek sorsa dőlhetett el. Szintén az arisztokrácia világát elemzi az a tanulmány, amelyből megtudhatjuk, hogy a főúri udvarok szabályai, konkrétan Esterházy Miklós nádor udvaráról van szó, nem egyszerűen leképezték a császári (királyi) udvar viselkedési szabályait, hanem mintát is adtak annak (*Diana Duchoňová*), és ennek során az erkölcsi elvek kaptak központi szerepet. Az Esterházy Miklós udvarában dolgozók mindig világosan tudták, hogy mit várnak el tőlük, s hogy szabályszegésért milyen szankció jár.

A színvonalas jogalkotás (legyen szó akár jogátvételtől), a jogalkalmazás jól képzett jogászokat, hivatalnokokat kíván, és persze a jogszabályok megfelelő közzétételét. Ezekről is olvashatunk a kötetben (*Gernot Kocher*). A normák publikussága egyaránt fontos volt a hivatalok működése szempontjából, és azért is, hogy a jognak alávetettek világosan lássák cselekvéseik jogi kereteit. Arról sem feledkezhetünk meg azonban, hogy ez a jogászképzés számára tananyagot biztosított. Így pl. II. József idején elrendelték a jogi közlöny rendszeres felolvasását. Azt, hogy milyen fontos volt a jogászképzés, jól érzékelteti, hogy Mária Terézia uralkodása alatt kétszer is (1753, 1774) szabályozták. Mégpedig arra törekedve, hogy annak időtartama (2, 3 és 5 éves képzés) és tartalma összhangban legyen a jövőbeli, a képzés megszerzése után ellátandó szakmai feladatokkal. A jogászképzésben felerősödött az állami feladatok kielégítésének igénye. A „jogi-politikai” stúdiumok megjelenése egyértelműen kifejezte a közjogi témakörök jelenlétét. Igencsak kínálkozik az aktualizáló kérdés: amikor mostanában arról hallhatunk, hogy a jogászképzésben felszámolják az állami finanszírozást, mintha elfeledkezett volna arról a képzést „megrendelő állam”, ami pedig már 250 évvel ezelőtt ismert volt, hogy jogászokra az állami szolgálatban is szükség van.

Karácsony András – Sashalmi Endre

JOGTÖRTÉNETI KÉZIKÖNYVEK AUSZTRIÁBÓL

Olechowski, Thomas
RECHTSGESCHICHTE.
EINFÜHRUNG IN DIE HISTORISCHEN
GRUNDLAGEN DES RECHTS
 5. Auflage, 3., überarbeitete Auflage
 Wien, Facultas.wuw Universitätsverlag, 2010, 432 S.
 ISBN 978 3708 906 31 7

Olechowski, Thomas
RECHTSGESCHICHTE.
MATERIALIEN UND ÜBERSICHTEN
 6., überarbeitete Auflage
 Wien, Facultas.wuw Universitätsverlag, 2011, 158 S.
 ISBN 978 3708 908 10 6

Az Alaptörvény első kommentárja Gondolatok a nemzeti – és az EU-jogról

The Basic Law of Hungary. A First Commentary
Edited by Lóránt Csink, Balázs Schanda, András Zs. Varga
Clarus Press Ltd. Dublin – National Institute of Public Administration,
Budapest, 2012, 350 p.
ISBN 978-1-905536-45-0 (nyomtatott változat) – 978-1-905536-46-7
(e-book)

Az Alaptörvény kommentárja

A Clarus Press gondozásában megjelent monográfia méltó külsőt hordoz. Forma dat esse rei, ám nem csupán alak, hanem tartalmi szempontból is.

A kommentár 17 fiatal és középnemzedéki kolléga munkája. A középnemzedék – hic et nunc – a harminc-negyvenéves korosztályt reprezentálja, akik főként egyetemi oktatók, de a praxis élvonalából is találunk szerzőt; így államtitkárt, nagykövetet, főügyész-helyettest, alkotmánybíró-sági tanácsadót. 11 fő a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet, 3 fő a Nemzeti Közszolgálati Egyetemet, 1-1 fő a győri és szegedi jogi fakultásokat képviseli. 12 fő tudományos fokozattal rendelkezik, s egy DSc-mal is jellekedik a szerzőgárda. Csak gratulálni lehet Csink Lóránt, Schanda Balázs és Varga Zs. András szerkesztőknek, hogy egy arányos szerkezetű, a normaszöveg rendszerét híven közvetítő, tartalmát adekvátan kifejező, a párhuzamos hivatkozásokot elkerülő, színvonalas kommentárt jelentettek meg. Egyet kell értenünk Jakab András külön bevezetőjében foglaltakkal, nevezetesen azzal, hogy a jogtudósok nem azért vannak, hogy a legjobbat hozzák ki a norma szövegéből, hanem kreatívan, a jogtudományi módszertan teljességét bevetve mozdítsák elő, hogy az új alaptörvény szerint a közösség értően gondolja át az alapkérdéseket. Ugyanígy üdvösek azok a szerzői óhajok is, amelyek szerint munkájuk kellő muníciót jelenthet a külföldi kutatóknak is, hogy megismerve a magyar alaptörvényt, annak megoldásait kívánságra hasznosíthassák. Nos, ez a remény, majd a jövő által lehet igazolt.

Mindenesetre tény, hogy az alaptörvény – a szerzők által is bizonyítottan – a legalapvetőbb értékeket fejezi ki. A team egybehangzóan hangsúlyozza továbbá azt is, hogy a normaszöveg önmagában szükséges, de nem elégséges az új szemléletmód érvényre juttatásához. Ezt – az alapjogok értelmezésével példázva – a norma + bírói + alkotmánybírói értelmezés együttese teremtheti meg.

Villanófényben összegezve: a Nemzeti hitvallás, az Alapvetés, a Szabadság és felelősség, valamint az Állam tagozódású alaptörvény az Európai Unióról szóló szerződésben, s a kapcsolódó módosításokban foglaltakkal adekvát. Nevezetesen:

„Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbséghez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”

Az Unió: „Előmozdítja a gazdasági, a társadalmi és a területi kohéziót, valamint a tagállamok közötti szolidaritást. Az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását.”

„Az Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződés előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét.”¹

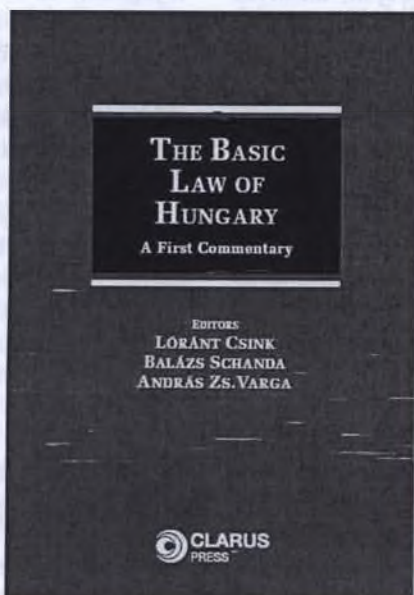
Az alaptörvény kommentárjának bemutatójára figyelemreméltó nemzetközi részvétellel 2012. február 17-én, a Magyar Tudományos Akadémián került sor. Az érdeklődést is kiváltó

protokolláris és szakmai előadásokat Kis Norbert, Rétvári Bence államtitkárok, Máthé Gábor, Patyi András egyetemi tanárok és Varga Zs. András, a legfőbb ügyész helyettese tartották.

A továbbiakban, élve a recensens kapta lehetőséggel – az alaptörvény apropójára – néhány gondolatot szeretnénk rögzíteni a nemzeti és az EU-jog viszonyáról.

Az európai egységesülési folyamatról

Az „első Jalta” revízióját és eredményét: az Európai Uniót az elmúlt húsz esztendő főbb trendjei determinálták. Az 1989. évi máltai csúcstalálkozó szimbolizálta az Egyesült Államok által már korábban (1985) kidolgozott Grand Strategy-t, a nagy váltást: azt, hogy a világ elbúcsúzik egy korszaktól és belép egy másikba. E másik világnak az alapkérdése pedig az volt, hogy Kelet-Közép-Európa miként integrálódjon a Nyugat-Európához. A szovjet-amerikai kondominium verziótól a rajnai modellt megtestesítő jóléti államideálon át, a véglegesült washingtoni konszenzusig vezető út okszerűen határozta meg a jelenkori viszonyokat. Ebben a folyamatban a magyarországi

rendszerváltozásnak nevezett átalakulást az euro-atlanti eszmerendszert közvetítő, demokratikus alapértékeket és hagyományokat megjelenítő Alkotmány, a neoliberais gazdaságpolitika jegyében, a washingtoni konszenzus – sokkterápiás – végrehajtásaként, a koncepciótlan privatizáció, s az ezt elősegítő dereguláció, az állam szerepének erőteljes visszaszorítása kísérte. Ma már – az új Alaptörvény idején – teljesen világos, hogy Lord Darendorf akkor rendszeresen idézett metaforája több volt, mint tévedés. Nevezetesen a dolgoknak előbb rosszabbra kell fordulniuk ahhoz, hogy megjavuljanak, s a térség népeinek végig kell menni a siralom völgyén, hogy eljussanak a kapitalizmus Kánaánjába.²

Nos, ez a hosszú menetelés mindmáig tart, amiben a nem ésszerűen zajló átalakulási válsághoz egy pénzügyi (derivativa) válság is társult. Nem véletlen tehát, hogy az állami tulajdon féktelen lebontásával létrejött, túlsúlyos magángazdaság és a multinacionális vállalatok együttese meggyengítette és több területen hatástalanította az állami szerepvállalást.

Ennek a 20. század végétől kezdődő demokratizálódási folyamatnak az a legnagyobb problémája, hogy nem sikerült az államiség különböző dimenzióit egymástól konceptuálisan elkülöníteni és megérteni, hogy azok hogyan kapcsolódnak a gazdasághoz. A privatizáció olyan hatalmas asszimetriákat szült, amelyeknek a korrigálása az állam feladata lett volna. Találón jegyezte meg – a mának szóló legfontosabb feladatra is utalva – Milton Friedman a szabadpiaci közgazdaságtan legkiválóbb képviselője: „Kiderült, hogy a jogrend valószínűleg alapvetőbb a privatizációnál”³

Közismert, hogy Európa történetének harmadik egységesülő kísérleténél tart. Az első sikeres Európa a Karoling birodalom volt, s ez a mai egyesülő Európának az egyetlen mintája, mert a jelenlegi nagyságában is felülmúlja Nagy Károly birodalmát.

Az új, Harmadik Európa igazi dilemmája a jóléti állam és a gondoskodó állam közötti választási alternatíva. A Rechtsstaat – Verfassungsstaat milyen formációvá történő átalakítása a jelenkor nagy államelméleti projektje. Az új európai intézményrendszer létrehozásakor arra kell törekedni, hogy az EU, mint sui generis intézmény az emberi jogokat valóban realizáló, azokat egyenlően kiterjesztő (nem csupán a stabilitási paktum keretszámait realizáló) emberibb társadalomként funkcionáljon. Világos, hogy a jog és az Alkotmány szerepe még központibbá válik, mint az eddigiekben volt.

Az uniós jog problematikájához

Az uniós jog elmélete kidolgozatlan. A tagállamokat integráló, sui generisből jogi személyé váló alakulat joga ezért a nemzeti jogokhoz viszonyítottan kerül definiálásra. A jogállami hivatkozás mindig csak tagállami érintettségű lehet. Így most csupán néhány jellemző vázolására szorítkozunk.

Az Unió szövetséges tagállamokhoz kötődő rendszer, amely a nemzetközi jog mentén szerveződött, s melyben a

tagállamok által szuverenitásuk egyes átengedett elemeiből ötvöződnek a nevesített hatáskörök. Tehát nincs saját hatásköre: a „Kompetenz ohne Kompetenz” formula jellemzi. Létrejött egy olyan jogrendszer, ami a tagállamok jogrendszerébe illeszkedik, s úgy viselkedik, mintha szövetségi állam lenne, ahol a demokratikus deficit kiegészül alkotmányos deficittel.

Ehhez társul továbbá a közeljövőben esedékes fiskális szerződés, amely egy szupranacionális kontroll beiktatásával megkérdőjelezi a jogállam egyik attributumát, a nemzeti parlament költségvetést jóváhagyó hatáskörét, az appropriációt.

Említsük fel továbbá azt a közismert tény, hogy az Európai Bíróság nem csupán jogértelmező, hanem jogalkotó hatáskörrel is rendelkezik. Az alapjogok érvényesülését pedig egy jogtriász: a nemzeti jog, az EU joga és az emberi jogi konvenció szolgálja.

Az e címszavakban jelzett tényhelyzet minden jogász számára (nem politikus, ámbar léteznek jogvégezti politikusok is) bizonyítja, hogy az Európai Uniónak új jogdogmatikai rendszerre van szüksége. Az új alkotmányos fogalmak mellett a többi között a komplementer, párhuzamos hatáskörök új szellemű meghatározása indokolt.

Minderre figyelemmel teljesen egyetérthetünk az új feladatra mozgósító kezdeményezéssel, Armin von Bogdandy professzor, a heidelbergi Max-Planck-Institut für ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht igazgatójának *A nemzeti jogtudomány az európai jogi térségben* c. Kiáltványa tartalmával.⁴

A nemzeti jogtudomány az európai jogi térségben

Bogdandy professzor helyzetértékelése, már ami az EU, mint működő közösség részváltásait illeti, tényekre alapozott. Jelenleg az euro, a szabad mozgás, az egységes intézményi keret van válságban, s ez utóbbira (pl. magyar relációban) kifejezően utal, ékes példaként a közelmúltban a bizottsági meghallgatás, amely jogi érveléstechnikájának bizonytalanságával, tény- és joghelyzet-értékelésével és eljárás megnyilvánulásával több mint kívánnivalót hagy maga után.

Bogdandy célkitűzése az EU mint politikai projekt sikerének támogatása, mégpedig teljesen új alapokon: az Európai Kutatási Térség létrehozásával. Noha a felsőoktatást érintő ún. Bologna-folyamat „eredményei” intő tanulságul is szolgálnak, de az amerikai minta adaptációjával és a német Exzellenzinitiative (a szűkös támogatási források néhány kiemelt intézményre fordítása) felhasználásával van remény egy egészen új jogi dogmatikai rendszer kiépítésére, ami a globalizált világ igényeinek a nemzeti jogtudományokkal egyeztetetten megfelelően. Így az európaizálódás – a nemzeti jogtudományok identitásának figyelembevételével, mintegy korparancsként jelentkezik. Ám, mint azt a jogtudósok közül többen vallják, már most olyan mértéket ért el a nemzeti jogrendek európaizálódása, amit legkifejezöbben az európai jogi térség (Europäischer Rechtsraum) formulával jellemezhetünk. Azt azon-

ban hiú reménynek könyvelni el a recenzens, hogy ez az állapot így el tudja kerülni az európai integráció szövetség-állam értelmezéseit.

Bogdándy professzor az európai jogi térséget az EU-nak a nemzeti jogrendek által definiált területeként határozza meg, ahol azonban a „szupranacionális” normák is jelen vannak. „Ennek megfelelően az EU-tagság a résztvevő államok államiságának lényegi és meghatározó jellegzetessége lesz, közigazgatásuk az egész térség közigazgatásának részesévé válik, korábban önmagukba bezárt jogrendjeik egy tágabb jogi keret részévé válnak” – hangsúlyozza a Kiáltvány, jelezve: hogy a nemzeti jogrendszereket „egy tágabb kontextusban kell újragondolni”. S amíg ez bekövetkezik – szerény véleményünk szerint – addig a szuverenitások „ravasz koma” állapotba kerülnek.

Mindenesetre – az EU intézményi zavarinak okán is – a jogi gondolatrendszert az új kontextusra másként kell alkalmazni, új fogalmakkal, jelentéstartalmakkal kell a korábbi nemzetállami-jogállami modellt meghaladni. Ez lehet, hogy egyes jogász korosztályoknak szokatlan és fájó – vélekedik Bogdándy – de látható már a hazai Alaptörvényünket kommentáló ifjú generációnak a kezdeményezése is.⁵ Nagyon fontos követelmény az új fogalom-norma-világhoz igazodás, s nem csupán az értékekre hivatkozás, mert a térség joga formula már eleve involválja az európai értékeket. A jogdogmatikai jogtudomány tehát új kihívásokkal néz szembe. A jogösszehasonlítás klasszikus módszerével minden generációnak meg kell írnia a saját jogtörténetét, ám állást is kell foglalnia, hogy a jelenkorban (Zeitgeschichte), azaz a leendő közös jogi térségben, milyen különféle nemzeti fejlődési utak lehetségesek. Tehát új igazodási pontok kellenek a nemzeti jogrendszerek számára, s egyben új jogdogmatikai elemzések a közös jogot alkalmazó praxis számára is. Az európai jogi térség modelljének kialakítása pedig felkészült kutató jogtudósokra, kiváló gyakorlati jogászokra hárul, a jogvégzettség nélküli politikusok pedig az EU politikai projektjének felelősei maradnak, mert itt az utak már szétválnak.

Az „új” *ius commune*

Bogdándy professzor próféciáján gondolkodva – jogtörténetészként nem tudom magam tartóztatni – az a véleményem, hogy az európai jogi térség – mutatis mutandis – már létezett az első Európa felbomlása utáni századoktól a 18. századi kodifikációkig. S ez a *ius commune*, ami a glosszátorok által kifejlesztett *sui generis* jogrend, a jogtudomány és jogi kultúra, amelynek alapja a kommentált római jog az egyházi és a hűbéri jog elemeivel, amely szoros szimbiózisban volt az *ius proprium*mal, a helyi jogokkal.

A *ius commune* nem törvényi, hanem jogtudományi (jurisprudenciális) jog. A *ius commune* legnagyobb része nem törvényhozási aktussal születő normarendszer, hanem tudós-jog, amelyet a jogtudománnyal foglalkozók alkotnak. Tehát a korabeli Európa nem a legislatív unifikáció, hanem a jurisprudenciális jogegységesítés útját járta. A *ius commune* „állam nélküli” jog, nincs központi hatalom, amely a normát kibocsátaná. Sőt, központi bírói hatalom sincsen,

ami az értelmezési problémát eldöntené, s ezt ugyancsak a jogtudós – a *communis opinio doctorum* – végzi el.

A *ius commune* szubszidiárius jellegű, azaz a helyi jogot, a *ius proprium*ot kell elsőként alkalmazni, s ha ez nem elégséges, úgy a *ius commune*t szükséges kölcsönözni. A *ius commune* tehát nem rivalizál, mi több, nem lép az elsődlegességi pozícióba, mint a jelenkori EU-jog, mert az nem dogmatikai törvényszerűségként, hanem jelenleg autoritativ tényezőként dominál. Az tehát semmiképp sem jellemzi, ami a *ius commune*t, azt ti., hogy ennek a *ius proprium*ra gyakorolt hatása valós tudományossá válásával írható le.⁶

Meggyőződésünk, hogy az európai jogi térség és a jogtudomány művelőinek együttese, az EU és a nemzeti jog kölcsönhatása csak akkor lehet eredményes, ha a *ius commune* – *ius proprium* történelmi törvényszerűségeit követi.

Nemzeti Alkotmánybíróságok delegáltjainak Kollégiuma

A közös európai jogi térség és az újkori *ius commune* kiváló megoldásnak tűnik a 19–20. század jogi hatalmi rendszer, fogalomtár jelenkorra erőltetett sikertelenségeinek meghaladására. Ehhez azonban valamennyi EU-képviselő, politikus jóindulata sem elegendő. Vannak ugyanis olyan jogdogmatikai problémák, amiket nem lehet csak pusztán a büro „felkészültségével” elintézni.

Ezért ismét felidézzük azt a javaslatot, amit 2009 őszén a Budapesten rendezett V. Európai Jogász Fórum záróülésén a plénum résztvevői elfogadtak. Köztudott, hogy az EU jogászai, elsőként a német jogásztársadalom képviselői hozták létre a két évenként – a Deutsche Juristentag mintájára – szerveződő szakmai fórumot. Eddig Nürnberg, Athén, Genf, Bécs és Budapest adott otthont a tanácskozásnak. 2011-ben Luxembourgban került sor e rendezvényre. Budapesten az európai ügyészség, a határon átnyúló bűnözés, a fogyasztóvédelem, kereskedelmi jog témáin kívül az újkori szuverenitás kérdései kerültek megvitatásra.⁷ A részleteket mellőzve a plénumon elfogadott javaslatra utalunk, – a többi között – arra, hogy az UNIO Alkotmánybírósági delegáltjának az évenként (tavaszi, őszi ülésszak) rendezendő Alkotmánybírósági Kollégiumba 1-1 főt, s ez a testület azokat a kérdéseket vitassa meg, amelyek a jurisprudenciális problémák során a tagállam és az UNIO központi szervei között keletkeznek, s a jogi megoldásokat állásfoglalásban tegyék közzé. (Ilyen súlyú például a közösségi jog elsődlegességének és alkalmazhatóságának kritériumai téma stb.) E szakmai fórum a közös európai jogi térség kialakításának igen eredményes kisegítőjévé válhatna; ám erre azóta az UNIO érintett szerveitől, képviselőitől még érdemi hatású érdeklődés sem mutatkozott.

EU – nemzetállam – alkotmány

A tagállami jogrendszer adottság. Az EU szerződési rendszere, bíróságainak gyakorlata, mint láttuk, ezektől erősen determinált, s a jelenlegi egységesítő kísérletek eredményei mellett még igen sok a megoldatlan probléma.

A közös európai jogi térség kialakításához, a munkálatok megkezdéséhez nem lehet eléggé hangsúlyozni a heidelbergi Kiáltvány eleganciáját és bölcsességét, a módszertani európaizálódást tekintve. Mementóként:

„Egy másik tagállam, noha része az európai jogi térségnek, mégiscsak egy eltérő része annak és egy másfajta fejlődés eredményét mutatja. Az eltérő fejlődés eredményeképp ugyanaz a szó (vagy annak fordítása) is eltérő jelentést hordozhat. Az európai jogi térségen belüli sokféleség azt kívánja meg tőlünk, hogy a külföldi jogrendet külföldiként fogadjuk el és ne próbáljuk meg azt kizárólag a saját jogrendünk szabályai szerint értelmezni. Ezt a sokféleséget bizonyos fokig maga az EUSZ 4 cikk (2.) bekezdése is védi, amely kifejezetten elismeri a nemzeti alkotmányok szerepét. A formálódó európai jogi térség szemszögéből kell tanulmányoznunk más európai jogrendek alapvető struktúráját, de egyúttal tisztelnünk kell azok történeti tapasztalatait, fejlődésük állomásait, valamint jogi és tudományos stílusukat, majd ennek fényében a saját hagyományunkat is továbbfejleszthetjük.”⁸

Ez a metodika adekvát azzal, hogy Európa multikulturális entitás. Közhely, hogy a kulturális identitások együttes léte, virágzása Európa záloga. Ha ezt a gazdaság nem tudja biztosítani, akkor ez a kultúra, civilizáció pusztulásra van ítélve. Ezért is különösen figyelemreméltó Francis Fukuyama kiemelkedően gondolatgazdag monográfiájának – amely a 21. századi államépítéssel foglalkozik – záró következtetése.

„Amit az államok és csakis az államok képesek megtenni, az a legitim hatalom koncentrációja és célirányos felhasználása.... Akik a „szuverenitás alkonya” mellett érvelnek – legyenek azok a szabadpiacot támogató jobboldaliak, vagy elkötelezett baloldali multilateralisták – azoknak meg kell határozniuk, hogy kortárs világunkban mi más fogja a szuverén nemzetállam hatalmát helyettesíteni. Valójában ezt az űrt eddig a multinacionális társaságok, NGO-k, nemzetközi szervezetek, bünszövetkezetek, terrorista csoportok vegyes gyülekezete töltötte ki.” (S hozzátehetjük a felsoroláshoz a pénzügyi válság kirobanásában s az azt követő időben a gazdaságot hibernálni képes nemzetközi hitelminősítőket is!)

„...Egyértelmű válasz hiányában tehát nincs más lehetőségünk, mint az, hogy visszatérjünk a szuverén nemzetállamhoz, és újra megkíséreljük megérteni, hogyan lehetne azt erőssé és hatékonyá tenni.”

„Az, hogy az európaiak tényleg jobban tudják-e az amerikaiaknál, hogyan kell a kört négyszögesíteni, majd

még kiderül. Bárhogyan legyen is azonban, az államépítés művészete a nemzeti hatalom kulcsfontosságú alkotóeleme lesz éppen úgy, mint a világrend fenntartását célzó hagyományos katonai erő bevetésének képessége.”⁹

***

Zárógondolatként, visszatérve az Alaptörvény kommentárhoz, rögzíthetjük, hogy a fentebb érintett alkotmány-jog-tudományi kérdések csak látszólag tűntek kitérőnek. Mindezekre az európai alkotmányfejlődés rendkívüli tanulságokkal szolgál. Ezért külön is kiemelkedőnek tartjuk a témával foglalkozó abszolút szaktekintély, R. C. van Caenegem genti és cambridgei professzor legsikerültebb munkáját: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba* című monográfiáját. A mű epilógusa mindannyiunk számára elgondolkodtató lehet:

„Bárhogyan is alakuljanak a kelet-európai események, annyi bizonyosnak látszik, hogy a világot egyre kevésbé érdeklik a vallásokra, filozófiára vagy utópiákra épülő politikai rendszerek, s inkább a lehető legtöbb ember számára a lehető legnagyobb jólétet biztosító józan pragmatizmus kerül előtérbe.... Az valóban elképzelhető, hogy a Nyugat felfedezett – vagy ráhibázott – bizonyos alkotmányos formulákra, amelyek az egész emberiség számára nagy és állandó értéket jelentenek, de ez még nem jelenti a vita végét, sem a nyugati hagyományokon kívül,... sem azon belül...”

„Kétségtől továbbra is folytatódni fognak a viták olyan kérdések körül, mint a hatalom áttolódása a parlamentből a kormány irányába vagy az írott alkotmány, illetve Bill of Rights szükségessége vagy az alkotmánybírók kívánatosága. S ugyanúgy folytatódni fognak a viták az emberi jogokról: részét alkotják-e az emberiség kulturális örökségének?”

„Vajon lehetséges, kívánatos és egyáltalán szabad-e mai posztmodern és illúziótlan világunkban valamilyen értelmet, vagy mintát felkutatni a nyugati alkotmánytörténetben?”

„Huszonhárom évszázaddal ezelőtt tette fel Arisztotelész azt a spekulatív kérdést, hogy változó körülmények között is, melyik a legjobb alkotmány (Politeia): a kérdés máig nyitott maradt.”¹⁰

A különböző nemzetközi szervezetek tehát vizsgálódhatnak.

Máthé Gábor

Jegyzetek

¹ Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló lisszaboni szerződés kihirdetéséről: 2007. évi CLXVIII. sz. törvény. A lisszaboni szerződés módosításáról szóló I. sz. melléklet: *Magyar Közlöny* 182. sz., 2007. 13781 p.

² A privatizációs folyamatokat kiválóan elemzi Berend T. Iván: *Magyarország a közép és kelet-európai átalakulásban, 1989–2008. Néhány vitás kérdés.* In: *60 éves a Közgazdaság-tudományi Egyetem* (Aula Kiadó, Budapest, 2008. 45–55 p.). A téma 2008-ban monografikusan is megjelent a Cambridge University Press kiadónál.

³ *Sub clausula 1989. Dokumentumok a politikai rendszerváltozás történetéhez.* Szerk: Gecevényi Lajos–Máthé Gábor (Budapest, 2009, 18–34 p.)

⁴ Bogdandy, Armin von: *A nemzeti jogtudomány az európai térségben – Kiáltvány.* Az európai térség dinamikája kutatásában a jogösszehasonlítás intenzívebbé tételét, európai metodika kialakítását, a jogtudomány identitásának európaizálódását sürgeti a szerző. A projektet a *Magyar Jog* című folyóirat 2012. évi áprilisi számában teszi közzé a Szerkesztőbizottság az *Európai és Külföldi Jogi Szemle* rovatban. A tanulmányt Jakab András fordította magyar nyelvre.

⁵ Az Alaptörvény születésének körülményeiről, szakmai jogi nézeteiről lásd Ablonczy Bálint: *Az Alkotmány nyomában. Beszélgetések Szájer Józseffel és Gulyás Gergellyel* című könyvét (Elektromédia, Budapest, 2011).

⁶ Bónis Péter: *Az európai közös jog születése* (Rejtjel Kiadó, Budapest, 2011. 168–176. p.). A szerző alapos forrásbázison nyugvó, kiváló monográfiája a korabeli európai jog fejlődésének megkerülhetetlen opusa.

⁷ A tanácskozási anyagát a konferenciakötet tartalmazza: *Tagung des 5. Europäischen Juristentages 1-3 October 2009, Budapest*. Editorial Board: Gábor Máthé–Kálmán Györgyi–Ulrich Sieber (Criminal

law); Attila Harmathy (Civil law and commercial law); Péter Paczoly (Public Law) (Budapest, 2009, 348 p.)

⁸ Bogdándy, Armin von: *A nemzeti jogtudomány az európai jogi térben* (Kézirat)

⁹ Fukuyama, Francis: *Államépítés – Kormányzás és világtrend a 21. században* (Budapest, 2005, 154–155. p.)

¹⁰ Caenegem, R. C. van: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba* (Budapest, 2008, 402–405. p.). A könyv eredeti kiadása: Caenegem, R. C. van: *An historical introduction to western constitutional law* (Cambridge University Press, 1995, 338. p.)

Kié az ország és a hatalom és a dicsőség?

Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*
 Budapest, Balassi Kiadó, 2009, 336 p.
 ISBN 978 963 5067 93 0

I. A szerémségi bibliafordításoktól az erdélyi szombatosságig hosszú, göröngyös út vezetett, amely részleteiben – a nyelvhatárok megváltozása és források megfogyatkozása miatt – mára már csak hézagosan tárható fel. Az egyes irányzatok hatásait azonban annál erősebben érezzük, hiszen a vallási megújulás, amely átalakította a vallást és a világnézetet, és új távlatokat nyitott a filozófiában, tudományban, kultúrában, művészetekben, politikában, a lenyomatát is rajta hagyta államon és társadalmon egyaránt, s ezek egyes részein: intézményeken, egyházakon, embereken. A metamorphosis religionis a maga teljességében nehezen ragadható meg – már csak az értelmezni vágyók szubjektuma miatt sem, hiszen a régmúlt idők világnézeti kérdéseit az író és olvasó sine ira et studio, akaratlanul is saját személyiségén keresztül közelíti meg –, az viszont egyértelmű, hogy a 16. századi Magyarországon – annak egykori területén – páratlan szellemi pezsgést okozott. Ahogy egy későbbi tudóssal kapcsolatban egy későbbi költő megírta: ott „...a sötétség tenger-árja ellen/ ragyogó gátat épített a szellem” (Áprily Lajos: Tavasz a házsongárdi temetőben).

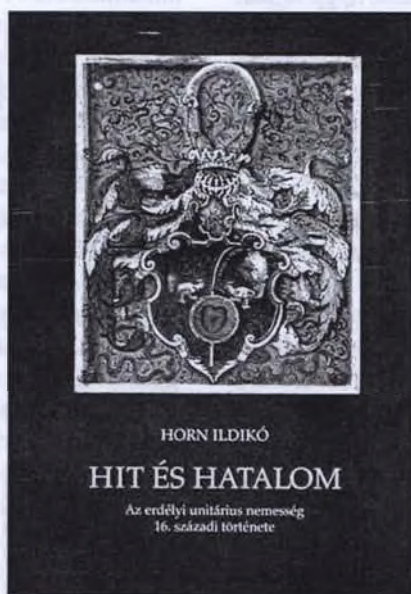
Nemcsak a vallási kérdések, a kizárólagos igazság több arcának elemzése okoz nehézséget, legendák, tévhitek lengik körül máig a korszakot is, s a történések és a személyek megítélését számtalan – akár aktuálpolitikai – tényező befolyásolja, mert – bármilyen meglepő – a 16. században bekövetkezett változások hatása sok esetben máig érezhető. Erdély önálló tényezővé válása, politikai küzdelmek és személyes sorsok színes kavalkádja számtalan későbbi művészt megihletett (lásd például: Jósika Miklós,

Jókai Mór, Kemény Zsigmond, az Izabella királyné búcsúját megörökítő Wagner Sándor vagy az 1568-as tordai országgyűlésről képet festő Körösfői Kriesch Aladár). A korszak aktualitása és összetettsége miatt tehát egyáltalán nem véletlen, hogy a történettudomány újabban Erdélyben és Magyarországon egyaránt különös figyelemmel fordul a források feltárása, közlése és értelmezése felé (a teljesség igénye nélkül említhető többek között Balázs

Mihály, Etényi Nóra, Horn Ildikó, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel, Pálffy Géza, Péter Katalin, Oborni Teréz, W. Kovács András), elősegítve az összefüggések korhű megközelítését.

II. A lelkek feletti uralom koroktól és rendszerektől függetlenül elválaszthatatlan a világi hatalom gyakorlásától. A hatás folyamatos, csak a ráhatás határai – a toleranciaszint függvényében – változnak időről időre. Mégis, pont a reformáció erőssége és sokszínűsége miatt e korszak vizsgálatánál van talán a legnagyobb szükség a vallás és politika találkozási pontjainak feltárására is. Erre a korábban elhanyagolt családtörténeti kutatások tökéletes lehetőséget nyújtanak. A családi levéltárak rendezése (melynek egyik kiváló példájára lásd a Wass család iratainak W. Kovács András általi feldolgozását) révén egyszerre válik lehetővé személyes életutak bemutatásán keresztül társadalom- és kultúrtörténeti vizsgálatok elvégzése, emellett pedig – makroszinten – e forrásanyag teljesen új megvilágításba helyezi a politikai eseménytörténetet is.

Horn Ildikónak, az ELTE BTK oktatójának nem ez az első kötete. Élvezetes, az események összefüggéseit több oldalról megközelítő, a szakirodalomra és forrásokra egyaránt építő stílusát már többek között Báthory Andrásról (Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2002), valamint Báthory István és Jagelló Anna házasságáról szóló (*A könnyező krokodil*. Budapest, L'Harmattan, 2007) monográfiáiból megismerhettük. Írásainak egyik legfőbb jellegzetessége, hogy egyszerre magyaráz és mesél, s ily módon a mégoly száraz tények is könnyen befogadhatóvá, az összefüggések regényes cselekménnyé válnak, s régi, letűnt korok

nemcsak a tudós, de a laikus számára is kézzelfogható valóságként elevenednek meg.

Horn Ildikó mostani témaválasztása egyfelől szerves folytatása korábbi kutatásainak, másfelől viszont jóval több annál, mint amire a címe utal. Munkája nem csupán Erdély egy társadalmi rétegének részletes elemzése vallási és hatalmi mozgások oldaláról közelítve, hanem inkább egy, a 16–17. századi Erdély történetét bemutató monográfia előkészülete. Ezt erősíti a feldolgozott forrásanyag bősége, amely a szerző szerint is szétfeszítette a kijelölt kereteket, de a tárgyalás részletessége és alaposága is, amelynek során a szerző saját álláspontja kifejtéséig szinte minden esetben szakirodalmi kútfők és források folyamatos ütköztetése és újraértékelése révén jut el. Vitézik, érvel, bemutat, kiegészít, mindeközben a korabeli hétköznapokba engedi olvasóját bepillantani. Ármány és szerelem, vitészség és árulás, elvhűség és cinizmus, szemellenzős bigottság és felvilágosult vallási tolerancia elevenedik meg a lapokon, de a források betegségekről, szokásokról, jelképekről, ruházatról, korabeli szófordulatokról is tájékoztatnak, ezért az ehhez hasonló könyvek méltán számíthatnak többek között a szimbólumkutatók érdeklődésére is. A részletek annyira kidolgozottak, hogy az idősik összeolvad; az egykori kérdésekre az olvasó a jelenben keresi a válaszokat, s az utcán sétálva korabeli személyek mozdulataira ismer rá, hogy végül rádöbbenjen: több évszázad, megannyi generáció ellenére alapvetően hasonlóak vagyunk elődeinkhez, sőt talán még gondolkodásmódunk sem tér el jelentősen.

III. Ugyancsak érdekesítő a legnehezebben megfogható kérdés: a vallásosság megközelítése is. Már a mű címe is találóan egyszerű, lényegre törő: hit és hatalom, amelyről leginkább Ady versére asszociálhatunk (*Vér és arany*). Lelki és világi síkja az eseményeknek, amelyek keveredéséről, az ezek mögötti motivációk feltárásáról szól tulajdonképpen a könyv. Számtalan mítosztól megszabadítva az unitárius vallás elsősorban hatalmi és politikai kérdésként tűnik fel az olvasó előtt, amelynek sikere leginkább egyes – rangal és címmel rendelkező – politikaformáló személyek egyéni érdekeinek függvényében alakult. A szerző meggyőzően elemzi e felekezet támogatói körét, összetételét, térképen is ábrázolva társadalmi bázisát, részletesen bemutatva azon stratégiát is, amelynek révén rövid idő alatt a semmiből feltűnve döntő tényezővé válhatott volna. Izabella királynét idézve azonban: SFV, így akarta a végzet, hogy János Zsigmond korai halálát követően a Báthory családdal Erdély útja más irányt vegyen. A könyvet olvasva a Tündérországot körülvevő mítosz oszladozni kezd; az egyes életutakon és rokoni kapcsolatokon keresztül az eddig megszokottól más megvilágításba kerül Erdély és a Magyar Királyság, valamint Lengyelország kapcsolata, illetve kirajzolódik a kapcsolati háló is, amely a legfőbb hatalmat a Szapolyaiaktól a Rákóczi családig bezárólag egy viszonylag szűk, generációról generációra megerősített körön belül tartotta. Az egyes portrékat olvasva felmerül a kérdés, hogy milyen utak vezettek a korabeli elitbe (tehetség vagy rokonság), s a megszerzett pozíciók mennyire bizonyultak tartósnak a hatalmváltások idején. Milyen technikák és praktikák ré-

vén lehetett élethossziglan a tűz körül maradni? Mennyire volt szerepe a vallásnak a hatalmi játszmákban? A hitbéli különbségek mögött valóban világnézeti kérdések is álltak vagy csupán a változó hatalmi érdekek és erők mozgatták a felekezetsváltásokat? Egy családon vagy két egymást követő generáción belül a vallási kérdések szabtak-e más ha igen, milyen törésvonalakat? Horn Ildikó könyvét olvasva ezeken érdemes – tértől és időtől függetlenül – elmerengeni, csakúgy, mint az életrajzgyűjtemény által sejtetett konklúzió: a személyes életút során mindig a hatalom, a pénz és kapcsolat szötte a szálatokat, egyengette az utat, a tehetség és meggyőződés csupán másodlagos volt? S vajon mi is a vallás lényege: személyes meggyőződés, megélt élmény, az énkép része, támasz vagy – kimondva kimondatlanul – a pozíciószerezés eszköze? A hit Isten ajándéka – mint Dávid Ferenc hirdette – vagy csupán a hatalom másik oldala? Vagy – például Báthory István katolicizmusát szemlélve – mindkettő egyszerre...?

IV. Röviden összefoglalva: a szerző kiváló stílusban megírt, adatgazdag munkái között üde színfolt legújabb könyve, amely egyszerre első darabja egy több kötetes monográfiának és vélhető előtanulmánya egy nagyobb áttekintésnek. A munka az író szemléletmódja miatt egyaránt számot tarthat a szakemberek és a laikusok érdeklődésére. Nem csupán esemény- vagy társadalomtörténet, inkább időtől és tértől függetlenül utazás, melynek során elődeinkkel szembenézve a mában minket foglalkoztató kérdésekre is válaszokat kaphatunk. Ha pedig korábbi munkáival együtt olvassuk, egy nagy mozaik újabb darabjának is tekinthetjük, amelyből idővel kirajzolódik például Báthory István vagy Szapolyai János Zsigmond részletes portréja. Azonban a könyv legnagyobb előnye talán a lehetséges narratívák nagy száma, amely miatt minden újraolvasáskor más és más összefüggésben tárul elénk a magyar történelem eme mozgalmas időszaka.

A munkát átolvasva a kérdések lényege valóban a cím két fogalma körül forog: hit és hatalom, hatalom és hit, vagy-vagy, sem-sem. A vallási és politikai szempontok mellett azonban a jól megválasztott forrásanyag és a jelentős mennyiségű szakirodalom több történelmi segéd- vagy rokontudomány művelője számára hasznos kiindulási alapot szolgáltat. Az egyháztörténettel kapcsolatban amúgy is jelentős számú fehér folt található, illetve a korábbi monográfiák megállapításainak újragondolására is megérett az idő. A vallási „hungarikum”, az unitarizmus pedig ezen belül is kiemelt figyelmet érdemelne, mind létrejötté, mind a magyar történelemben betöltött szerepe, mind továbbfejlesztési kísérletei, mind a mögötte álló protestáns szellemi elit tevékenysége és öröksége miatt. Az ilyen irányú kutatásokhoz Horn Ildikó könyve kiváló támpontul szolgálhat. Egyrészt a téma megközelítése: a családi levéltárak feldolgozása, másrészt e szubjektumnak olyannyira kitett terület: a hitélet, az egyházi működés tárgyilagos bemutatása révén.

Az opus egyébként rávilágít a jogtörténetírás hiányosságaira is, amelyeket a 16. század vonatkozásában Pálffy Géza részletesen elemzett. A történetírásnak – és ez az újabb munkákon is érezhető – ugyanis szüksége lenne a jogi szempontú vizsgálatokra, intézmények fejlődését és működését a jogforrások értékelése révén elemző

munkákra (lásd például legutóbb többek között: Mezey Barna: „*Öszve-szövetkeztetett Szövetségünknek kötele*”. Budapest, Gondolat, 2009; Béli Gábor: *A nemesek négy bírója*. Pécs, Dialóg Campus, 2008), egyáltalán az eseménytörténetet a jogfejlődés szempontjából figyelő, azzal kiegészítő reflexiókra. Nem egyirányú hatásról, hanem kölcsönhatásról van azonban szó. A történettudomány irányzatai ugyanis megjelennek a jogtörténetben is, s a két tudományág: történelem és jog időről időre feltalál olyan területeket, ahol csak interdiszciplináris módszerekkel érhetőek el eredmények (tipikusan ilyen a PTE és az ELTE jogtörténeti műhelyei által szorgalmazott jogi kultúrtörténeti kutatás). Horn Ildikó könyve kapcsán talán érdemes lenne a korszak vallási irányzatokkal átszőtt életének jogtörténeti megközelítését is megkísérelni. Ez az időszak a

máig élő mítoszok kora: a „három nép, három nemzet, négy vallás” sematikus képének vagy a tordai országgyűlésen deklarált „vallásszabadságnak”, egyáltalán állam és vallási közösségek kapcsolatrendszerének jogi értelmezése (lásd például: Herger Csabáné munkáit), jogforrásokban való megjelenése, objektív értékelése, egybefűzve a korábbi eredmények vizsgálatával, új szempontokkal színesíthetné a korszakról alkotott felfogásunkat.

V. Horn Ildikó könyve tehát számtalan új elágazási pontot és szempontot kínál a további vizsgálatokhoz, nem csak a történészek, de a jogtörténészek számára is. Szakkönyv és regény, kortörténet és korunk története (res gestae), összegzés és kiindulópont egyszerre, amelynek kíváncsian várjuk a folytatását.

Domaniczky Endre

Új monográfia Bosznia-Hercegovina közjogtörténetéről

Szabó Szilárd: *Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Ausztriához és Magyarországhoz 1878 és 1918 között*
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011, 253 p.
ISBN 978 963 3181 4 23

Az elmúlt történelmi időszak tragikus események sorával irányította a figyelmet Bosznia-Hercegovina felé – egyúttal felértékelte közjogi vizsgálatát is. Szabó Szilárd (PhD, Miskolc) monográfiájának célja, új utakat kimunkálva, Bosznia-Hercegovina 1878 és 1918 közötti nemzetközi jogi, közjogi helyzetének részletes vizsgálata, ahol több mint harminckét éven át magyar politikusok álltak a tartomány közigazgatásának élén.

A munka fontos kérdéseket tesz fel a téma kidolgozásához. Hogyan lehetséges a tartomány beillesztése a dualizmus bonyolult szerkezetébe? Módosította-e azt? Mikor szerezte meg Ausztria és Magyarország Bosznia-Hercegovinát? Lehet burkolt területszerzésnek értelmezni az 1878-as megszállást? Mi az „okkupáció” nemzetközi értelme? Hogyan értelmezendő az 1908. október 5-én kiadott annexiós proklamáció? A török-osztrák-magyar megállapodás (1909. február. 26.)? Ki annektált: az egységes osztrák-magyar birodalom, vagy Ausztria és Magyarország, mint két önálló állam között fennálló államszövetség, vagy

a történeti jogcímre alapozva egyedül Magyarország? Hogy áll a boszniai állampolgárság kérdése? Bevezethető volt-e a bosnyák alkotmány (1910) a parlamentek jóváhagyása nélkül? Levezethető-e Bosznia-Hercegovina igazgatása a Pragmatica Sanctioból? Az igazgatásban a közös elvek alapján kezelendő ügyek egy különleges fajtájával állunk-e szemben? Az alapkérdéseket a szerző a megfelelő helyen rész kérdésekkel finomítja. Általánosan megállapítható, hogy a kérdések és válaszok finom hálója a szerző kiemelkedő szerkesztési adottságaira utal!

A monográfia metodológiai szempontból kiváló, forrásbázisa komplex és mintaszerű. Egyaránt kiterjed magyar és osztrák forrásokra, elsődlegesekre és szekunderekre. A levéltári anyag egy része sajnos elpusztult, más része tragikus módon kallódik. Mégis, a forrásfajtaik igen sokszínűek: a tartományi jogszabályok, a közigazgatás helyzetéről rendszeresen kiadott jelentések, valamint az osztrák és magyar törvények. A levéltári kutatások a Magyar Országos Levéltár, a Haus- Hof und Staatsarchiv, az Allgemeines Finanz- und Verwaltungsarchiv és parlamenti materiák dokumentumaira épül. Épít ezen kívül minisztertanácsi jegyzőkönyvekre, a sajtóanyagra, merített a döntéshozók naplóit, levelezéseit, más megnyilatkozásait tartalmazó forráskiadványokból is. Természetesen nem maradhattak el a nemzetközi dokumentumok sem (Berlini Szerződés 25. cikkelye, a 1879-es konvenció, az 1909-es megállapodás).

A téma természetesen igényeli az interdiszciplináris feldolgozást – a történeti és jogtudományi módszereket. Ezt a kettősséget a szerző monográfiájában értő módon alkalmazza.

A másodlagos irodalom feldolgozása kiváló. A historiográfiai prezentáció a 130 esztendő szakirodalmi termésére tekintettel teljesnek mondható. A szerző kritikailag részletesen ismerteti a szakirodalomban megjelenő álláspontokat. Feltétlenül meg kell említeni, hogy a szerző 2003-tól mintegy 17 specifikus publikációt tett közzé.

Szabó Szilárd a szükséges mértékben elemzi a sokrétű befogadó közeget, Ausztriát és Magyarországot. Recenzióként feltétlenül megértjük ennek nehézségét, amikor egy történelmi-pszichológiai megállapításra hivatkozunk, amit Robert Musil tett *A tulajdonságok nélküli ember* című könyvének I. kötetében, a *Kákánia* fejezetben: „Egyáltalán, mennyi furcsaságot lehetne mesélni erről az elszüllyedt Kákániáról! Például hogy császári-királyi volt, s egyben császári és királyi is, bárkire-bármire illett ott vagy a k.k., vagy a k.u.k. jelölés, ennek ellenére komoly titkos tudás kellett ahhoz, hogy helyesen különböztessük meg, mely intézmények és személyek nevezendők k.k.-nak és melyek k.u.k.-nak.” Az előbbi kategóriák a legalább olyan széles és mély értelmű jelentéshordozó betűjelzéssel egészítendő ki, nevezetesen a m.kir. (u. kgl.) – azaz a magyar királyi megnevezéssel, és a városoknál a törvényhatósági jogú (thj.), illetve a történelmi eredetű szabad királyi (sz.kir.) megnevezés is megtalálható. És ott van még Bosznia-Hercegovina speciális helyzete... Ez utóbbi rejtelmének feloldása a szerző nagy érdeme! Nagyjelentőségű ez, hiszen a vonatkozó monográfiák nagyrészt hiányoznak, ezért szükséges az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolat jogi természetének elemzése – teljes történelmi panorámával.

A *Bosznia-Hercegovina jogállása (1878–1918)* rész bevezetőjében a szerző igen jó áttekintést ad a kérdéses területre vonatkozó stratégiai tervezésről, elképzelésekről a 17–18. században, majd egészen 1878-ig.

A Berliini Szerződés meghatározó 25. pontja a következő volt: „die Provinzen Bosnien und Herzegowina werden von Österreich-Ungarn besetzt und verwaltet werden”, a végrehajtás részleteiről az Oszmán Birodalom és a Monarchia 1879. április 21-én kötött szerződést. Azonnal felmerült a terület jogállásának kérdése. Sok szerző érvek sokaságával burkolt (színlelt) területátruházásról értekezett – kétségbe vonva a szultán szuverenitását. A Monarchia teljes „animus possidendi” igazgatott. Nem kevés szerző hirdette az elmentés álláspontot, miszerint a Bosznia-Hercegovina feletti török szuverenitás 1878 után is fennállott. Ők a Berliini Szerződést nyelvtanilag elemezték (besetzen – annektieren, verwalten – inkorporieren), és történelmileg támasztották alá. Szabó Szilárd utal az 1856. évi Párizsi Szerződés 7., épen maradó cikkére az Oszmán Birodalom területi integritásának és függetlenségének fenntartásáról.

A szerző egyenként mérlegre teszi az érveket, több szuverenitásfogalmakat elemez. Hivatkozik a Monarchia politikai vezetésének nyilatkozataira. Így Andrassy is hangsúlyozta egy közös minisztertanácson, hogy a Monarchia Bosznia-Hercegovinát csak megszállja és igazgatja, nem tesz sem többet, sem kevesebbet. Az osztrák delegáció költségvetési bizottságában kijelentette, hogy a megszállásra európai megbízás (mandátum) alapján került sor. Utalnom kell arra, hogy a szerző a diplomáciai – közjogi – jogdogmatikai finom-elemzésben kiemelkedő képessé-

gekről tesz bizonyosságot, így monográfiája több jogi diszciplina művelőinek figyelmére is méltó! A konklúzió: „a Berliini Szerződés és a konvenció alapján továbbra is Törökország rendelkezett a Bosznia-Hercegovina feletti szuverenitással, azonban a tartományok igazgatását közigazgatási cessione révén Ausztria és Magyarország gyakorolta”.

Bosznia-Hercegovina jogállása a szerző szerint az 1908. október 5-re datált legfelsőbb kéziratok (a szuverenitás kiterjesztéséről) nyomán csak folyamatban teljesült ki. Ismét felsorolásra kerülnek a különböző nézetek. Egyesek a hosszú ténylegességre hivatkoztak, mások elbirtoklásról beszéltek. Itt szerző az animus domini és az idő hiányával érvel. Szerinte a Monarchia a *clausula rebus sic stantibus*ra sem hivatkozhatott. A proklamáció sokak szerint sértette a Berliini Szerződést.

Szerző szerint az 1909. február 26-i szerződést követően a Monarchia és az Oszmán Birodalom között „Csak miután az orosz és a francia hozzájáruló nyilatkozat megérkezett, vagyis 1909. április 19-e után vált az annexió nemzetközi jogilag érvényessé”.

Bosznia-Hercegovina alkotmányjogi helyzete 1878–1918 között formálódott. A tervezetek sorában a kérdéssel Kállay Béni már 1877 tavaszán foglalkozott, iránymutatóan megállapítva, hogy Bosznia-Hercegovina „nem lenne a monarchia egyik feléhez sem csatolandó, hanem a monarchia közvetlen tartományát képezné, teljesen különálló kormányzással”. A szerző sokféle megfontolást ismertet: félelmet egy új kiegyezéstől, az egyik országhoz való csatolás aggályait, a Reichsland, a gyarmat (!) problematikáját. Aehrenthal közös külügyminiszter egyenesen trialista húrokat pengetett. Bár Bosznia-Hercegovina kapcsolódásának kiemelt helye volt, a tervek csak papíron maradtak. Bosznia-Hercegovina alkotmányjogi helyzetének előkészületei 1908 augusztusában a közös minisztertanácson újra napirendre kerültek. Figyelemre méltó Thallóczy Lajos emlékirata „Bosznia közjogi dolgairól”. Párhuzamosan készült a proklamáció, eleinte „igazán centralista” passzusokkal (népcsaládok, közös jogar) – vagyis „régicafranggal”. Az uralkodói kéziratokat a bosnyák néphez intézett fejedelmi szózat kísérte, utalt a magyar trónhoz fűződő ősi kötelekekre. A magyar álláspont több változatban maradt fenn. A javaslatok a Szent Korona jogáról, ősi kötelekekről beszéltek, Wekerle azonban csak az „erkölcsi jogosultságra” gondolt, hisz a történelmi jogcím jó hivatkozási alap a külfölddel szemben. A magyar jogfenntartás a törvényjavaslat vitája körül is felmerült. Nem volt szó a terület Magyarországhoz csatolásáról, csak arról, hogy az uralkodó jogainak Bosznia-Hercegovinára való kiterjesztése úgy értelmezendő, hogy az a magyar király jogainak kiterjesztését jelenti.

Az osztrák álláspont keretében Beck kifejtette a *corpus separatum* jelleg szükségességét, a magyar történelmi jogcímre utalás a magyar fél által végrehajtott annexió téves látszatát keltené. A dualista felek között az erőegyensúlyt nem szabad veszélyeztetni. A megszállást közös ráfordítással, közös áldozatok árán vitték végbe. Nem kizárt viszont olyan preambulum a magyar javaslatban, amely a történelmi jogcímre utal. Jellemző, hogy az annexió törvényjavaslatokat a parlamentek sohasem tárgyalták.

Az osztrákok nem fogadták el a magyar történelmi jogcímre hivatkozást. Egyenesen „historischer Schwindel”-re hivatkoztak, és arra, hogy a magyarok egy rég letűnt kor elsárgult pergamenlapjaiból próbálnak jogcímet formálni Bosznia-Hercegovinára. A török szuverenitás azokat egyébként is rég eltörölte. A magyar fél a „Ráma” királyi címmel, a hitlevéllel, a koronázási esküvel, a Pragmatica Sanctio rendelkezésével érvelt. Több szerző szerint a jogcímnél a modern, nemzetközi jog elvén alapuló osztrák felfogás áll szemben a tradicionális rendi hagyományt képviselő magyar történelmi állásponttal. Mindkét álláspont jogi köntösbe öltöztetett érveket. Szerző jogi szempontból nem tartja őket megalapozottnak.

Mivel Bosznia-Hercegovina alkotmányjogi helyzetét nem szabályozta törvény, a szerző a szakirodalom magyarázataihoz fordul, egyenként értékelve azokat. A megvizsgált lehetőségek a következők: Bosznia-Hercegovina mint állam nem gyarmat, Reichsland, Bosznia-Hercegovina Ausztria és Magyarország kondominiuma, mellékterület, Sondergebiet, Királyi „dologi jogi” álláspontot képvisel magyar felségjoggal, Búza, Pál és Tihanyi a „kötelmi jogi” álláspontot, mindig közös megjelöléssel. Szabó Szilárd egyenként cáfolja a fenti nézeteket. Néze- te szerint, „mivel alkotmányjogilag Bosznia-Hercegovina nem képezte sem Ausztria, sem Magyarország területé- nek integráns részét, helyesebb, ha Bosznia-Hercegovinát Verdross álláspontját elfogadva Ausztria és Magyaror- szág koimpériumának minősítjük.” A tartományi illetőség problémája különösen összetett.

Bosznia-Hercegovina igazgatásának felépítését emlékiratok készítették elő. Például Andrassy polgári szervezet- tel kívánt „pacifikálni”, az uralkodó egyelőre nem kívánt polgári igazgatást bevezetni. A tartományi kormányzat főnöke, aki egyben a terület katonai parancsnoka is volt, legfelső szervnek minősült. A tartományi kormányzatot osztályokba szervezték, ez később négyre nőtt. Csak a bosnyák alkotmány megalkotása idején került sor – javaslatok ellenére – a tartományi kormányzat átalakítására. Az újabb reformra 1912-ben került sor. A katonai személyek- nek a polgári igazgatásban való alkalmazása és a polgári hatóságok szűkebb-tágabb körben a katonai alá rende- lése végig jellemző maradt. A bosnyák egységek szerepe igen jelentős volt a Véderőben.

A tartományigazgatás megszervezésének első kísérlete, jó osztrák módon „Commission” és „Comité” segítségével történt, ami igen bonyolult volt. A hatékonyságon javít- ott a közös pénzügyminiszter alárendeltségébe kerülése.

Bosznia-Hercegovina igazgatásának legfelső szintű irá- nyítását szabályozó törvényeket hosszan készítették elő. Az ötlet a magyar féltől származott. A közjogi nézeteltérések még olyan stiláris mozzanatokra is kiterjedtek, mint a „bi- rodalom mindkét fele” helyett a „magyar korona országai” illetve a „Reichsratban képviselt királyságok és országok” szerepel. A két törvény végül 1880-ban szentesítést nyert.

Az 1880:6. tc. és az azonos szövegű, 1881. február 22-i RGBl. 18. sz. szabályozták Bosznia-Hercegovina igazga- tását egészen 1918-ig. Több ízben merültek fel reform- tervek, így 1882-ben, 1896-ban, 1908-ban, 1909-ben (új közös miniszteri tisztség sűrgetése a Herrenhausban).

A nézetek Bosznia-Hercegovina igazgatására vonat- kozó normák megítélésre divergálnak: 1. B-H. igazgatása mint közös ügy, 2. B-H. igazgatása nem közös ügy (ezt például Wekerle és Szilágyi vallotta), 3. B-H. igazgatása már nem közös ügy, Ausztria és Magyarország belső ügye, 4. közös érdekű, közös elvek alapján intézendő ügyek.

A szerző szerint a magyar alkotmányjog alapján Bosznia-Hercegovina ügye a Pragmatica Sanctio és az 1867:12. törvény alapján sem lehetett közös ügy. Néze- te szerint olyan új közös érdekű ügy keletkezett, amelynek elintézésénél eltértek az ilyen ügyekre az 1867:12. tör- vényben előírt rendelkezések alkalmazásától.

Az 1880. évi törvények alkotmányjogi következmé- nyekkel jártak. 1. Módosult a közös minisztertanács ha- tásköre. Ez volt az 1880-as törvények értelmezésében a legfelső szintű közigazgatási szerv, a kiegyezésben nem szereplő hatáskörrel ruházták fel, megkettőzve a közös minisztertanácsot, ezzel egyértelműen módosították a ki- egyezési törvények közös minisztertanácsra vonatkozó rendelkezéseit. 2. A közös pénzügyminiszter hatásköre módosult. Ezt a minisztert egy 1879. február 26-i uralko- dói kézirat bízta meg B-H. adminisztrációjával, ami tulaj- donképpen törvényellenes volt. 3. A delegációk hatásköre módosult. A magyar delegáció hatásköre szélesedett, az osztráké csökkent. 4. A két kormány és a parlament hatás- köre is módosult. A két kormány jelentős szerepet játszott B.-H. igazgatásában, az 1880. évi törvények komoly befo- lyást biztosítottak. A parlament hatáskörének bővüléséről azonban nem beszélhetünk.

A szerző az összegzésben csiszoltan és klasszikus tö- mörséggel foglalja össze eddig kifejtett álláspontját. Bosznia-Hercegovina szuverenitását a Berlieni Szerződés és az 1879. április 21-i osztrák–magyar–török konvenció nem érintette. A tartományoknál megmaradt a török szu- verenitás, de osztrák–magyar igazgatás alatt álló területek voltak. Nemzetközi jogi értelemben ez nem occupáció, hanem közigazgatási cesszió.

A szuverenitás nemzetközi jogi megszerzése (annexió) 1909. április 19-én, a nemzetközi szerződés (Berlieni Szer- ződés) részes államainak hozzájárulásával történt.

A tartományok Ausztria és Magyarország koimpériu- mát képezték a bonyolult közös ügyek miatt.

Bosznia-Hercegovina igazgatása következtében mó- dosult a közös minisztertanács hatásköre, új közös mi- nisztertanács keletkezett. Igaz törvényellenesen, de nőtt a közös pénzügyminiszter hatásköre. A magyar delegáció hatásköre bővült, az osztrák delegációé szűkült.

Az 1880-as törvények révén egy új, speciális közös ér- dekű ügy keletkezett. A közös ügyek száma nem gyara- podott, Bosznia-Hercegovina ügye ugyanis nem a Prag- matica Sanctióból, hanem nemzetközi szerződésből eredt.

Szabó Szilárd monográfiája igen jelentős új tudomá- nyos eredményeket hoz Bosznia-Hercegovina Ausztriá- hoz és Magyarországhoz fűződő, 1878–1918 közötti köz- jogi kapcsolódásait vizsgálva. A munkát kiváló stílus és bravúros forráskezelés jellemzi. Mindenképpen hasznos tudományos olvasmány jogtörténészek, nemzetközi jogá- szok, történészek számára.

11. Német–magyar büntetőjog-történeti szeminárium Rothenburg ob der Tauberban

2011. július 7–9. között került sor az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke és a jénai Friedrich-Schiller-Universität Büntetőjogi és Büntetőjog-történeti Tanszéke által szervezett német–magyar csereszemináriumra, amelynek ebben az évben Rothenburg ob der Tauberben az ottani Mittelalterliches Kriminalmuseum (Középkori Büntetőjogi Múzeum) adott otthont. Éppen tíz évvel korábban, 2001 júliusában volt az első ilyen szeminárium, amelyet a két tanszékvezető, Prof. Dr. Mezey Barna és Prof. Dr. Dr. h.c. Günter Jerouschek kezdeményezett – a hagyomány azóta is töretlen, évente hol Magyarorszá-

gon, hol Németországban találkoznak a két tanszék oktatói, doktoranduszai és az érdeklődő hallgatók.

Az idei szeminárium fő témájául a büntetőjogi konfliktuskezelés történeti, illetve jelenkori formáit választották a tettes és az áldozat szempontjából.

A nyitóelőadást két frissen doktorált jénai kutató, Dr. Kathrin Hammon és Dr. Elisabeth Schmul tartotta egy igen érdekes témáról: a náci Németországban végrehajtott eutanáziaprogram egyik szellemi előfutárának tartott, Magyarországon kevésbé ismert büntetőjogász, Karl Binding életével és munkásságával ismertették meg a hallgatóságot, részletesen elemezve időskori tanulmányát az „életre méltatlan életről”.

A következő két nap során összesen nyolc német és tizenkét magyar résztvevő, hallgatók és doktoranduszok előadásai következtek – a témák spektruma szokás szerint nagyon széles volt, az ószövegségi büntetési elvektől a mediációig, illetve a történelmi igazságtétel problematikájáig számtalan témában hangzottak el a referátumok.

A több mint tízéves hagyomány a jövőben sem szakad meg, 2012-ben a tervek szerint Szekszárdon találkoznak majd a budapesti és jénai jogtörténészek.

Frey Dóra

Szekszárdi emlékülés Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulóján és a Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport megalakulása

2011. október 5-én, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kara és a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya szervezésében, Szekszárdon került sor a magyar jogi néprajz megalapítója, Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója alkalmából rendezett tudományos emlékülésre, amelyen a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet mai művelői tisztelegtek a tudományterület hazai megteremtőjének emléke előtt.

Az ülés résztvevőit Dr. Horváth Béla egyetemi tanár, az PTE Illyés Gyula Kar dékánja és Dr. Tárkány Szücs Attila, az INFORUM elnöke, Tárkány Szücs Ernő fia köszöntötte. A délelőtti szekcióban elsőként Dr. Mezey Barna, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára *Tárkány Szücs Ernő*

és a jogi kultúrtörténet címmel osztotta meg bevezető gondolatait a hallgatósággal, kiemelve a szokásjog és a társadalom által alkotott saját normák kiemelt jelentőségét mind történetileg, mind a hatályos jog szempontjából. Dr. Tóth Zoltán (Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar) *A Magyar Királyság kitakart társadalmi és tabusított kérdései* címmel az alsóbb néprétegekben megjelenő differenciált jogi szokásokra hívta fel a figyelmet. A délelőtti záró előadását Dr. Bodnár Szabina (MTA Társadalomkutató Központ) és Dr. Nagy Janka Teodóra, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Karának főiskolai tanára készítettek elő *Tárkány Szücs Ernő néprajzi munkásságáról*, s hangsúlyozták Tárkány Szücs Ernő kiemelkedő szerepét a jogi néprajz magyarországi művelésének megalapozásában, nemzetközi kapcsolatainak kiépítésében. Külön elemezték Tárkány Szücs Ernő tudományos szervező és iskolateremtő munkásságát, valamint főművét, az 1981-ben megjelent *Magyar jogi népszokásokat*.

A délutáni szekciót megelőzően alakult meg hivatalosan a Nagy Janka Teodóra és Mezey Barna szervező munkájának köszönhetően megszerveződött intézményközi kutatócsoport. A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Karának koordinálásával létrejött kutatócsoport fórumot és együttműködési lehetőséget kíván teremteni a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet művelésére, interdiszciplináris fórumot jelentve jogtörténészek, néprajzkutatók, muzeológusok és gyakorló szakemberek számára. A kutatócsoport elnöke Nagy Janka Teodóra, társelnöke Mezey Barna, tudományos titkára Bodnár Szabina lett, a jelenlévő

alapító tagok javaslatára a kutatócsoport felvette Tárkány Szücs Ernő nevét.

A kutatócsoport megalakulását követően folytatódott a tudományos ülés, a délutáni referátumok vezető témája Tárkány Szücs Ernő művének a mai kutatásokra gyakorolt hatása volt. Elsőként Gelencsér József, a Nyugat-Magyarországi Egyetem címzetes egyetemi docense „*hogyan talán kedvet kap a jogi népszokások kutatására is*” címmel személyes emlékeit osztotta meg Tárkány Szücs Ernőről, és beszámolt a hatására megkezdett kutatásairól. Dr. Homoki-Nagy Mária, a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanára *Kutatási tapasztalatok a jogtörténet és a néprajz tudományának határán* címet viselő előadásában a jogtörténeti kutatásban nélkülözhetetlen néprajzi, társadalomtudományi és nyelvészeti ismeretek felhasználásáról beszélt 19. századi levéltári anyagok elemzése kapcsán. Dr. Bárh János kecskemeti néprajzkutató, a Szegedi Tudományegyetem címzetes egyetemi docense *Erdélyi település- és társadalomnéprajzi kutatásaim jogi néprajzi vonatkozásai* címmel az erdélyi Székelyvasság tanyás településének vizsgálatáról, illetve a csiki falurészek, az ún. tízesek igazgatási szervezetéről számolt be, mondanivalóját számos

érdekes példával és személyes élménnyel illusztrálva. Dr. Kajtár István, a Pécsi Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára a pécsi jogi karon, több tanszéken is folyó jogi kultúrtörténeti tárgyú kutatások aktuális állásáról számolt be. Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet, a Bács-Kiskun

Megyei Múzeumok munkatársa a szabad kerületek, a Jászkun kerület és Kővár vidékének jogi néprajzi jellegzetességeit ismertette levéltári kutatásai alapján. Dr. Béli Gábor, a Pécsi Tudományegyetem egyetemi docense a 18. századi dél-dunántúli büntetőügyek levéltári forrásait vizsgálta, kiemelve a néprajzi szempontok és ismeretek kiemelt szerepét a levéltári források helyes értelmezésében. Dr. Petercsák Tivadar, az egri Eszterházy Károly főiskola egyetemi tanára a közbirtokosságok működésének helyi szokásait mutatta be a tudományos ülést lezáró előadásában.

A konferenciát követően egy, a szekszárdi Borkultúra Szabadegyetem által szervezett borkóstoló keretében került sor a *Bor és jogtörténet* című tanulmánykötet bemutatására, amely egy szintén

Szekszárdon tartott korábbi tudományos konferencia előadásait tartalmazza Mezey Barna szerkesztésében. A kötetet Homoki-Nagy Mária és Béli Gábor méltatta.

F. D.

Tárkány Szücs Ernő emléktáblája Hódmezővásárhelyen, a családi házban

Normaalkotás és normaszegés – A Duna-menti Svábok Történeti és Földrajzi Intézetének éves tudományos ülése Tübingenben

A Normaalkotás és normaszegés. Hétköznapi életformák a Magyar Királyságban a 18. századtól a 19. század közepéig című, a tübingeni Eberhard Karls Egyetemen 2011. november 3–5-én rendezett konferencia témájául a Magyar Királyság területére behívott német telepesek társadalmának jellegzetességei és más etnikai-felekezeti közösséggel való összefonódásai szolgálták a hagyományos rendi társadalomból a polgári társadalmi formába való átmeneti korszakban.

Az ülést Prof. Dr. Reinhard Johler, az Empirikus Kultúratudomány Ludwig Uhland Intézetének igazgatója, a Duna-menti Svábok Történeti és Földrajzi Intézetének tudományos elnöke nyitotta meg, üdvözlő beszédet Dr. Mezey Barna jogtörténész professzor, az ELTE rektora mondott.

A meghívott előadások témája – Dr. Karl-Peter Krauss, a Duna-menti Svábok Történeti és Földrajzi Intézetének tudományos munkatársa koncepciója szerint – két fogalom, a normaalkotás és a normaszegés köré épült. „A norma szó ebben a kontextusban mind szociológiailag, mind jogilag értelmezhető, azaz egyaránt jelent társadalmi és jogi normát. Normaszegés alatt tehát egyrészt egyének és csoportok deviáns, a közösség normáitól és értékrendjétől eltérő viselkedése értendő, másrészt pedig az ún. delikvencia, azaz a jogi normák megszegése.” A delikvencia is deviáns viselkedést jelent, amiről azonban még nem született ítélet. A delikvencia, ill. ítélethirdetés után a bűncselekmény már szintén a normát sértő viselkedési formához sorolható. A norma megsértése ezek alapján olyan viselkedési mód, amely ellentétben áll a közösségi érzésekkel, a csoportnormákkal és az intézményi-jogi szabályozásokkal. Tehát a normaszegés teljes spektruma vizs-

gálatunk tárgyát képezi, a büntetőjogi következménnyel nem járó, de adott esetben informális vagy szimbolikus jelentőséggel bíró cselekményektől a formális-jogi következményeket maguk után vonó esetekig. Ezek alapján a normaalkotás (figyelembe véve a normák időbeli és adott helyzet általi meghatározottságát) egyrészt a kodifikált jog révén, másrészt pedig egy adott közösség társadalmi kontrolljának szigorú nyomán valósul meg, amely a norma-követő viselkedés ösztönzője is.

A normák megsértésével és a sértések szankcionálásával újra és újra az emlékezetbe idéződnek maguk a normák és megerősödik érvényességük. Ezzel hozzájárulnak egy társadalom vagy egy társadalmi csoport stabilizálódásához. Mivel a mindennapi élet és normarendszere, valamint ennek változásai a hiányzó források miatt nehezen megragadhatók, a konferencia azt tűzte ki céljává, hogy a hétköznapi történésekhez a nem mindennapi események vizsgálatának kerüldőútján próbál eljutni, a normákat pedig a normák megszegése felől közelíti, azaz a közép definícióját a periféria felől kiindulva próbálja megragadni. Így a normaszegés esetei a normák rekonstruálásának kulcsfontosságú tényezőivé válhatnak...

Az egyes munkák szerzői arra törekednek, hogy továbbmutató, de mindeddig jórészt figyelmen kívül hagyott, új megközelítési módokat magukban hordozó, egyedi esetekből származó forrásokat dolgozzanak fel és értékeljenek. A szóba jöhető ilyen források elsősorban a nagyobb számban fennmaradt jogi szövegek, amelyeknek köszönhetően lehetővé válik a premodern társadalomban tapasztalt normaszegések kutatása. A jogi kényszer hatására létrejött bírósági jegyzőkönyvek fontos forrást jelentenek az írástudatlan társadalmi rétegek kutatásához, hiszen ez a réteg más módon alig hagyhatott bármiféle nyomot maga után. A bírósági jegyzőkönyvek (büntető- és polgári bírósági jegyzőkönyvek, peren kívüli jogszolgáltatás, egyházi vagy állami házassági jog) olyan dokumentumok, amelyek változó mértékben konstruálják és manipulálják a valóságot. De éppen ezeken az érvelési konstrukciókon keresztül sejlik fel szerzőjének norma- és értékrendje vagy a másik fél elvárásairól alkotott elképzelése, különösképp, ha több érvelés ütközik egymással.⁷⁸

A Horvátországból, Magyarországról, Németországból, Romániából és Szlovákiából meghívott résztvevők előadásai három nagy témakört alkottak; a bevezető előadást Prof. Dr. Alexander Schunka (Erfurt) tartotta *Normaalkotás és normaszegés a kora újkori bevándorló közösségekben* címmel.

Az első témacsoport (*A normák megalkotása és kommunikációja*) fókuszában – Dr. Karl-Peter Krauss megfogalmazásában – „a rögzített és nem rögzített normák meghonosodása, továbbá az új jogi, szociokulturális és etnikai-felekezeti térben való kommunikációja” áll, valamint a mögöttük meghúzódó alkalmazkodási és beilleszkedési folyamatok, illetve a különböző területeken és cselekvési szinteken megvalósuló reformtörekvések (állami, egyházi, földesúri, falusi viszonyok között). A moderátor Prof. Dr. Reinhard Jöhler (Tübingen) volt.

Dr. Mezey Barna (Budapest) *Tömlöc a magyar reformkorban. A tömlöcöztetés szerepéről az úriszéki*

gyakorlatban címmel átfogó tanulmányt ismertetett a szabadságvesztés-büntetés magyarországi történetéről. Elemzésének fókuszában a 18–19. században bekövetkező gazdasági és társadalmi átalakulások hatására változó büntetőítélkezési gyakorlat áll. Az esetleges középkori tömlöcrendtartások uradalmanként eltérőek voltak. A 18. század elején, a török háborúk és a Rákóczi-szabadságharcot követő országrendezés egyik fontosabb intézkedéseként az országgyűlés előírta a vármegyeszékhelyeken emelendő vármegyeházák építését. A tömlöcök története szerves összefüggésben alakult a vármegyeházák törtériájával. A reformkori, megváltozott tömlöcöztetési gyakorlat a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek és iratok, tervrajzok széleskörű vizsgálata révén körvonalazódik a tanulmányban.

Dr. Gózszy Zoltán (Pécs) *Az egyházi normakommunikáció fázisai és szintjei a Dunántúlon a 18. században* című tanulmányában azt vizsgálta meg, hogy a katolikus egyház milyen csatornákon, milyen módszerekkel, milyen tartalmakkal közvetített normákat a Dunántúlon és Szlavóniában. Az első fázisban (1740-ig) a konszolidáció kohéziós ereje működött, a második fázisban (terezianus korszak) megnöttek az állam igényei az egyházi struktúra használatával kapcsolatban; részben társadalomszervező, részben ellenőrző faktorként számoltak vele (inkvizíciós vizsgálatok, mágikus-babonás cselekmények tilalmazása). A harmadik fázisban II. József stratégiájának fontos részét képezte, hogy az egyházi infrastruktúra felhasználásával folytasson eredményes kommunikációt, a helyi plébániák mediátori szerepe hangsúlyozott volt. A kutató a szokásos peres iratokon kívül forrásként használta a pécsi egyházmegye 1738–1742 között készült egyházlátogatási jegyzőkönyveit, s a második fázis folyamatát Klimó György pécsi püspök tevékenységén keresztül modellezte.

Dr. Karl-Peter Krauss (Tübingen) *A földesúr szeretője. A normák meghonosodása és alkalmazása a házassági ügyekben* című előadása zárta az első témakört. A kutató azt a hipotézist vizsgálta, hogy az adott időszakban a migráció törést jelentett, és adaptációs folyamatokra volt szükség a megváltozott normarendszerhez. A vizsgált terület Bács-Bodrog vármegye és Dél-Dunántúl, a mikro-történelmi kutatások forrásként a kalocsai érsekségi és a pécsi püspökségi, továbbá a protestáns területi bíróságok házassági pereinek aktái és jegyzőkönyvek szolgáltak.

A második témacsoportban (*Normaszegés és a mindennapi élet*) az egyéni és kollektív szinten bekövetkezett normaszegés egyedi eseteinek vizsgálata volt a cél, amely a mindennapok rekonstruálását teszi lehetővé. Az előadások ebben a blokkban – Dr. Karl-Peter Krauss koncepciója szerint – arra a kérdésre is választ kerestek, hogy milyen mozgatórugói lehetnek a társadalmi, demográfiai, gazdasági, vallási stb. viselkedési formákban bekövetkezett változásoknak, és mi konstruálja és dekonstruálja az egyéni normarendszert. A két moderátor Prof. Dr. Gerhard Seewann (Pécs) és Dr. Mathias Beer (Tübingen) volt.

Prof. Dr. Fata Márta (Tübingen) *Normaszegés mint kivándorlási indok – miért akart valaki Magyarországra települni. Két család esete 1785/1786* című előadásában a würzburgi érsekségből Bácskába telepedett két család

példáján keresztül mutatta be, hogy a 18. század utolsó harmadában mennyire elmosódó volt a határ a társadalmi normaelőírásoknak megfelelő és a jogi normákat sértő, kriminális emberi életkörnyezet között. Az esetekből merült fel a kérdés, hogy a hatóság tudott vagy akart-e ezzel a ténnyel szembesülni, és milyen céllal és formában büntetett.

Dr. Pál Judit (Kolozsvár) *Államhivatalnok vagy ügyfél? Egy kelet-európai „közvetítő” a különböző társadalmi normák között* című előadásának középpontjában az 1711. évi szatmári békepaktumot aláíró Károlyi Sándor bárónak, Szatmár vármegye főispánjának egy híve, a szatmári Erős Gábor adóbehajtó hivatalnok (harmincados, tricesimator) áll. Erős Károlyi kipróbált, hű embere volt, aki korábban a kuruc seregben is szolgált, s akinek a segítségét Károlyi különböző ügyekben igénybe vette. Erős egyidejűleg több szint között mozgott, a város és az állam, továbbá a Károlyiak között játszott közvetítő szerepet. Mint a magyar nemesi társadalom tagja, Károlyi ügyfele, és mint államhivatalnok, különféle normák között, különféle – sokszor ellentmondásos – elvárásoknak kellett megfelelnie. A tanulmány elemzi, hogy mindez hogyan sikerült neki, hol húzódott a határ a hivatali előírások és elvárások, illetve a Károlyival szemben érzett kötelezettsége között.

Marin Popan (Beszterce) *Privilegium és emancipáció: román gravámen a besztercei városi tanácshoz 1783-ban* című tanulmánya a besztercei román lakosok és a kiváltságukat védő szász polgárok közötti konfliktussal foglalkozik. A megvizsgált latin nyelvű forrásokban elsősorban a városbíró fejt ki véleményét azzal a kérelemmel kapcsolatban, hogy a román hívők gyülekezete intra muros megvásárolhat-e egy templomot. Az alapvető konfliktus a nagyszabású Guberniumnak írt leveléből adódik, amelyben inti a testületet, hogy a román hitközségnek engedélyezze a templom megvételét, mivel az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése szerint a besztercei románok számára nem volt megengedett, hogy intra muros templomot vagy civil épületet vásároljanak. Egy további kérelemben (1783. június 25-re datálva) a szerző a román jobbágyok nevében II. József magyar királynak és német-római császárnak címezve tett panaszt a szász-német lakosokkal és polgárokkal szemben: Beszterce polgárai olyan törvényt hoztak, hogy a jobbágyok nem tarthatnak egy ökörnél többet, ami szegénységhez és nélkülözéshez vezet. A hatóság válasza bepillantást enged a besztercei polgárok normaértelmezésébe: nemcsak pontról pontra visszautasították a követeléseket, hanem a gravámen szerzői ellen büntetést indítványoztak.

Dr. Peter Soltes (Pozsony) *Felekezeti határvonal a hívesi ügyben. Reverzális kötelezettség a Felvidéken, az állam, a földbirtok és a vallásilag kevert közösségek viszonyrendszerében* címmel ismertette tanulmányát. A 18. században, az adott területen vizsgálja a Matrimonia mixtae (vagy disparis) Religionis eseteket, amelyeket 1731-ig (Resolutio Carolina) sem az állam, sem a katolikus egyház nem szabályozott. A szabályozások után sem volt azonban

képes az állam és a katolikus klérus a szilárd protestáns nemesség akaratával szemben fellépni Magyarország perifériális területein. A szerző tanulmányában vázolja, hogy mely tényezők határozták meg a vallási hovatartozást egy kevert vallású házasságban: a házastárs személyes vagyona és társadalmi helyzete, szociális állapota (nőtlen, özvegy, nemes, jobbágy, hitközségtag, telepes), a család és a helyi plébános akarat. Egy-egy földbirtokos birtokán belüli endogámia tendenciája is mutatkozott 1785-ig.

Dr. Soós István (Budapest) *Morális kihágások és az „erkölcsös nyilvánosság” Pest szabad királyi városban a biedermeier idején* című tanulmányában Pest nagyvárosá váló kiépülését és az ehhez kapcsolódó problémákat, a bizonytalan megélhetést, a népesség életszínvonalának szétválását, az egzisztenciális bizonytalanságot és az ezzel összefüggő tömeges munkanélküliséget vizsgálja, valamint azt, hogy a városvezetés miképpen nézett szembe az új kihívásokkal. Eredményei szerint a városi tanács a hatóságokkal együtt, annak érdekében, hogy a normaszegőket a társadalmi együttélés normáinak követésére kényszerítse, javítóintézeteket (például a kényszerítő dologházat) és újabb büntető intézményeket hozott létre, további represszív rendeleteket léptetett életbe. Ezek az intézkedések azonban nem hozták meg a várt eredményt.

A harmadik témacsoport – *Az egyedi normaszegés eseteitől a szociális konfliktusig* – az állam, a földbirtokosok és a jobbágyok közötti, erőszakos kimenetelű társadalmi konfliktust helyezte középpontba. Hogyan kommunikálódik a konfliktuskészség, hogyan szerveződnék ezek a konfliktusok? A komplex konfliktus- és érdekrendszerek vizsgálata mellett a konfliktus-megoldási stratégiák mechanizmusait, illetve ezeknek a normák lehetséges újraértékelésére gyakorolt hatását kell figyelembe venni. A moderátor Dr. Mathias Beer (Tübingen) volt.

Josef Wolf (Tübingen) *Sok kicsi sokra megy: a zombolyai zavargások (Hatzfelder Tumult) 1767-ben. A korai bánáti közösségek normatív szabályrendszere* című tanulmányában kifejtette, hogy a földesurakkal szembeni ellenállás tipikus formái voltak a hivatalnokokhoz intézett panaszlevelek, s néhány esetben a nyílt zendülés. 1767-ben, a zombolyai zavargás során a telepések faluközössége egyöntetűen lépett fel az igazgatási szervvel szemben. A telepések harcának az volt a célja, hogy a faluközösség és a földbirtokos kapcsolata jogszerű legyen. A lokális konfliktus regionális jelentőségűvé vált, s a bécsi központi igazgatási hivatalon keresztül megindította az ún. bánáti telepésrendszer széleskörű változásait. Az előadás második része a bánáti korai telepések normatív szabályrendszerét vizsgálta.

Szepesi Anna

Jegyzet

¹ Az éves ülés témakonceptiója az interneten: http://www.idglbw.de/index.php?option=com_content&task=view&id=217&Itemid=221

A Magyar Közigazgatástudományi Intézet alapításának 80. évfordulóján – Konferencia és kiállítás az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán

Magyar Zoltán kiemelkedő közigazgatás-tudományi munkássága – az ún. szocializmus időszakában történt háttérbe szorítása, felejtésre ítéelése után, s az életmű politikai vonatkozásainak máig tartó vitatottsága ellenére – az elmúlt években végre az őt megillető helyre és elismertségre került a magyarországi tudományos és közéletben.

Az életmű maradandó értéke a Magyar Közigazgatástudományi Intézet (MKI), amelyet Magyar professzor a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara jogelődjében alapított 1931-ben. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara, illetve Közigazgatási Jogi Tanszéke az MKI alapításának 80. évfordulója alkalmából 2011. június 9–10-én tudományos konferenciát és kiállítást szervezett *A közigazgatás tudományos vizsgálata egykor és ma* címmel.

A konferencia célja a szervezők szándéka szerint Magyar Zoltán egyéniségének, munkásságának, az MKI tevékenységének bemutatása, valamint a közigazgatással foglalkozó mai megközelítések és kutatások számbavétele volt. A konferencia fővédnöki tisztét Navracsics Tibor miniszterelnök-helyettes, közigazgatási és igazságügyi miniszter és a Magyar Tudományos Akadémia Közigazgatás-tudományi Szakbizottságának elnöke, Kilényi Géza töltötte be, kifejezve ezzel a közigazgatás-tudományi elmélet és a létező közigazgatás összekapcsolódását.

A konferenciának különleges aktualitást adott egy közeli esemény: június 14-én mutatta be Navracsics Tibor a Magyar Zoltán nevét viselő új közigazgatás-fejlesztési programot (*Magyar Zoltán Közigazgatás-fejlesztési program – A haza üdvére és a köz szolgálatában*), amelynek alapeszméje a jó állam, amely nem létezik jó közigazgatás nélkül. A Kormány azért támasztotta fel az MKI jogutódként a Nemzeti Közigazgatási Intézetet (NKI) is, hogy az szakértői háttérrel biztoson a közigazgatás-fejlesztési munkához.

A konferencián Navracsics Tibor helyett a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumot (KIM) Kis Norbert miniszteri biztos képviselte, aki megnyitójában kiemelte: a Magyar Közigazgatástudományi Intézet jelképezi a pragmatizmus és a tudományos munka egyfajta hasznos elegyét, amely a kormányzati stratégiákat kívülről kívánja alakítani. Az intézet sikerében nagy szerepe volt Magya-

ry Zoltán zsenialitásának, aki az összetett igazgatási, közpolitikai kérdéseket érthető módon tudta megfogalmazni, világos javaslatokká transzformálni. Kis Norbert értékelése szerint a professzor az összetett jogi, közigazgatási kérdéseket közérthetően tudta megfogalmazni, gondolatai időtállóak; az elméletet gyakorlatibbá, a gyakorlatot tudományosabbá kívánta tenni, az állami élet megújításának, racionalizálásának irányában kutatott.

Egy kétnapos konferencia keretei természetesen nem elégségesek egy ilyen szerteágazó kérdéskör valamennyi aspektusának még csak felvázolására sem. A konferencia tematikája így három nagyobb témakör köré rendeződött. A *történeti jellegű előadásokban* szó volt az MKI alapításáról, Magyar Zoltán egyéniségéről és munkásságáról (Mezey Barna, az ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, az ELTE rektora), a közigazgatási kutatások múltjáról és jelenéről (Fazekas Marianna, az ELTE egyetemi docense, az ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszékének vezetője), *A közigazgatás tudományos megközelítései* „blokkban” a közigazgatási jogtudományról (Tamás András, egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar), a közigazgatás alkotmányosságáról és demokratizmusáról, a Bibó–Magyar-vitáról (Kukorelli István, egyetemi tanár, ELTE ÁJK), a közmenedzsment irányatról és változásairól (Horváth M. Tamás, egyetemi tanár, ELTE ÁJK), a közigazgatás és a közpolitika kapcsolatáról (Jenei György, egyetemi tanár, BCE Közgazdaság-tudományi Kar), az elektronikus közigazgatás fejlesztéséről, a folyamatszemplélet jelentőségéről (Balogh Zsolt György, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem ÁJK), *A közigazgatás működése* blokkban – a konferencia második napján – pedig a gyakorlati közigazgatás egyes kulcskérdéseiről: a magyar kormányzati viszonyok állandóságáról és változásairól a rendszerváltozás után (Müller György, egyetemi docens, BCE Közigazgatás-tudományi Kar), a helyi önkormányzatok fejlődésének perspektíváiról (Kiss László, alkotmánybíró, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem ÁJK), a közzolgálat változásairól (Balázs István, egyetemi docens, Debreceni Egyetem ÁJK), a közigazgatási eljárásjog változásairól Valló Józseftől napjainkig (Kilényi Géza, professor emeritus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar), a közigazgatás feletti bírói ellenőrzéséről, a közigazgatási bíráskodásról (Pátyi András, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc ÁJK), valamint a közigazgatási jogi felelősségről (Nagy Marianna, egyetemi docens, ELTE ÁJK). A konferencia levezető elnökei Ficzer Lajos professor emeritus (ELTE ÁJK), Varga Zs. András, a legfőbb ügyész helyettese, habil. egyetemi docens (PPKE Jog- és Államtudományi Kar), Imre Miklós dékán (BCE Közigazgatás-tudományi Kar), Torma András (egyetemi tanár, Miskolci Egyetem ÁJK) és Kaltenbach Jenő egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem ÁJK) voltak.

Az alábbiakban a jogtörténeti vonatkozású előadásokat emeljük ki, de utalnunk kell rá, hogy több referátum is Magyar Zoltán kutatásaiából, munkásságából indult ki, azt gondolta tovább, vagy vetette össze a mai kutatásokkal, eredményekkel.

Vitéz kismagyari MAGYARY ZOLTÁN

1888. június 10-én született Tatán, római katolikus családban. Édesapja Magyary Lajos magyar királyi honvéd alezredes, nagybátyja Magyary Géza akadémikus, polgári eljárásjogász professzor volt. Magyary Zoltán 1906-ban, a budapesti Piarista Gimnáziumban tett érettségi vizsgát, majd felvételt nyert a magyar királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Jog-és Államtudományi Karára, ahol 1910-ben államtudományi doktori, 1912-ben jogtudori oklevelet szerzett. Ez évben a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban kezdte meg közszolgálati pályáját; kiváló adottságainak köszönhetően végigjárta a köztisztviselői ranglétrát. Az 1918/1919-es tanévben meghívott előadó volt a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. 1927-ben magántanári habilitációt szerzett. 1930-ban Kmety Károly utódként a Pázmány Péter Tudományegyetemen a Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék, annak átszervezése után a Közjogi és Közigazgatásjogi Tanszék vezetője lett, majd nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. 1931-ben Bethlen István miniszterelnök a közigazgatás egyszerűsítése előkészítési munkálatainak megszervezése céljából kinevezte racionalizálási kormánybiztoszá. Ugyanez évben megalapította a Magyar Közigazgatástudományi Intézetet – ez volt a neves Magyary-iskola, amely számos tanítványt nevelt, s számtalan könyvet jelentetett meg. 1932-ben feleségül vette Techert Margit filozófust. Magyary Zoltán angol, francia, latin, német, olasz és orosz nyelvtudása révén Nyugat-Európában, az USA-ban és a Szovjetunióban is tanulmányutat tett, szerzett impresszióit beépítette kutatásaiba. 1933-ban előadást tartott az V. Nemzetközi Közigazgatás-tudományi Kongresszuson Bécsben. 1936-ban főelőadó volt a VI. Nemzetközi Közigazgatás-tudományi Kongresszuson Varsóban. 1936-ban a közigazgatás-tudomány máig egyetlen világszervezete, az IIAS/IISA egyik alelnökévé választották. Az 1937/1938-as tanévben a Pázmány Péter Tudományegyetem dékánja volt. 1936–1938-ban munkatársaival és tanítványaival a tatai járás tudományos vizsgálatát végezte. Monográfiái – a korban szokatlan módon – angolul, franciául és németül, neves külhoni kiadóknál jelentek meg, s az USA-tól a Szovjetunióig recenzeálták műveit. Bár háromszor jelölték akadémikusnak, mégsem választották meg. Tizenkét monográfiának volt önálló szerzője, társszerzője vagy szerkesztője. A szovjet front elől menekülve, 1944-ben Tatára, majd Héregre, az erdészházba költözött. 1945. március 24-én – az átvonuló szovjet csapatoktól elszenvedett atrocitások hatására – feleségével együtt öngyilkos lett.

A Magyary-iskola az alapító halálával megszűnt ugyan, de hatása máig jelen van tudományos életünkben. A Magyary-iskola fennmaradt könyvtárát és iratanyagait az ELTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszéke őrzi. Tatán mellszobrot és emléktáblát állítottak tiszteletére. Nevét őrzi a tatai Magyary Zoltán Művelődési Központ, a Magyary Zoltán

E-közigazgatástudományi Egyesület, a Magyary Zoltán Népfőiskolai Társaság és a Magyary Zoltán Közigazgatási Szakkollégium, továbbá a Magyary Zoltán-díj, illetve a Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj. Emlékét idézi Bereményi Géza *A tanítványok* című filmje.

Monográfiái: *A magyar állam költségvetési joga. Közigazgatási jogi tanulmány* (Stádium, Budapest, 1923, 224 p.); *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerkesztette (Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927, 628 p.); *A magyar közigazgatás racionalizálása* (Egyetemi Nyomda, Budapest, 1930, 184 p.); *A magyar tudományos nagyzem megszervezése. Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzásában* (Danubia, Budapest, 1931, VIII, 233 p.); *A magyar közigazgatás tüköre: közigazgatásunk ügyei és eljáró szervei* (Mártonffy Károllyal és Némethy Imrével) (Egyetemi Nyomda, Budapest, 1932, XXXV+782 p.); *Die Entstehung einer internationalen Wissenschaftspolitik. Die Grundlagen der ungarischen Wissenschaftspolitik*. Szerkesztette (Felix Meiner-Egyetemi Nyomda, Leipzig–Budapest, 1932, 683 p.); *Amerikai államélet. A közigazgatás útja az Észak-Amerikai Egyesült Államokban* (Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934, 302 p.); *A Magyar Közigazgatástudományi Intézet* (MKI 15. sz. kiadványa, Budapest, Egyetemi Nyomda, 1934, 189 p.); *A közigazgatás legfőbb vezetése szervezési szempontból* (Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Budapest, 1936, 150 p.); *L'organisation des autorités et surtout le rôle du chef du gouvernement au sein de l'administration publique* (CISA, Varsovie, 1936, 160 p.); *The Industrial State* (T. Nelson, New York 1938, 203 p.); *A közigazgatás és az emberek. Ténymegállapító tanulmány a tatai járás közigazgatásáról*. Kiss Istvánnal (MKI, Budapest, 1939, 377 p.); *A szociális vármegye. A Komárom megyei közjóléti és gazdasági szövetkezet működése* Szerkesztette, Kiss Istvánnal (Dunántúl, Budapest, 1941, 120 p.); *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államában* (Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942, XV, 674 p.).

Irodalom: Berényi Sándor: *Magyary Zoltán szellemi öröksége* (Állam és Igazgatás, XLIII, 1988. 9. sz., 769–778. p.); Szaniszló József: *A Magyary-iskola háború utáni sorsa. Közigazgatás-tudomány történelmi visszapillantás* (ELTE ÁJK Államigazgatási Jogi Tanszék–Magyar Könyv Alapítvány, Budapest, 1993); Lőrincz Lajos: *Magyary Zoltán munkássága nemzetközi összehasonlításban* (Magyar Közigazgatás, XLV, 1995. 4. sz., 241–244. p.); Nagy Ferenc (szerk.): *In Memoriam Magyary Zoltán* (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1995); Saád József: *Magyary Zoltán* (Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000); Koi Gyula: *Magyary Zoltán, mint az összehasonlító közigazgatás úttörő művelője* (Jogtudományi Közlöny, LXIII, 2008. 7–8. sz., 352–360. p.).

Koi Gyula

Mezey Barna *A Magyar Közigazgatástudományi Intézet létrehozása a budapesti jogi karon 1931-ben* című előadásában méltatta az általa csak „beskatulyázhatatlan tudósnak” nevezett Magyary Zoltánt, és ismertette az MKI alapításának előzményeit és megvalósulását, az intézet korszerűen felszerelt oktatási és kutatási egységének létrehozását a tudományegyetem Szerb utcai szárnyában, a ki-

váló szakemberekből álló intézeti munkacsoport – Mezey professzor szavaival: „Magyary Zoltán munkaszervezete”, „a tanítványok” – kialakítását. Magyary személyisége, széleskörű műveltsége meghatározta az intézet működését, amelyet fokozatosan az egész magyar közigazgatás központjává kívánt fejleszteni. Az MKI először tűzte ki céljául a közigazgatás multidiszciplináris kutatását, mind

a közigazgatás elméletének, mind gyakorlatának nézőpontjából, bevonva a kutatásokba metajurisztikus tudományokat is (közigazgatástan, közigazgatási politika stb.). Az intézet létrehozásának háttérében meghúzódott a kor egyik határozott törekvése, a közigazgatás racionalizálása és reformja is. Az ELTE rektora kiemelte: „A konferenciával nemcsak Magyary Zoltán munkásságára, hagyatékára emlékezünk, hanem az egyetem közigazgatási oktatására is”. Magyary munkásságának fontos tanulsága, hogy a folyamatokat összetettségükben, a magyar múlthoz és az ország intézményrendszeréhez illeszkedően kell szemlélni.

Fazekas Marianna *Közigazgatási kutatások egykor és ma* című előadásában elmondta: a rendezvényt nemcsak Magyary Zoltán munkásságának kívántak emléket állítani, hanem meghívták a közigazgatással foglalkozó különböző tudományterületek képviselőit is. Tanszékvezető asszony szerint az MKI missziója az volt, hogy a közigazgatás teljességét vizsgálja – mind a kutatási témák, mind a tudományos megközelítések és módszerek szempontjából. Magyary és az MKI jelentősége részben ebben a komplexitásban rejlik, amely nemcsak tematikus gazdagságot jelent, de módszerbeli komplexitást is. Emellett Magyary volt a hazai közigazgatási tudományok történetében az, aki először tudta nemzetközi szintre emelni a saját és az intézete kutatásait és eredményeit. Arra a kérdésre, vajon van-e tartalmi párhuzam a közigazgatás-tudományok 80 évvel ezelőtti művelése és a jelenkori kutatások között, Fazekas Marianna egyértelmű igennel válaszolt. A párhuzam megragadható abban, hogy mindkét korszakban a közigazgatási korszakváltás a tudományos elemzések tárgya, amelynek során az állam szerepének, a közigazgatás funkcióinak, struktúrájának, feladatainak gyökeres átalakítása történt. A különbség főként az, hogy Magyary és munkatársai nemzetállami keretek között gondolkodtak, míg napjainkban, egyfajta posztnemzeti állapotban, a globalizálódó világ keretei között „nemzetállamokon túli kormányzásról” beszélhetünk. A 2008 óta tartó gazdasági válság újáértékelte az állam szerepét, megcáfolta a neoliberális dogmát az állami szerepvállalás káros voltáról. A közigazgatás-tudomány fő feladata tehát napjainkban az, hogy a nemzetállami közigazgatás helyét és lehetőségeit az új, globális világgazdasági erőterben vizsgálják. Magyary minden eszközzel igyekezett intézetét és munkatársait a nemzetközi közigazgatási kutatásokba bekapcsolni. Ma már természetes közeg minden kutató számára a nemzetközi tudományos világ, s ezt követeli meg többek között az uniós tagsággal járó „újfajta nemzetköziség” is. Magyary Zoltán intézetének kutatásai az új kihívásokra a közigazgatás tudományos vizsgálata tárgyköreinek kitérítésével, a vizsgálati módszerek kibővítésével próbálták válaszolni: Magyary szerint a cél „a közigazgatási tudományok egész területének művelése” a közigazgatástan összefoglaló név alatt, illetve az intézet tudományos eredményeinek hasznosítása a közigazgatás gyakorlatában. Az intézet nagyszabású tényfeltáró vizsgálatokat (a tatabányai járás teljes körű feltérképezése, városmorfológiai kutatás), s – mai szóval – modellkísérleteket is végzett (pl. a tatabányai mintajárást, a szociális vármegye programját). Napjainkban a komplexitásra törekvő ugyancsak megfigyelhető, de a

kutatók nem egy műhelyben, hanem különböző kutatócsoportokban, intézményekben, egymástól függetlenül dolgoznak, s hiányzik a különböző kutatások összerendezése. Előadása utolsó részében Fazekas Marianna Magyary Zoltán kutatásainak politikai aspektusaival foglalkozott. Magyary azzal, hogy intézetét az egyetemen hozta létre, a kormány befolyásától való függetlenséget próbálta biztosítani. Mégis sokféle politikai támadás érte, pl. a korabeli német, olasz, spanyol fasiszta közigazgatási rendszerek tanulmányozása miatt. A professzor éles különbséget tett politika és közigazgatás között: „A politika bizonyos állami célok elérésének a művészete, a közigazgatás e célok elérésének eszköze. A kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint a zenében a kompozíció és az előadás.” Ma már egyértelmű, hogy a közigazgatás kutatásában nemigen lehet politikamentes kérdést találni.

Tamás András *Közigazgatási jogtudomány* című előadásában részben fogalmi és jogfilozófiai tisztázásra törekedett. Kiindulópontja: a közigazgatás az államhoz kapcsolódik, annak „jellegzetes cselekvése, tevékenysége, az államiság egyik életjele”. A felvilágosodás évszázada óta, amikor a jogegyenlőség, a jogalkotás és a jogalkalmazás következetes elkülönítése, a közigazgatás jogszerűsége stb. lett a jogértelmezés alapja, a jog felsősége és autoritása lépett a rendi korszak uralkodói felsősége és autoritása helyébe. A polgári társadalom új alapokra helyezte a közigazgatást is; a joguralom, a törvényesség elve és a jogállam a jogot tette működésének alapjává. A jogilag szabályozott, jogszerű közigazgatás feltétele az alkotmányosság és a törvényesség. A modern államban – a jognak a közigazgatásban való előtérbe helyezésével – a csúcspont a közigazgatási bíróság és az alkotmánybíróság intézménye. Magyarországon a közigazgatás mint tudomány a 18. században kamerális ismeretként jelent meg; a kamerálisztika tárgyának rendszerezése, egységes módszerekkel való kezelése vezetett el a közigazgatási joghoz. Ettől fogva, lényegében napjainkig a közigazgatás jogi értelmezése volt a meghatározó. A jogi megközelítés, az önálló dogmatika kidolgozása Tomcsányi Móric és Ereky István műveiben található meg. Magyary Zoltán kora alkotmányjogi és jogfilozófiai elképzeléseinek megfelelően foglalta össze a közigazgatási jog alapjait, kibővítve a tudományos üzemszervezéssel (management science). A közigazgatás nem jogtudományi értelmezése az USA-ban bontakozott ki, Magyary is amerikai útja után javasolta a management-értelmezés hasznosítását a magyar közigazgatásban – ezen irányzat hazai képviselőjének tekinthető, még akkor is, ha elméletébe átvette a közigazgatási jogtudomány tételeit. Tamás András előadása végén a közigazgatás jogtudományi értelmezését le nem zárható folyamatként határozta meg. Napjainkban a közigazgatási jogtudomány fő feladata a hazai időszzerű tudományos megállapítások és az egyidejű EU-s tételek harmonizációja, egysége lehet.

Kukorelli István *A közigazgatás alkotmányossága és demokratizmusa (A Bibó–Magyary-vita)* című előadásában arra a kérdésre kereste a választ, hogy „meghatározhatók-e az alkotmányos közigazgatás kritériumai?” Beszélhetünk-e alkotmányos közigazgatásról, alkotmányos

közigazgatási jogról? A válasz megtalálása annál is inkább fontos, mert a 20. század eleje óta tartó államfejlődés egyik jellemzője a végrehajtó hatalom, a közigazgatás súlyának növekedése, feladatainak szaporodása mind a jogalkotásban, mind a jogalkalmazásban. Magyary Zoltán és Bibó István vitája is lényegében a közigazgatás alkotmányosságáról szólt. A *Magyar Szemlében* 1943–1944-ben, eredetileg Magyary és Szontagh Vilmos között zajlott vita kiváltója Magyary *Magyar közigazgatás* (1942) című korszakos monográfiája volt. A vita főként az eredményesség és a jogszerűség fogalma körül, a közigazgatási jog és a közigazgatástan szintézisének jogossága felett bontakozott ki. Szontagh nem fogadta el Magyary koncepcióját a közigazgatástannak a hatékonyság oldaláról való vizsgálatát. Magyary szerint az alkotmány és a közigazgatás szétválaszthatatlan, az alkotmány válsága egyben a közigazgatás válsága is, s a közigazgatásnak a kor színvonalára emeléséhez az alkotmány reformjára van szükség. Bibó István *A jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom* című írásában újraértelmezte a hatalommegosztás klasszikus elvét, s elutasította Magyary koncepcióját, miszerint a modern és eredményes közigazgatás feltétele alkotmányjogi változtatások, főként a parlamentáris kormányrendszer megszüntetése lenne. Bibó szerint nem a végrehajtó hatalmat kell erősíteni, hanem a politikum hatását kell csökkenteni a szakszerű, szolgálat-szerű és jogszerű közigazgatással szemben. A két gondolkodó a közös célt, az állampolgároknak nyújtott minőségi közszolgáltatást más-más alkotmányos úton képzelte el. Kukorelli professzor előadása második felében a közigazgatással szembeni alkotmányos követelményekről szólt, s ezeket szembesítette a 2012. január 1-jén hatályba lépett új Alaptörvényben foglaltakkal, megemlítve, hogy abban a közigazgatás alkotmányos védelmi szintje az eljárásjogban erősödött, ugyanakkor több kérdésben (pl. a hatalommegosztás új rendje, a közigazgatás pártatlansága) hiányérzetének adott hangot – amely hiányokra már Bibó is felhívta a figyelmet. Alkotmányos közigazgatásról akkor beszélhetünk – zárta előadását Kukorelli István –, ha van alkotmányos védelmi szint, s az működik is.

Kilényi Géza *Valló Józseftől napjainkig (A közigazgatási eljárásjog változásai)* című előadásában, részben szubjektív élmények alapján, a magyarországi közigazgatási eljárásjogi törvényhozás fejlődését vázolta fel az 1901:2.

tc.-től kezdve, az 1933:16. tc.-en és az 1957. évi IV. törvényen át a 2002-ben elkészült Ket.-ig, illetve annak 2008-as és 2010-es novelláig. Kilényi professzor külön kiemelte az 1925. évi osztrák – mint ilyen a világ első – közigazgatási eljárásjogi törvénye nyomán a Ma-

gyary-iskola eljárásjogsza, Valló József által készített színvonalas törvénytervezetet, valamint a Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter megbízásából Szitás Jenő minisztériumi osztálytanácsos által kidolgozott, 1939-ben publikált tervezetet. Végül egyiket sem fogadták el, nagy valószínűséggel a minisztériumi bürokrácia vétőzta meg mindkettőt. Az 1957-es törvény megkönnyítette a jogalkalmazó szervek munkáját, s, ha szűk körben is, bevezette a bírósági kontrollt. Az 1980-ban megindított kodifikációs felülvizsgálatnak részese volt Kilényi professzor is; az előadás e részében közvetlen élményanyagából kaptak ízelítőt a hallgatók. Az új kodifikáció azonban csak több mint két évtizeddel később született meg, ugyancsak Kilényi Géza tevékeny közreműködésével. A minisztériumok saját javaslataival „szétvert” törvényt egy ún. salátatörvénnyel és két novellával kellett „használatosá tenni”.

***

A konferenciához kapcsolódóan, *Magyar Közigazgatástudományi Intézet 1931–1945* címmel, a Magyar Közigazgatástudományi Intézet (Magyary Intézet) dokumentumait bemutató időszaki kiállítás nyílt az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Egyetem téri épületének előcsarnokában. A 12 tárlóban bemutatott anyagot, Magyary Zoltán életének és intézetének értékes dokumentumait, képeit, könyveit a Közigazgatási Jogi Tanszék gyűjteményéből állították össze. A tárlatot Máthé Gábor, a Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Karának egyete-

mi tanára nyitotta meg. Máthé professzor kiemelte: (Magyary Zoltán) „Tevékenységének tudománytörténeti jelentőségét elsősorban az adja, hogy az 1850 óta kettős pályán mozgó közigazgatás-tudományt: a közigazgatási jogtudományt és a közigazgatási politikát az egyetemi oktatásban addig nem képviselt közigazgatástannal és a tudományosan alátámasztott racionalizálási kutatások eredményeivel egyetlen szintézisbe: a magyar közigazgatás-tudományba ötvözte.”

A kétnapos rendezvény alkalmával, a hajdani intézet bejáratánál leleplezték azt az emléktáblát, amely a Magyary Zoltán által megálmodott és sikeresen működő Magyar Közigazgatástudományi Intézetnek állít méltó emléket.

A szerkesztő, Fazekas Marianna és a kiadó munkájának köszönhetően, dicséretes gyors-

sasággal megjelent a konferencia anyagát tartalmazó tanulmánykötet is: *A közigazgatás tudományos vizsgálata egykor és ma. 80 éve jött létre a budapesti jogi karon a Magyar Közigazgatástudományi Intézet. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2011. június 9–10-én ren-*

A közigazgatás tudományos vizsgálata egykor és ma c. könyv címlapja

dezett konferencián elhangzott előadások. Szerkesztette Fazekas Marianna (Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 160 p. ISBN: 978 963 6933 74 6), amely a tanácskozás résztvevőinek segít visszaidézni az elhangzottakat, a további érdeklődőknek pedig megismerhető teszi a

Magyar Közigazgatástudományi Intézet alig másfél évtizedes, páratlanul gazdag tudományos tevékenységét és a közigazgatással foglalkozó tudományok mai kutatási témáit és eredményeit.

E. L.

225 éve született Fáy András

Fáy András (1786. május 30.–1864. július 26.) reformpolitikus, a *nemzet mindenese*, sokoldalú ember volt: szolgabíró Pest vármegyében, a református egyház gondnoka, író, a Hazai Első Takarékpénztár alapítója.

Fáy András életének csúcspontja arra az időszakra esett, amikor Magyarország kezdett kiemelkedni az 1810-es évek súlyos gazdasági és politikai válságából, s a reformnemzedék előhírnökei (akik közé Fáy is sorolható) már hallatták szavukat. Ebben a helyzetben Fáynak sem lehetett más célja, mint a vezető réteg hibáinak éles bírálata és ennek segítségével az elit szellemiségének, életstílusának megváltoztatása. A korszak főurainak többsége, néhány kivételtől eltekintve, élete nagy részét Bécsben töltötte, magyarul alig vagy egyáltalán nem tudott, s csak azzal foglalkozott, hogy az udvar kegyét minél jobban megnyerje magának. Fáy tisztában volt a vármegyerendszer hiányosságai-
val és a kismemesség végletes konzervativizmusával is – írásaiban, meséiben ezeket a problémákat is tárgyalja.

A reformkor (1830–1848) közel két évtizede alatt a magyar gazdaság és társadalom nagy erőfeszítéseket tett, hogy egyre súlyosbodó lemaradását a nyugati kapitalista világrénddel szemben behozza, vagy legalább mérsékelje. Ezekben az évtizedekben Magyarországon kizárólag békés, törvényes eszközökkel, bámulatra méltó szívóssággal, következetességgel és határozottsággal küzdött a társadalmi elit világlátott, széles körben tájékozott, a kor követelményeit helyesen megítélő része céljai eléréseért. Mindezt olyan körülmények között kellett véghezvinniük, amikor a cenzúra még a magánleveleket is felbontotta, Metternich kancellár pedig nem riadt vissza a már szinte elfeledett felségsértési perek felelevenítésétől sem rendszere védelme érdekében. A reformnemzedék több jeles tagja, köztük Kossuth Lajos és Wesselényi Miklós éveket raboskodtak, mások, például Szemere Bertalan, menekülni kényszerültek a kormányzat elől. A liberális eszmét követő, egyre szélesebb tábor mellett természetesen

más politikai elveket valló csoportok is léteztek a korabeli Magyarországon: a konzervatív erők a fennálló rendszer védelme mellett kardoskodtak, ezért teljes mértékben együttműködtek az udvarral. Voltak, akik anyagi jólétüket és kiváltságaikat féltették, de soraikban helyet foglaltak olyanok is, akik konzervatív nézeteik ellenére támogatták a gazdasági és kulturális fellendülést szolgáló kezdeményezéseket, mint például gróf Desseffy Aurél. A centralisták a vármegyerendszer felszámolását és reformokat támoga-

tó, központosított kormányzat megszervezését kívánták elérni. Kisebb radikális csoportok is alakultak a reformkor utolsó éveiben, de ezek jelentősége csak 1848-ban nőtt meg.

Az említett politikai csoportosulások természetesen korántsem voltak egységesek. A liberális ellenzék legrégebb, fokozatosan elszigetelő magvát Széchenyi István és néhány híve alkotta – közéjük tartozott Fáy András is. A reformtábor tagjai elhatárolódtak az erőszakos, forradalmi megmozdulásoktól, az átalakulást kizárólag békés eszközökkel igyekeztek megvalósítani. Elsődleges feladatuknak a nemzet gazdasági és kulturális életének fellendítését tűzték ki, és csak ezek megvalósulása után kívántak politikai átalakulást. Nem akartak szem-

behelyezkedni a Habsburg-házzal, a magyarság jövőjét a birodalmon belül képzelték el. Szerepük különösen az 1830-as években volt meghatározó, az 1840-es évek nemzedéke tisztelte ugyan a reformfolyamat elindítóit, de tanácsaikat már nem fogadta meg.

Fáy pályafutását is alapvetően meghatározták a fentebb vázolt folyamatok. Életének legtevékenyebb periódusa az 1820–1830-as évekre esett. Országgyűlési képviselőként többször jelent meg Pozsonyban, Pest vármegye gyűlésein rendszeresen tartott nagyhatású beszédeket. Tevékenységének megkoronázása és lezárása volt a *Hazai Első Pesti Takarékpénztár* létrehozása 1840-ben, amelynek megalapítására Fáyot egy tizenöt évig tartó zavaros ingatlanhistoria lezárása készítette. „Cselekedjünk, mert élet csak a tett, mert csak a tettnek van emlékezete” – vallotta Szemere Bertalan is, akinek külföldi takarékpénztárakról szóló beszámolója, valamint gróf Széchenyi István *Hitel* című munkája voltak ihletői. Fáy valószínűleg meg a gyakorlatban Széchenyi István hiteleszméit, még akkor is, ha a *legnagyobb*

Fáy András portréja

magyar nem bízott Fáy vállalkozásának sikerében és csak udvariasságból írt alá néhány részvényt. A takarékpénztár hét év alatt 32 fiókkal bővült. A hazai gazdaság pénzforgalmát kedvezően befolyásoló intézmény egykori díszes palotája a Károlyi Mihály utca és a Reáltanoda utca sarkán ma is látható. A későbbiekben Fáy elsősorban kulturális intézmények vezetését vállalta, a színházszínhelyzetének normalizálásán fáradozott. A szabadságharc idején végleg visszavonult a közéletől, gombai birtokán gazdálkodott. Az 1850-es években magához térő Magyarország méltányolta az idős hazafi érdemeit, aki azonban ekkor már nem avatkozott bele az események menetébe, mint ahogy Deák tárgyalásain sem vett részt.

Házai Első Pesti Takarékpénztár egykori épülete
(Ybl Miklós tervei alapján, 1872; a mai budapesti Kálvin téren állt)

A nemzet mindenese megtisztelő titullal anyai ági unokatestvére, Szemere Pál illetve először Fáy. A polgárosulni igyekvő nemesi Magyarországon, kiterjedt tevékenysége okán ő volt a mindenese, mindennel foglalkozott, azonban mégsem vált felületessé, mindig odafigyelt az apró részletekre is. Az óvatos liberalizmus szellemi és politikai vezére Széchenyi volt, de a kezdetektől fogva Fáy András lett a gyakorlati tennivalókat kidolgozó, s nem egyszer meg is valósító alvezére. Ezeknek az évtizedeknek minden közéleti kérdéséhez hozzászólt, sőt ezek megoldásában is részt vett (a Nemzeti Múzeum gyarapítása, a nemzeti színészet támogatása, a Lánchíd létesítése, az első magyar biztosító-vállalat megteremtésének előkészítése stb.). Tőle ered a múzeumi kötelempéldány gondolata, s ő indította el azt a folyamatot, amely a 19. század végére nagyszabású, országos kiállítások – többek között a millenniumi kiállítás – rendezését eredményezte.

Fáy András meséit általános elismerés kísérte: 1824-ben megkapta a Marczibányi-féle jutalmat, a kortársak olvasták, idézték, hivatkoztak rá, ünnepelték. Híres mesegyűjteménye a szabadelvűség propagandája és erkölcsi példatára. A haladást reprezentáló hősök és környezetük sohasem lehet neveltség tárgya; a tunyaságot, a műveletlenséget, a szűkkeblű maradiságot azonban a komikum gazdag skáláján ábrázolta. Széchenyi 1838-ban Pest vármege közgyűlésén elmondott beszédében kifejtette: sokat tanult Fáy Andrástól, különösen reformszellemű meséiből. Naplójának két bejegyzése (Széchenyi István: *Napló*, Budapest, 1982, 484., 488. p.) is utal az olvasott

művekre: Fáy András *meséi és Aphorizmái*, 1825 (a könyv 1820-ban látott napvilágot ezer példányban és 1825-ig három kiadást ért meg) és Fáy András: *Kedv csapongásai*, I–II., 1824. „A honi reform teendőire nézve az első eszmét,

akaratot, önelszánást Fáy András meséi ébresztették bennem” – írta Széchenyi, amely elsőbbségi jogot Fáy imígyen háritotta el magától: „Mi Széchenyihez képest csak szatócsok vagyunk, ő a nagy kereskedő”.

Fáy meséiben életelvitel, tanácsait, észrevételeit rejtette el, kora hibáit, nemzeti kérdéseket és általános érvényű emberi problémákat vizsgált, előítéleteket tett neveltségessé. Rövid csattanós történetei bepillantást nyújtanak a reformkor világába, segítik a politikai cé-

lok, lehetőségek, eredmények megismerését és a társadalmi normák, életformák, életvitel területének részletesebb vizsgálatát. Olvasói megértették célzásait, meséinek népszerűségét a korabeli példányszámok is igazolják.

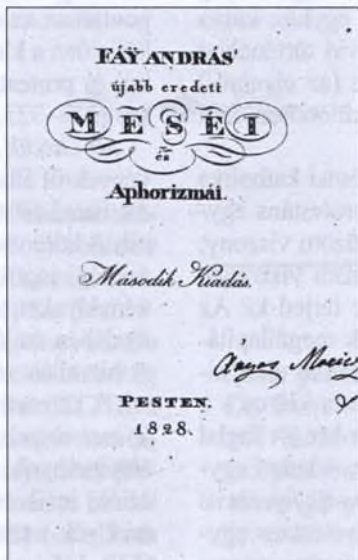
Írásainak fő célja a nép nevelése volt. Példák állításával kívánt mindenkit ösztönözni a jobb választására, próbálta megkönnyíteni a hibák felismerését, és a változtatás lehetséges módozataira is rámutatott.

Fáy szeretett közösségben adomázni, gyakran adta elő saját meséit. Ezért kapta a kortársaktól többek között a 'vídám bölcs' megnevezést. Meséket szinte minden élethelyzetre kitalált, az új ötletek sokszor megyegyűlések közben vagy más találkozózn születtek meg a fejében.

Fáy irodalmi munkássága legalább olyan jelentős, mint politikai és gazdasági szerepvállalása. Irodalmi műveinek nagy részében arra próbálja felhívni a figyelmet, hogy a haladás érdekében a közügy iránti fokozottabb elkötelezettség és megértés szükséges.

Jókai Mór írta róla: „Ki úgy hal meg, hogy nem a jövőtől várja érdemei megszerzésének alkalmát, hanem minden napját egy-egy szerzett érdemmel zárja be, az méltó, hogy kortársai megsirassák s a jövő kegyelettel függjön emléken!” (Jókai Mór: *Írói arképek. Fáy meghalt!* 1864; Unikornis Kiadó, Budapest, 1993, 262. p.) és: „Akinek tehetségében áll, úgy illik, hogy e jeles hazafi írónknak, minden munkáit ismerje, de ha egyéb munkáit nem szerezhetné meg, legalább meséit bírja!” (*Vasárnapi Újság*, 1854–1860)

Tóth Boldizsár

Fáy András meséi második kiadásának címlapja (1828)

140 éve jelent meg Bozóky Alajos egyházi jogi tankönyve¹

Dr. Bozóky Alajos kir. jogakadémiai tanár, a nagyváradi bírói államvizsgálati bizottság, a magyar és német jogászyűlések tagja, méltóságos és főtisztelendő Lipovnoki Lipovniczky István, nagyváradi L. sz. püspök úrnak, a Sz. István Rend lovagja, kir. tanácsos és kegyes pártfogójának mély hódolata gyenge jelétül ajánlja *Az egyházi jog tankönyve* című, Pesten, 1871-ben Heckenast Gusztáv által kiadott, 508 oldalas írását.

A mű 205 §-a, a bevezetésen túl, hat könyvre oszlik: Az egyházi jog forrásai; Az egyház körüli általános alap-tételek; Az egyház alkotmánya; Az egyház igazgatása; Az egyházi élet; Az egyházi vagyon.

A *Bevezetésben* az egyházi jog fogalmáról, általános jellemzéséről; az egyházi jogról mint tudományról, s ennek feladatáról; az egyházi jog segédtanulmányairól; az egyházi jog rendszeréről; és az egyházi jog irodalmáról esik szó (1–17. p.).

Az *Első Könyv* három fejezete: Általános természetök; A források történelme; Az egyházi jog forrásai érvényök és gyakorlati alkalmazásuk szerint. Az *Első fejezet* A római katolikus egyházi jog forrásai; A görög-keleti egyházi jog forrásai; és A protestáns egyházi jog forrásai alapján tagolt (18–24. p.). A *Második fejezet* öt nagyobb egységet képez (gazdag forrásanyaggal, lásd pl. Corpus iuris canonici): Az egyház alapításától az 5. századig; A keleti egyházi jog különös történelme; A nyugati egyházi jog különös történelme; A magyar katolika egyház külön joga; A protestáns egyházi jogforrások rövid történelme (24–81. p.). A *Harmadik fejezet* Általában (az elvekről) és Az egyes jogforrások alkalmazásáról különösen szól (81–87. p.).

A *Második Könyv* öt fejezetből áll: A római katolika egyház alapja; A keleti egyház alapja; A protestáns egyház alapja; Az egyház s az államhatalom közötti viszony; A különféle vallásfelekezetek egymás közötti viszonya. Az *Első fejezet* öt részben a következőkre terjed ki: Az egyház alapítása; Az egyház fogalmának megállapítása; Az egyházi hatalomról; Az egyházi hatalom alanyairól; Az egyházi társulat két rendéről u. m. a klerus s a laikusokról (88–104. p.). A *Második fejezet* két §-t foglal magában: A keleti egyház rövid történelme; A keleti egyház alaptanai (104–108. p.); miként a *Harmadik fejezet* is: A protestáns egyház rövid történelme; A protestáns egyház alaptanai (108–113. p.). A *Negyedik fejezetben* a szerzői álláspont mellett az egyház s az államhatalom közötti viszony történelmi fejlődéséről lehet olvasni (114–121. p.). Az *Ötödik fejezet* A vallásfelekezetek álláspontja; valamint Az állam álláspontja általában és különösen Ausztria- s Magyarországon témáját érinti (121–127. p.).

A *Harmadik Könyv* szintén öt fejezetet képez: A cselekvésről; Az egyházkormányzati hivatalokról; A zsinatokról; A keleti egyház alkotmánya; A protestáns egyház alkot-

mánya. Az *Első fejezet* a rendmezés jelentőségéről és fokairól, a rendmezési és rendmeztetési képességről, a rendmezési címzetről, a rendmezés körüli eljárásról, a rendmezés eredményéről tárgyal, kitérve „A rendmezés a protestáns egyházban” körére (128–140. p.). A *Második fejezet* három címe: A pápa és segédjei; A püspökök és segédjeik; A metropolitákról (140–174. p.). A *Harmadik fejezet* először általában tesz említést a zsinatokról, majd a közszinatokról, továbbá a nemzeti, tartományi és megyei zsinatokról is beszél (174–178. p.). A *Negyedik fejezet* a keleti egyház alkotmányát általában és hazánkra vonatkozóan ismerteti (179–184. p.); ugyanígy az *Ötödik fejezet* a protestáns egyház alkotmánya tekintetében (184–189. p.).

A *Negyedik Könyv* öt fejezetben az alábbiakra szakad: A szent cselekvények kezelése; A szent tanítás kezelése; A fegyelem kezelése; Az egyházi hivatalokról; Az egyház megadóztatási joga. Az *Első fejezetben* a szent cselekvények kezelésének természetéről és fokairól (190–191. p.), a *Második fejezetben* a szent tan éptartásáról és terjesztéséről s tévtanok eltávolításáról (191–194. p.) tájékozódhatunk. A *Harmadik fejezetnek* három címe van: Törvényhozás (közégek, kiváltságok, felmentések); Felügyelet (püspöki, érseki, pápai, keleti és protestáns egyházi); Törvényhatóság (peres és büntető ügyekben, a büntető joghatóság gyakorlása a keleti s a protestáns egyházakban) (194–265. p.). A *Negyedik fejezet* ugyancsak három címre tagolódik: Általában (az egyházi hivatalok fogalma, felosztása, felállítása, megváltoztatása, az egyházi tisztviselők helybenlakási kötelezettségéről, az egyházi hivatalok összehalmozásáról); Az egyházi hivatalok betöltéséről (általában, katolikus egyházi jog szerint, a keleti egyház joga szerint, a protestáns egyházban); Az egyházi hivatalok megüresedése (266–315. p.). Az *Ötödik fejezet* első pontjában az egyház megadóztatási jogáról általában, ezt követően a klerikus által fizetendő adókról, illetőleg a keleti és protestáns egyházakban divatozó adókról forog a szó (316–323. p.).

Az *Ötödik Könyv* hét fejezetet ölel fel: A szent cselekvényekről általában; Az egyház kebelébe való felvételtől; Az isteni tiszteletéről; A házasságról; A keresztény halálról; A különös egyházi intézetekről; Az egyház befolyása a világi jogokra. Az *Első fejezet* a szentségeket, a szentelményeket, a szertartást (katolikus, keleti, protestáns) általában említi (324–330. p.). A *Második fejezet* pontjai: A hitvallás választása; Az egyház kebelébe való felvétel; A keresztség; A bérmálás (331–338. p.). A *Harmadik fejezet* részei: Az úr vacsorája; A sz. mise, misedíjak és alapítványok; A bűnbánat szentsége, búcsúk; A prédikációk, imák és énekek; A böjtölés; A szentek, a képek és ereklyék tisztelete; A sz. időkről; A sz. helyek tisztelete (339–358. p.). A *Negyedik fejezet* főbb §-ai: A házasság lényege; A keresztény házassági jog körüli törvényhozás és törvénykezés; Az eljegyzésről; A házassági akadályokról általában; A házassági akadályok megszűnése; A házasság megkötése; Az érvényes házasság hatásai; A házassági kötelék felbontása; A második házasság; A vegyes házasságról (358–430. p.). Az *Ötödik fejezet* az utolsó kenetről, a keresztény temetkezésről és az elhunytakérti isteni tiszteletéről ad eligazítást (430–435. p.). A *Hatodik fejezet* a

jótevény intézetekről, a szerzetrendekről, a testvéretelekről és a tanintézetekről nyújt ismereteket (435–451. p.). A *Hetedik fejezet* az egyház befolyását a világi jogokra e szerint rögzíti: A nemzetközi és az államjogra; A büntető jogra; A polgári törvénykezésre; A polgári magánjogra; A fogadalomról; Az esküről; A keresztény naptárról (451–465. p.).

A *Hatodik Könyv* négy fejezetre bontott: Történelme; Az egyházi vagyonról általában; Az egyházi javadalmakról; Fabrica ecclesiae. Az *Első fejezet* szakaszai: Régibb időben; A javadalmak s a tized keletkezése; Az egyházi javaknak világiak kezébe való jutása; Az egyházi javaknak későbbi sorsa (466–470. p.). A *Második fejezet* az egyházi vagyon alanyát, szerzését, kezelését, elidegenítését, állagát és előjogait villantja meg (471–480. p.). A *Harmadik fejezet* az egyházi javadalmak fogalmáról, alapításáról és megváltoztatásáról, a javadalmas jogairól és kötelemeiről, a javadalmasok utáni öröklésről, és a megürült javadalmak jövedelméről szól (480–487. p.). Az utolsó, *Negyedik fejezetben* először a „templomvagyon”-ról általában, ezután a szentelt és megáldott dolgokról, valamint a közönséges fabricáól, végül az egyházépítkezési kötelemről olvashatunk (487–492. p.).

A kötet használatát forrásokkal töltött, §-onként végigvezető jegyzetek, hivatkozások, magyarázatok, irodalom (9–17., 359. p.) és tárgymutató (493–508. p.) segítik; s ide sorolhatjuk a 153. §-hoz fűzött vérokonossági fát is.

Dr. Bozóky Alajos átfogó egyházi jogi tankönyvének célkitűzése, miként az Előszóban szerepel: „a hazai jogtanuló ifjúság az egyházi jog alapelveit, a mennyiben azoknak ismeretere a világi állású jogásznak is multhatatlanul szüksége van, szabatos rövideggel magának elsajátíthatja” (VII. p.); a fentiekből is kitűnően akként, hogy „kivá-

lóság a római katolika egyház jogát fogja ugyan fejtegetni, mindazáltal a görög keleti és az evangélika egyházak jogára is fordítandja figyelmét, még pedig kiváló tekintettel hazánk egyházi viszonyaira” (3. p.). A könyv célját a szerkezeti felépítés, tagoltság is jól szolgálja; a mű a fejezeteken, címeken belül további pontokra válik; szövegezése lényegre törő és gördülékeny.

A kifejezetten belhoni vonatkozások közül kiemelhetők például az irodalmunkkal (15–16. p.), forrásainkkal (36., 76–81., 110., 123–127., 135–136., 156., 214–217., 222., 229., 232–233., 236., 245–246., 248., 258., 269., 273., 275., 282–284., 288–289., 291., 295., 299–303., 318., 321–322., 330., 332–334., 336., 362–363., 370–371., 382., 423., 427–430., 433., 442., 448., 462–463., 470., 474., 476., 478–480., 484., 486–487., 492. p.), a tábori papságunkkal (166–170. p.), az érsekségeinkkel (172. p.), az esztergomi érseki székkal (174. p.), a görög katolikus, a görög-keleti és a protestáns részegyházaink, egyházi közösségeink alkotmányosaival (181–189. p.), illetőleg a bíróságainkkal (223–226. p.), valamint a vegyes házassággal (427–429. p.), s az egyházi vagyonnal (474., 476., 478–487., 491–492. p.) kapcsolatos részek.

Összességében elmondható, hogy a 140 éve megjelent alkotás jelentékeny mértékben járult hozzá a korszak jogászképzésének magyar nyelvű egyházi jogi oktatásához, s így a jogtörténész számára is haszonnal forgatható.

Hámori Antal

Jegyzet

¹ Bozóky Alajos: *Az egyházi jog tankönyve* (Pest, Heckenast Gusztáv, 1871, 508 p.)

• **2011. június 2-án**, az ELTE Szenátusi Tanácstermében rendezték meg Szabó Máté Dániel *Az információs hatalom alkotmányos korlátai* című PhD-értekezésének nyilvános vitáját. A jelölt témavezetői Dr. Sári János professor emeritus (ELTE) és Dr. Majtényi László egyetemi docens (Miskolci Egyetem), a bíráló bizottság elnöke Dr. Ficzer Lajos professor emeritus (ELTE), a bíráló bizottság tagjai Dr. Kukorelli István egyetemi tanár (ELTE) és Dr. Zeller Judit egyetemi adjunktus (Pécsi Tudományegyetem), a disszertáció hivatalos bírálói Dr. Sonnevend Pál egyetemi docens (ELTE) és Dr. Tóth Gábor Attila egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem) voltak.

• **2011. június 3-án**, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Kari tanácstermében rendezte meg a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Tanácsa Dr. Megyeri-Pálffy Zoltán *Név és jog – A névviselés jogi szabályozásának komplex vizsgálata* című PhD-értekezésének műhelyvitáját.

HÍREK

• **2011. június 3-án**, a szegedi Somogyi Könyvtárban Dr. Slaven Bacić, a Szerb Köztársaság Horvát Nemzeti Tanácsának elnöke és Tomislav Žigmanov horvát író, publicista, a Vajdasági Horvátok Kulturális Intézetének igazgatója, társkiadó mutatta be Dr. Heka László: *A Horvát–Magyar Államközösség nyolc évszázada, különös tekintettel a horvát–magyar kiegyezésre* című kötetét.

• **2011. június 3-án**, a Magyar Országos Levéltárban Dr. Klinghammer István akadémikus, egyetemi tanár mutatta be Pálffy Géza *A haditerképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Az Angielini várépítész-család rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát-szlávon és a magyarországi határvidéken az 1560–1570-es*

években (Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2011, 96 p. + 108 p. + 32 p. színes tábla 38 térképpel és váralaprajzzal bécsi, karlsruhei és drezdai gyűjteményekből] + DVD-ROM) című kötetét.

• **2011. június 9-én**, az ELTE BTK Kari Tanácsstermében, a Magyar Történelmi Társulat rendezésében ifj. Bertényi Iván történész „*Vad geszti bolond*” vagy „*kora legnagyobb magyarja*”? Tisza István pályája és emlékezete címmel tartott előadást.

• **2011. június 12-én**, Esztergomban, a Szent Adalbert Központban *Közös célok, érdekek és értékek: Széchenyiek és Zamoyskiak* címmel lengyel–magyar konferenciát rendezett a Széchenyi Alapítvány, az Országos Széchenyi Kör és a Széchenyi Társaság, a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma támogatásával, a két ország egymást váltó EU-elnöksége keretében. Dr. Rubovszky András főtktár (Széchenyi Társaság) köszöntője és Pröhle Gergely államtitkár bevezetője (Az EU magyar elnökség céljairól) után Csombor Erzsébet igazgató (Komárom- Esztergom Megyei Levéltár – Miért Esztergom a konferencia helye?), Wojciech Kaliszewski (Lengyel Tudományos Akadémia Irodalmi Kutató Intézet – „A jog mint az állam és a polgár természetes szabadságának fundamentuma” – értekezés Jędrzeja Zamoyski gondolatairól), Ring Éva (ELTE BTK – Közös magyar–lengyel felkelési tervek a 18. század végén), Horváth Attila (Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Gróf Széchenyi István politikai-jogi nézetei), Jerzy Snopek (LTA Irodalmi Kutató Intézet – Két reformer; Zamoyski és Széchenyi), Pelyach István (Szegedi Tudományegyetem – „A sirt, hol nemzet sülyed el, népek veszik körül...”. Az 1830–31-es lengyel szabadságharc visszhangja a reformkori Magyarországon), Katona Tamás (MTA Történettudományi Intézet – Széchenyi István és a jobbagyfelszabadítás), Hermann Róbert (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest – A Batthyány-kormány lengyel politikája), Kovács István (MTA Történettudományi Intézet – Wladislaw Zamoyski a magyar szabadságharcban), Velkey Ferenc (Debreceni Egyetem – „A filozófia templárius lovagja” – Széchenyi István gróf megtalált hivatása és reformer szerepei) tartott előadást.

• **2011. június 22-én**, az ELTE ÁJK Kari Tanácsstermében rendezte meg az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Doktori Iskolája Mándi Tibor *Ideológia és hagyomány. A politikai tudás problémája az angolszász konzervatív és neokonzervatív politikai gondolkodásban* című PhD-értekezésének nyilvános vitáját. A jelölt témavezetője: Dr. Körösnéi András egyetemi tanár (BCE Társadalomtudományi Kar), a bíráló bizottság elnöke Dr. Karácsony András habilitált egyetemi tanár (ELTE ÁJK), a bíráló bizottság tagjai Dr. Paczolay Péter tanszékvezető, habilitált egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem ÁJK, az Alkotmánybíróság Elnöke), Dr. Egedy Gergely tanszékvezető egyetemi tanár, (BCE Közigazgatástudományi Kar), a

disszertáció hivatalos bírálói Dr. Láncki András intézetigazgató egyetemi tanár (BCE, Társadalomtudományi Kar) és Dr. Molnár Attila Károly habilitált egyetemi docens (ELTE TáTK) voltak.

• **2011. június 24-én**, az MTA Doktori Tanácsa Dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanárnak odaítélte az MTA doktora címet *A munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtás történetében (A fenyítőházi modelltől a rabdolgoztató házakig)* című értekezéseért.

• **2011. június 30-án**, az ELTE ÁJK Kari Tanácssterme adott otthont a Kar szokásos könyvbemutatójának. Nagy Marianna *Interdiszciplináris mozaikok a közigazgatási jogi felelősség dogmatikájához* című könyvét Gönczöl Katalin egyetemi tanár, Szalma József Szerződéson kívüli (deliktuális) felelősség az európai és a magyar magánjogban című munkáját Fuglinszky Ádám egyetemi adjunktus, Somody Bernadette *Az ombudsman típusú jogvédelem* című tanulmányát Dezső Márta tanszékvezető egyetemi tanár, a Németh János és Kiss Daisy szerkesztette, a kétkötetes *A polgári perrendtartás magyarázata* című kiadványt Szécsényi-Nagy Kristóf egyetemi tanársegéd, Szeibert Orsolya *Az élettársak és vagyoni viszonyaik. Különös tekintettel a magyar ítélkezési gyakorlatra és a házasságon kívüli partnerkapcsolatok szabályozási megoldásaira Európában* című monográfiáját Körös András legfelsőbb bírósági bíró, tanácselnök mutatta be.

• **2011. augusztus 30–31-én**, Pécsen rendezte meg vándorgyűlését a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség. Az 1. szekcióban Dr. Mikó Zsuzsanna, a MOL mb. főigazgatója a levéltárak szerepéről beszélt a fenntartók arculatformálásában. A 2. szekció témája: *Az egyetemi autonómia fogalma, tartalma és történelmi változásai a 19. századtól napjainkig*. Dr. Szögi László, az ELTE levéltára igazgatójának bevezető gondolatai után Dr. Mezey Barna (rektor, ELTE – Egyetemi autonómia-törekvések a 19. században), Dr. Varga Júlia (igazgatóhelyettes, ELTE Levéltára – Egyetemi autonómia a két világháború között), Dr. Borsodi Csaba (rektorhelyettes, ELTE – Az egyetemi autonómia korlátozása az államszocializmus idején) és Dr. Náray-Szabó Gábor (FB-elnök, Professzorok Batthyány Köre –Az egyetemi autonómia kérdése napjainkban) tartott előadást.

• **2011. augusztus 26-án**, Kecskeméten, a Bács-Kiskun Megyei Bíróság dísztermében rendezte meg XVI. Nyári Jogakadémiáját a Magyar Jogász Egylet Bács-Kiskun Megyei Szervezete, a Bács-Kiskun Megyei Bíróság, a Bács-Kiskun Megyei Főügyészség, a Bács-Kiskun Megyei Ügyvédi Kamara és a TIT Bács-Kiskun Megyei Szervezete. Dr. Bodóczy László ny. megyei bírósági elnök, a Magyar Jogász Egylet Bács-Kiskun Megyei Szervezetének elnöke és Dr. Kovács Miklósné dr. Molnár Ilona, a Bács-Kiskun Megyei Kormányhivatal főigazgatója köszöntője után előadást tartott Dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár (Történelmi alkot-

mány – Chartális alkotmány) és Dr. Sárközy Tamás, egyetemi tanár, a Magyar Jogász Egylet elnöke (Vezetői felelősség a gazdasági szervezetekben). Zárszót mondott Dr. Bicskei Ferenc, a Bács-Kiskun Megyei Bíróság elnöke.

- **2011. augusztus 28-án**, az Újpesti Városnapok keretében az Újpesti Önkormányzat, az Újpesti Közművelődési Kör, az Újpesti Városvédő Egyesület és a Magyar Ügyvédi Kamara jóvoltából leplezték le és avatták fel Plósz Sándor volt igazságügy-miniszter, egyetemi tanár emléktábláját a Budapesti IV. és XV. kerületi Bíróság Erzsébet utcai homlokzatán. Emlékbeszédet tartott Dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár. Az emléktáblát Wintermantel Zsolt, Újpest polgármestere a város nevében, Dr. Szemán Felicitász, a Fővárosi Bíróság elnökhelyettese a bírói szervezet képviselőjében avatta fel.

- **2011. szeptember 1–3-án**, a Nyugat-magyarországi Egyetem (NYME) győri Apáczai Csere János Kara I. számú oktatási épületében *Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség* címmel rendezett konferenciát a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület és Győr Megyei Jogú Város Levéltára. A plenáris ülésen Juliane Brandt *Felekezeti és modern nemzet a 19. századi Magyarországon* címmel tartott előadást. A *Felekezetek és térbeliség* című szekcióban Mazsu János (A zsidók letelepedése Debrecenben 1840–1870/72),

Plósz Sándor emléktáblájának avatása
2011. augusztus 28-án a IV–XV. kerületi Bíróság
épületének homlokzatán

Papp Gábor György (A historizmus katolikus templomépítészete. Egy építészeti megoldás elterjedése a dualizmus-kori Magyarországon), Szakál Gyula (Győr történeti modellváltásai és kapcsolata a lakosság vallási és etnikai szerkezetével), Sárai Szabó Kata (A nők helye a református egyházi nyilvánosságban), Nagy Károly Zsolt (A „gyülekezeteiben élő egyház” modelljétől a hálózatos egyházmodellig. A lokalitás fogalmának változása a református egyházban), Halmos Károly (Felekezeti adók – regionális különbségek), a *Felekezeti csoportok demográfiai jellemzői* című szekcióban Tóth Árpád (Bezárkózás és nyitás. A pozsonyi német evangélikus közösség viszonya környezetéhez, 1750–1850), Schreck Csilla (Házasságok és háztartásciklusok Jabloncán a 19. század közepén), Őri Péter és Pakot Levente (Felekezeti demográfia vagy lokális demográfia: két 19. századi rurális közösség termékenység mintái), Kövér György (Bekeresztelkedők. Társadalomtörténeti adalékok arról, hányféle család származhat egy családból), Őrsi Julianna (Az egyház nemzetiségmegtartó ereje), Bartók Béla (Az egri evangélikusok társadalmi

háttere a két világháború között), a *Felekezeti kötődések és társadalmi helyzetek* című szekcióban Kármán Gábor (A konfesszionalizáció hasznáról és káráról: egy paradigma margójára), Bariska István (Felekezetváltás forrástípusai a 16. századi Kőszegen), Kónya Péter (Evangélikusok Eperjesen a 17–19. században), Molnár Sándor Károly (A kegyesség művelődéstörténete a képzőművészet tükrében), Hudi József (Rejtjelek dekódolása. Voyta Adolf pápai építész társadalmi kapcsolatai 1860–1893), Nagy Péter (A felekezetek szerepe a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. ózdi telephelyén a 20. század első felében), Apor Péter (1968 és katolikus aktivizmus Magyarországon), Mohay Tamás (Felekezeti nézőpont a hagyományteremtésben: nézőpontok a „hargitai csata” körül), a *Kisebbségi csoportok – kisebbségi stratégiák* szekcióban Tamás Ágnes

(„Hogyan lehetne Magyarországon a zsidókérdést a legpraktikusabban megoldani?!”), Bakó Béla (A modern antiszemitizmus mint kulturális kód), Paksy Zoltán (A Zala megyei zsidóság földrajzi elhelyezkedése, foglalkozási és iskolázottsági viszonyai a dualizmus korában), Béli Olívia (Érintkezési pontok: a pesterzsébeti zsidó közösség a II. világháború előtt), Horváth József (Végrendeleti adalékok a győri „rácok” 17–18. századi történetéhez), Láng Benedek (Miért titkosítana valaki egy keresztény imakönyvet?), Tóth Ágnes (A „Memorandum-ügy”. Német nemzeti mozgalom az evangélikus egyházon belül az 1940-es években), Mészáros Márta (Kisebbség a többségben.

Egy kis protestáns egyházközség kialakulása és jelentősége anyakönyvei tükrében a római katolikus tengerben [Kiskunfélegyháza]), *Az oktatás és nevelés felekezeti dimenziói* című szekcióban Farkas Noémi Tünde (Közép-erdélyi halotti beszédek szerzői és azok életpályája a 18. század derekától a 19. századig), Keszei András (A felekezeti meghatározottság és a lehetőségek tere), Csik Tamás (A győri középfokú oktatás és a zsidóság a dualizmus időszakában), Halász Imre (A felekezeti oktatás sajátosságai a Bach-korszakban a soproni közigazgatási kerületben), Csoma Zsigmond (Az „ojtogató” vidéki papok társadalmi-gazdasági jelentősége a 19. század utolsó harmadában), Vesztroczy Zsolt (Egyházi népoktatás, modernizáció, magyarosítás. A szlovák régió egyházi népoktatási rendszere a századforduló környékén a kormányzati törekvések és közoktatási statisztikák fényében), Simon Ervin (Az elemi népoktatás felekezeti jellegéből adódó konfliktusok Csetényben a 20. század első évtizedeiben), Hajtó Vera (Belga–Magyar Katolikus Gyermekakció 1923–27. Identitás és jólétanyag), a *Felekezeti csoportok: a „hatalom” és*

a hatalom gyakorlása a társadalomban című szekcióban Dobszay Tamás (Felekezetek, egyházak az alsófokú igazgatásban), Borbély Tamás (A városi kegyúri jog gyakorlása és politikai motivációi a dualizmus korában. Viták és a változó gyakorlat a törvényhatósági jogú városokban), Csekő Ernő (A felekezeti identitás változó szerepe és súlya a dualizmus-kori paraszti népesség politikai magatartásában [Tolna megye]), Szabó Dániel (Vallás és háborús lelkesedés 1914), Szécsényi Mihály (Virrasztó Koppány és társai. A Turáni Egystenhívők és a hatalom az 1930-as évek második felében), Hámosi Péter (Felekezetek, hatalom és társadalmi önszerveződés Észak-Erdélyben 1920–1940–1944), Havadi Gergő (Hétköznapi szórakozás vagy cionizmus? Jelentések a „Keddista” ifjúsági csoportosulásról, avagy zsidó és nem zsidó fiatalok egyes fővárosi szórakozóhelyek és vendéglők ellenőrzött tereiben, a hetvenes években), valamint Fazekas Csaba (Se veled, se nélküled. Az egyházak és az 1989–90-es rendszerváltás) tartott referátumot.

- **2011. szeptember 7-én**, a Politikatörténeti Intézet konferenciatermében került sor a *Kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című, Bibó István művéről és aktualitásáról szóló kerekasztal-beszélgetésre, amelyen Bojtár Endre irodalomtörténész, Darvasi László író, Hunyady György szociálpszichológus, Láncki András filozófus és Ormos Mária történész vett részt, Földes György történész moderálásával.
- **2011. szeptember 27-én**, a győri Széchenyi István Egyetem VIP-termében, az Akadémiai Napok keretében, *Genocídium, népirtás, háborús bűn(ös)ök* címmel rendezett konferenciát a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara. Dr. M. Nyitrai Péter tanszékvezető egyetemi docens bevezető előadása után Prof. Dr. Thomas Krompecher egyetemi tanár (Lausanne, Svájc) *Identification in Bosnia and Herzegovina*, Prof. Dr. Lamm Vanda egyetemi tanár, akadémikus *A délszláv válság idején elkövetett genocídium a nemzetközi jog és a büntetőjog határán* címmel tartott referátumot.
- **2011. szeptember 21-én**, a Magyar emlékekért a Világban Közhasznú Egyesület, a Lánchíd Kör és a Széchenyi Társaság *220 éve született a Lánchíd megálmodója, 200 éve a hídépítés vezetője* címmel emlékestet szervezett. A Széchenyi Társaság nevében emlékbeszédet tartott dr. Horváth Attila egyetemi docens (PPKE, ELTE).
- **2011. szeptember 21-én**, az ELTE BTK Kari tanácstermében Stefano Bottoni, az MTA Történettudományi Intézet tudományos munkatársa tartott előadást *A Vladimír Tismăneanu vezette elnöki bizottság és a kommunista rendszer értelmezése a román történeti és közéleti diskurzusban* címmel.
- **2011. október 7-én**, a Magyar Tudományos Akadémián konferenciát tartottak *A határon kívül élő állampolgárok parlamenti képviselője. A külföldön történő sza-*

vazás – példák és kihívások címmel. Előadást tartott Kocsis Károly akadémikus (Köszöntő: Magyar tudósok a világban), Martonyi János külügyminiszter, egyetemi tanár (A konferencia aktualitása), Trócsányi László nagykövet, egyetemi tanár (A Velencei Bizottság ajánlása a külföldön történő szavazásról), Dimitris Christopoulos, a Panteion Egyetem egyetemi tanára (A hellén diaszpóra szavazati joga a 21. század küszöbén), Joelle Garriaud-Maylam szenátor, UMP (A külhoni franciák szavazati joga és parlamenti képviselője), Manuela Aguiar, jogász-szakértő, a külhoni portugálok korábbi parlamenti képviselője (A Portugálián kívül élő portugálok szavazati joga és parlamenti képviselője), Guido Tintori, egyetemi tanár, EUDO Citizenship-EUI és Marie Curie Fellow, University of Leiden (A külföldön élő olaszok szavazati joga és parlamenti képviselője), Varga Attila, a Sapientia Egyetem egyetemi docense, román parlamenti képviselő (A határon túl élő románok parlamenti képviselője), Korhecz Tamás, Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék (Újabb tendenciák Közép-és Kelet Európában), Ader János, EP képviselő (A határon kívül élő magyarok szavazati jogának kérdése). Zárszót Pröhle Gergely, a Külügyminisztérium helyettes államtitkára mondott.

- **2011. október 5-én**, Szekszárdon a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kara és a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója alkalmából Tárkány Szücs Emlékülést szervezett. Ez alkalommal alakult meg a multidiszciplináris jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kutatócsoport. Az emlékülést Dr. Tárkány Szücs Attila, az INFORUM elnöke nyitotta meg (Tárkány Szücs Ernő munkássága a tudománytörténetben), előadást tartott Dr. Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE – Tárkány Szücs Ernő és a hazai jogi kultúrtörténet), Dr. Tóth Zoltán egyetemi tanár (ME BTK Szociológia Intézet – A Magyar Királyság kitekartársadalmi és tabusított kérdései – A „közép” jogélete Tárkány Szücs Ernő munkásságában), Dr. Bognár Szabina (MTA Társadalomkutató Központ) és Dr. Nagy Janka Teodóra főiskolai tanár (PTE IGYK SZMSZI) (Tárkány Szücs Ernő jogi néprajzi kutatásai és a hazai, a nemzetközi néprajztudomány), Dr. Gelencsér József c. egyetemi docens (Nyugat-Magyarországi Egyetem – Tárkány Szücs Ernő inspirációi – „...hogyan talán kedvet kap a jogi népszokások kutatására is.”), Dr. Homoki-Nagy Mária egyetemi tanár (SZTE ÁJK – Kutatói tapasztalatok a jogtörténet és a néprajz tudományának határán), Dr. Bárh János néprajzkutató, c. egyetemi docens (SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék – Erdélyi település- és társadalomnéprajzi kutatásaim jogi néprajzi vonatkozásai), Dr. Kajtár István (PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék – A jogi kultúrtörténet a pécsi műhelyben), Bánkiné Dr. Molnár Erzsébet levéltáros-történész (Bács-Kiskun Megyei Múzeum, Kecskemét – Két szabad kerület társadalomtörténeti kutatásának jogi néprajzi vonatkozásai), Dr. Béli Gábor egyetemi docens (PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék – 18.

századi dél-dunántúli büntetőügyek jogi néprajzi vonatkozásai), Dr. Petercsák Tivadar egyetemi tanár (Eszterházy Károly Főiskola Modernkori Magyar Történelem Tanszék – Törvények és helyi jogszokások a közbirtokosságok működésében), Délután kutatói műhelybeszélgetésre került sort (témája: Tárkány Szücs Ernő jogi néprajzi szintézisének [Magyar jogi népszokások] megjelenése a hazai kutatásokban). A szekszárdi bor egyetem szervezésében ugyanekkor mutatták be a *Jogtörténeti értekezések* könyvsorozatban, Dr. Mezey Barna szerkesztésében megjelent, *Bor és jogtörténet* című kötetet. (A konferenciáról beszámoló olvasható e számunk 76–77. oldalán.)

• **2011. október 13-án**, a budapesti Írók Boltjában ke-rekasztal-beszélgetés keretében mutatták be Cieger Andrásnak a Napvilág Kiadó gondozásában megjelent *Politikai korrupció a Monarchia Magyarorszá-gán* című könyvét. A beszélgetés résztvevői: Cieger András történész, Csizmadia Ervin politológus, Gerő András történész, Gombár Csaba politológus és a moderátor, Stumpf András újságíró.

• **2011. október 14-én**, dr. Bakonyi Péter, Martfű egykori polgármestere, az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke mb. előadója halálának első évfordulója alkalmából emlékművet avattak a martfűi új közteme-tőben.

• **2011. október 17-én**, Kecskeméten a Bács-Kiskun Me-gyei Főügyészség és a Bács-Kiskun Megyei Önkor-mányszat Múzeumi Szervezetének Kiskun Múzeuma emlékülést rendezett Vajna Károly születése 160. év-fordulója alkalmából. Az előadók között volt Dr. Náná-si László PhD, főügyész, Bánkiné Molnár Erzsébet, az MTA doktora, nyugalmazott múzeumigazgató, Dr. Me-zey Barna, az MTA doktora, az ELTE rektora, tanszék-vezető egyetemi tanár, Csóti András bv. vezérőrnagy, a BVOP pk.helyettese, Dr. Vincze Eszter bv. felügyeleti ügyész, Dr. Nagy Janka Teodóra PhD, tanszékvezető főiskolai tanár. (A konferenciáról a Jogtörténeti Szemle 2012. évi 1. füzetében számolunk be.)

• **2011. október 18-án**, a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében *Anyakönyvek és a genealógiai kutatás* címmel rendezett tudományos konferenciát a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság. Előadást tartott

Orbán Balázs András jogi szakreferens (Közigazga-tási és Igazságügyi Minisztérium – Anyakönyvi kuta-tások jogi szabályozása), Szuromi Szabolcs Anzelm egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem – A Magyar Katolikus Egyház Kánonjogi Álláspontja az anyakönyvek tekintetében), Szabadi István, a Ti-szántúli Református Egyházkerület Levéltárának igaz-gatója (Anyakönyvek kutatása a Magyarországi Re-formátus Egyház gyűjteményeiben), Kertész Botond történész-muzeológus (Evangélikus Országos Múzeum – Anyakönyvek kutatása a Magyarországi Evangélikus Egyház gyűjteményeiben), Haraszi György, a Holoca-ust Dokumentációs Központ és Emlékhely Közalapít-vány elnöke (A magyarországi izraelita anyakönyvek kutatása), Kollega-Tarsoly István levéltáros, könyvki-adó (Anyakönyvi kutatások a Magyar Országos Levéltárban), Beke Margit, az Esztergom-Budapesti Főegyház-megyei Egyháztörténeti Bizottságának elnöke (A 17. századi Pázmány Péter-féle vizitáció és a korabeli ka-tolikus anyakönyvezés), Lakatos Andor, a Kalocsai Főegyház-megyei Levéltár igazgatója (Anyakönyvek digitalizálásának tapasztalatai Kalocsán), Bernád Rita levéltáros (Gyulafehérvári Főegyház-megyei Levéltár – Erdélyi anyakönyvi kutatások lehetőségei), Botlik Jó-zsef egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egy-tem – Anyakönyvi kutatások lehetőségei Kárpátalján), Apró Erzsébet ny. főlevéltáros (Anyakönyvi kutatások lehetőségei a Vajdaságban), Hunyadi László, a Magyar Családkutató Egyesület elnöke (Anyakönyvi kutatások tapasztalatai a Felvidéken).

• **2011. október 29-én**, az ELTE Állam- és Jogtudomá-nyi Kara Aula Magnájában *Értékkörző megújulás – Ál-lami Számvevőszék a történelem sodrában* címmel ren-dezett tudományos konferenciát az ELTE és az Állami Számvevőszék. A Számvevőszék 140 évvel ezelőtti megalapításáról szóló tanácskozást Dr. Mezey Barna, az ELTE rektora és Domokos László, az ÁSZ elnöke nyitotta meg, s felszólalt az egyetem és a számvevő-szék több vezetője is, így Domokos László, az Álla-mi Számvevőszék elnöke, Király Miklós, a jogi kar dékánja, Révész T. Mihály címzetes egyetemi tanár, Csapodi Pál, az Állami Számvevőszék főtítkára, Nagy Marianna egyetemi docens, Pulay Gyula, az Állami Számvevőszék főigazgatója. (A konferenciáról a Jog-történeti Szemle 2012. évi 1. számában jelenik meg beszámoló.)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Domaniczky Endre, PhD, konzul, Magyar Köztársaság Nagykövetsége, Canberra, Ausztrália; **Frey Dóra**, tudományos segédmunkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport; **Hámori Antal**, PhD, főiskolai docens, Budapesti Gazdasági Főiskola, Vendéglátás Intézeti Tanszék; **Imre Miklós**, CSc, dékán, tanszékvezető főiskolai tanár, Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, Közigazgatási Tanszék; **Kajtár István**, DSc, habil. tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék; **Karácsony András**, CSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Filozófia Tanszék; **Koi Gyula**, tudományos segédmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézete, Közigazgatási jogi osztály; megbízott előadó, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Kar, Hadtudományi Alapozó Intézet, Honvédelmi igazgatási tanszék; **Lőrinczi Gyula**, PhD, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Közgazdaságtan és Statisztika Tanszék; **Máthé Gábor**, CSc, professzor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Kar, Jogtudományi Tanszék; **Mezey Barna**, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténet Tanszék; **Sashalmi Endre**, PhD, habil. egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Középkori és Korajútkori Történeti Tanszék; **Szádeczky-Kardoss Irma**, ügyvéd, tiszteletbeli tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténet Tanszék; **Szendrei Géza**, ny. ügyész, meghívott oktató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténet Tanszék; **Szepesi Anna**, művészettörténész, PhD-hallgató, LUI Empirische Kulturwissenschaft, Tübingen; **Takács Albert**, CSc, főiskolai tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék; **Tóth Boldizsár**, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

E lapszámunk megjelenését a Budapesti Corvinus Egyetem
Közigazgatás-tudományi Kara támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzíválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- nem lábjegyzetet, hanem végjegyzetet kérünk;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a végjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredetiként postai úton, esetleg személyesen kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

IMRE, Miklós: Historische Entwicklung der Meinungen über die wirtschaftliche Rolle des Staates und der Verwaltung.....	1	
LŐRINCZI, Gyula: Historische Wurzeln des heutigen ungarischen Insolvenzrechts (Trauerspiel in drei Akten).....	15	
TAKÁCS, Albert: Das Erbe der Aufklärung und die Idee der Verfassung.....	29	
WERKSTATT		
KOI, Gyula: Französische und deutsche Einflüsse im verwaltungswissenschaftlichen Werk von Győző Concha.....	29	
SZÁDECZKY-KARDOSS, Irma: Die Paränese von Stephan dem Heiligen und die Fremden, oder die Bedeutung der „Fremden“ im Rechtsleben der Árpaden-Ära.....	47	
QUELLE		
SZENDREI, Géza: Beschwerden von Leibeigenen, Patronage des Staatsanwaltes.....	54	
ÜBER BÜCHER		
Staatsanwaltschaften in den Treiben der Geschichte – Staatsanwaltschaftsgeschichte von László Nánási – MEZEY, Barna.....	60	
Geschichte und Rechtsgeschichte. Über das gemeinsamen Studienband der Juristischen Fakultät der Universität Pécs und der Slowakischen Akademie der Wissenschaften – KARÁCSONY, András – SASHALMI, Endre.....	63	
Der erste Kommentar des Grundgesetzes. Gedanken über nationales und EU-Recht – MÁTHÉ, Gábor.....	67	
Wem gehört das Reich, die Kraft und die Herrlichkeit? – Über das Buch von Ildikó Horn – DOMANICZKY, Endre.....	71	
Neue Monographie über die Verfassungsgeschichte Bosnien-Herzegowinas – Über das Buch von Szilárd Szabó – KAJTÁR, István.....	73	
RUNDSCHAU		
11. Deutsch-Ungarisches Strafrechtshistorisches Seminar in Rothenburg ob der Tauber – FREY, Dóra.....	76	
Gedenksitzung in Szekszárd anlässlich des 90. Jahrestages der Geburt von Ernő Tárkány Szűcs und konstituierende Sitzung der Ernő Tárkány Szűcs Forschungsgruppe für Juristische Kulturgeschichte und Rechtsethnographie – F. D.....	76	
Normenbildung und Normenverletzung – Jahrestagung des Institutes für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde in Tübingen – SZEPESI, Anna.....	77	
80. Jahrestag der Gründung des Ungarischen Institutes für Verwaltungswissenschaft – Konferenz und Ausstellung an der Staats- und Rechtswissenschaftlichen Fakultät der ELTE – É. L.....	80	
225 jähriges Geburtsjubiläum von András Fáy – TÓTH, Boldizsár.....	84	
Vor 140 Jahren erschienen das Kirchenrechtslehrbuch von Alajos Bozóky – HÁMORI Antal.....	86	
NACHRICHTEN		87
Die Autoren dieser Ausgabe.....	92	

Ungarische Akademie der Wissenschaften – Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Eötvös-Loránd-Universität

Auf der Titelseite:

Zoltán Magyary

(10. Juni 1888, Tata – 24. März 1945, Héreg): Jurist, Beamte, Professor der Staats- und Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Pázmány Péter Universität, Inhaber des Lehrstuhls für öffentliches Recht und Verwaltungsrecht, herausragender Vertreter der ungarischen Verwaltungswissenschaft, Gründungsdirektor des Ungarischen Institutes für Verwaltungswissenschaft

Rechts geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiđ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Dr. Mária Homoki-Nagy, Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István
Redakteur: Élesztős László (E-Mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtstheorie der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged
Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Verlag: Gondolat Kiadó

AZ ABSZOLÚT MONARCHIA
Szerkesztette: Képes György
Jogtörténeti Értekezések 41. Sorozatszerkesztő: Mezey Barna

A Jogtörténeti Értekezések új kötetében a korszakkal foglalkozó történészek (Hahner Péter, Sashalmi Endre) és jogtörténészek (Képes György, Kisteleki Károly, Mezey Barna és Stipta István) tanulmányai olvashatók a korai európai történelem saját alkotmánytörténeti jelenségéről, az abszolút monarchia sokat vitatott kormányzati rendszeréről, egyúttal annak ideológiai és jogelméleti háttéréről. A könyv érdekessége, hogy az olvasó a történettudomány és a jogtudomány megközelítésében is megismerkedhet korszakokkal, intézményekkel és fogalmakkal, így a köztörténet és a jogtörténet iránt érdeklődők egyaránt találnak újdonságot, s betekintést nyerhetnek egy nagyon érdekes, az abszolutizmusról folytatott szakmai vitába, amely 2009. december 9-én zajlott az ELTE Jogi Karán.

ISBN 978 963 693 385 2 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 214 p.

Ruszoly József:
EURÓPAI JOG- ÉS ALKOTMÁNYTÖRTÉNELEM
Pólay Elemér Alapítvány – Opus iurisprudentialiae. Sorozatszerkesztő: Balogh Elemér

A Pólay Elemér Alapítvány új tankönyvsorozatának első kötete Ruszoly Józsefnek, a Szegedi Tudományegyetem emeritus professzorának, a Bónis György Szeminárium vezetőjének két korábbi, eredetileg a Püski Kiadónál megjelent könyvét (*Európa jogtörténete*, 1996); *Európa alkotmánytörténete*, 2005) teszi közzé átdolgozva, egy kötetben, kiegészítve a törvénykezéssel és a büntető joggal, a német nyelvű tudományosság eredményeire támaszkodva (Appendix: *Törvénykezés és büntető jog a vén Európában [Germán-frank-német jogterület]*). A kiadvány elsődleges célja szerint joghallgatók számára készült tankönyv, ugyanakkor átfogó kézikönyvként az európai jogintézmények története iránt érdeklődő olvasók igényeit is magas szinten elégíti ki.

ISBN 978 963 9650 78 7 – Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2011, 712 p.

Völgyesi Levente:
ÉPÍTÉSZET, JOG, POLITIKA – TÖRTÉNELEM ÉS JELENKOR

A könyv a 2007 óta az ELTE és a PPKE képzésének keretében meghirdetett, azonos elnevezésű fakultatív előadássorozat írásbeli változata. Egyes fejezetei – főként a magyar jogfejlődésen keresztül, de nemzetközi előzmények és minták beiktatásával – bemutatják az építészet jogi szabályozásának történetét, az épületek és a közúti műtárgyak tervezésének, engedélyezésének és kivitelezésének anyagi jogi szabályait, ismeretve a tervezők, kivitelezők és hatósági szereplők jogilag releváns feladatait. Külön fejezetek foglalkoznak az építésügyi hatósági eljárás egyes mozzanataival, az építésügyi magánjogi vonatkozásaival, az építészet politikai dimenzióival. Az építési jog szerteágazó szabályait könnyed hangvételű, dinamikus, olvasmányos könyv keretében ismertetik meg – legalább alapjaiban – az olvasók és az egyetemi hallgatók.

ISBN 978 963 725 578 6 – Rejtjel Kiadó, Budapest, 2011, 204 p.

LEX BAIUVARIORUM – A BAJOROK TÖRVÉNYE
Fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszót és a kísérő tanulmányt írta: Nótári Tamás

A Lex Baiuvariorum a kora középkorban egészen a 788-as frank annexióig önálló Bajor Hercegség legkorábbi datálható írott forrása. Legközelebbi rokonságot az alemann törvényekkel (Lex Alamannorum) mutat, s ezzel együtt a délnémet népjogok közé tartozik. Jelen munka a kora középkori bajor törvénymű latin szövegét és magyarázatokkal ellátott fordítását tartalmazza, valamint a fordító, Nótári Tamás egy hosszabb, a törvény keletkezési körülményeit, történeti háttérét, bizonyos pontjait és utóhatásának egy elemét megvilágító kísérő tanulmányát. A szerző önálló alfejezetet szentel a *Lex Baiuvariorum* továbbélése egy, a magyar jogtörténet szempontjából is lényeges kérdésének: a bajor joganyag hatásának Szent István törvényeiben.

ISBN 963 964 034 4 – Lectum Kiadó, 2011, 268 p.

Erdődy Gábor:
A DEMOKRÁCIA KATONÁI – A magyarországi polgári-alkotmányos átalakulás és szabadságharc belga megítélése 1848–1849-ben

A monográfia a belgiumi politikai közvélemény, valamint Belgium bécsi rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere, Alphonse O'Sullivan de Grass de Seovaud gróf 1848–1849-ben kialakított Magyarország-képének rekonstruálására vállalkozik. A diplomatának a brüsszeli külügyminisztériumi levéltárban őrzött, mintegy 500 követi jelentése, valamint a korabeli belgiumi sajtó – 25, konzervatív, liberális, liberális-katolikus és radikális beállítottságú napi- és hetilap, folyóirat anyaga – alapján a szerző az 1848–1849. évi belgiumi Magyarország-képből a történetírás számára kínálkozó tanulságok levonását tekintette fő feladatának. A belgiumi politikai elit reakciói alapján levonható következtetések megerősítik azt a nézetet, hogy a kor vezető magyar politikuskai alapos nemzetközi tájékozottságra támaszkodva, s az európai fejlemények kölcsönhatásrendszerének jelentőségét szem előtt tartva, a rendelkezésre álló alternatívák ismeretében keresték a legjobb válaszokat a változó kihívásokra.

ISBN 978 963 3120 13 2 – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010, 394 p.